

Редакционный совет:

Муфтий шейх Равиль Гайнутдин –
председатель Духовного управления
мусульман Российской Федерации
(Москва, Российская Федерация)

Доктор, профессор Мехмет
Гёрмез – председатель Управления
по делам религии Турецкой Республики
(Анкара, Турецкая Республика)

Доктор шейх Али Мухиддин
аль-Карадаги – генеральный
секретарь Всемирного союза
мусульманских ученых (Доха, Катар)

Аятолла Али Реза Арафи –
глава образовательных семинарий
Исламской Республики Иран,
ректор Международного
университета «аль-Мустафа»
(Кум, Исламская Республика Иран)

Редакционная коллегия:

Председатель редакционной
коллегии – профессор
Тауфик Ибрагим, председатель
российского общества
исламоведов, главный научный
сотрудник Института
востоковедения РАН, д. филос. н.
(Москва, Российская Федерация)

Хамид Реза Солки – член
ученого совета Международного
университета «аль-Мустафа»
(Кум, Исламская Республика Иран)

Главный редактор:

Дамир Мухетдинов – первый
заместитель председателя
ДУМ РФ, ответственный
секретарь Международного
мусульманского форума, к. полит. н.
(Москва, Российская Федерация)

Заместитель главного редактора:

Дамир Хайретдинов –
заместитель председателя
ДУМ РФ по образованию, науке
и культуре, ректор Московского
исламского института, к. и. н.
(Москва, Российская Федерация)

Ответственный редактор:

Георгий Валиев – магистр
философии (Москва, Российская
Федерация)

The Editorial Council:

Mufti Sheikh Ravil Gaynutdin,
Chairman of the Religious Board
of Muslims of the Russian Federation,
Ph.D. (Moscow, Russia)

Mehmet Görmez, the President
of the Presidency of Religious Affairs
of the Turkish Republic, Chairman
of the Presidium of the Eurasian
Islamic Council, Ph.D., Professor
(Ankara, Turkey)

Sheikh Ali Muhyealdin al-
Quradaghi, Secretary General
of the International Union of Muslim
Scholars, Ph.D., Professor (Doha, Qatar)

Ayatollah Ali-Reza Arafi,
Head of scientific centres of Islamic
Republic of Iran, President of 'al-
Mustafa' International University,
Member of the Supreme Council of Cultural
Revolution of Iran, President of the
International Center for Islamic Studies,
Ph.D. (Qom, Islamic Republic of Iran)

The Editorial Board:

The Chairman of the Editorial
Board – prof. Taufik Ibrahim, Chief
Researcher at the Institute of Oriental
Studies (Russian Academy of Sciences),
Chairman of the Russian Islamicists'
Society, Ph.D. (Moscow, Russia)

Hamid Reza Solki, Member
of the Academic Council of 'al-
Mustafa' International University
(Qom, Islamic Republic of Iran)

Editor-in-Chief:

Damir Mukhetdinov, First
Deputy Chairman of the Religious
Board of Muslims of the Russian
Federation, Executive Secretary
of Muslim International Forum,
Ph.D. (Moscow, Russia)

Deputy Editor-in-Chief:

Damir Khairtdinov, Rector
of Moscow Islamic Institute,
Deputy Chairman of the Religious
Board of Muslims of the Russian
Federation for Education, Science
and Culture, Ph.D. (Moscow,
Russia)

Editor:

George Valiev, MA in philosophy
(Moscow, Russia)

Содержание

- 3 **Слово редактора**
Дамир Мухетдинов
-
- Ислам в глобальном контексте: история и современность**
-
- 5 **XI Международный мусульманский форум**
Подготовлено: пресс-центр Международного мусульманского форума
-
- 14 **Резолюция XI Международного мусульманского форума**
-
- 16 **«Открытое послание» о главной беде мусульман**
Автор: муфтий шейх Равиль Гайнутдин
-
- 22 **Ислам в испано- и португальязычном мире**
Автор: Хаджи Малик Абдеррахман Руиз Каллейас
-
- 24 **От Кабула до Тампере: штрихи к научной биографии татарского имама Хабибуррахмана Шакира**
Авторы: Рамиль Беляев, Ислам Зарипов
-
- 34 **Влияние исламских образовательных институтов на сохранение религиозной идентичности**
Автор: Альмир Праменкович
-
- 48 **Вызов экологии – главная тема XXI века**
Автор: Дамир Мухетдинов

Content

- 3 **Editor's Note**
Damir Mukhetdinov
-
- Islam in a global context: past and present**
-
- 5 **XI Muslim International Forum**
Prepared by: Press Centre of the Muslim International Forum
-
- 14 **XI Muslim International Forum Resolution**
-
- 16 **“An Open Message” About Muslims' Main Misfortune**
Author: Mufti Sheikh Ravil Gaynutdin
-
- 22 **Islam in the Spanish and Portuguese-Speaking World**
Author: Hajj Malik Abderrahman Ruiz Callejas
-
- 24 **From Kabul to Tampere: Notes on Tatar Imam Habiburrahman Shakir Scientific Path**
Authors: Ramil Belyaev, Islam Zaripov
-
- 34 **Islamic Educational Institutions and Their Impact on Religious Identity Protection**
Author: Pramenkovic Almir
-
- 48 **Climate Challenge is a Main Issue of XXI Century**
Author: Damir Mukhetdinov

Слово редактора

Дамир Мухетдинов, ответственный секретарь Международного мусульманского форума, главный редактор журнала «Минарет Ислама», кандидат политических наук

Editor's Note

Damir Mukhetdinov, Executive Secretary of the Muslim International Forum, Editor-in-Chief of the Magazine "The Minaret of Islam", PhD. in politics

«Минарету Ислама» исполнился год! Тогда же было принято решение о создании Международного мусульманского форума – организации, которая и выступила инициатором изменения формата нашего журнала. Мы поставили для себя амбициозные цели: выйти в глобальное исламское интеллектуальное пространство и, прочно в нем закрепившись, призвать единомышленников по всему миру ко всеобщему мирному строительству.

За это время запущен и реализован целый ряд знаковых проектов. Помимо «Минарета», появился альманах ММФ, создан и готовится к запуску регулярно обновляемый сайт оперативной аналитики ММФ muslim-forum.info. Наконец, в декабре 2015 года в Лондоне успешно прошел XI ММФ и в настоящее время идет подготовка XII ММФ, который будет проведен в декабре 2016 года в Париже, ин ша'а Ллах. В рамках этого форума, помимо всего прочего, будет проведена работа учредительного характера, в результате которой будет подготовлен фундамент для деятельности ММФ и его структурных подразделений в долгосрочном периоде.

Сегодня в израненном и бушующем исламском мире главная линия разлома – интеллектуальная, главный конфликт – интеллектуальный, главная борьба, даже можно сказать война, – интеллектуальная. Эта война носит повсеместный характер и обнаруживается практически всюду. Между собой враждуют радикалы и умеренные, сторонники различных светских и религиозных концепций, шииты и сунниты, государства, блоки, общины и т.д. Противоборство идей, проектов, концептов определяет будущее сотен миллионов людей, десятков стран и огромного пространства планеты в целом на многие и многие годы вперед.

Мы, как мусульмане, думающие о будущем нашей уммы, как принципиальные сторонники мира и поступательно-го развития во благо человечества, не можем и не имеем права оставаться в стороне. Мы посчитали необходимым создать по-настоящему интеллектуальную площадку не для войны и раздоров, а для совместной упорной работы, для подлинного диалога и обмена знаниями между ведущими мыслителями, богословами и исследователями, т. е. всеми «светлыми головами» современной уммы и людьми, сочувствующими ей.

Таким образом, мы выполняем завет наших предков: Марджани, Фаизхана, Гаспринского, Мухаммада ал-Газали,

We published the first issue of "Minaret of Islam" one year ago. Same year we decided to arrange Muslim International Forum (MIF) which's initiated publishing a redesigned version of magazine. We've set ambitious goals: to take a firm stand in muslim intellectual space and call all likeminded people over the world to join peaceful activities.

During the year we've been launching a number of significant projects. Finally we organized 11th Muslim International Forum in London and now arrange 12th Muslim International Forum, which is taking place in Paris in December 2016 insha' Allah. Throughout the forum all due constituent work will be conducted: a longterm basis for Muslim International Forum and for its branches will be formed. Alongside with "Minaret" we've been publishing Muslim International Forum almanac and developing on-line analysis platform muslim-forum.info.

In wounded and outraging Islamic world main fault line is intellectual, main conflict – intellectual, main fight, even war, is also intellectual. This war's become common place. Its traces are everywhere. Radicals fight with moderates, Shiah with Sunni, religious concepts with state concepts and so on. Confrontation between concepts and ideas has impact on the future of millions of people and great spaces for many years to come.

We as muslims concerned about the future of our umma, as principled supporters of peace and progressive development for the welfare of humanity, can't afford and have no right to stand aside. We considered necessary to create a truly intellectual platform for cooperative hard work, for sincere dialogue and knowledge exchange between outstanding thinkers, theologians and researchers.

This way we realize ideas of our ancestors like Mardzhani, Faizkhan, Gasprinsky, Mohammed al-Ghazali, Muhammad Iqbal, Fakhretdin, Bigiev, Abduh and other great representatives of Russian and world religious thought. They'd always been insisting on a high role of education, knowledge and enlightenment as a foundation for life and grace. Due to their spiritual and intellectual endeavors Quranic humanism has emerged. Russian Islam is based on this and other concepts of people listed above. Our goal is to share its peacekeeping potential and real-life experience over the world.

Мухаммада Икбала, Фахретдина, Бигиева, Абдо и других великих деятелей российской и мировой религиозной мысли. Они всегда настаивали на том, что основание будущей жизни в мире и благодати лежит в образовании, знании и просвещении. Благодаря их духовному и интеллектуальному подвигу сформировались концепции коранического гуманизма и российского мусульманства, на основе которых идет конструктивное развитие ислама в РФ. Теперь же мы видим свою задачу в том, чтобы поделиться миротворческим потенциалом этих идей и опытом их практической реализации.

«Мы верим, что борьба идей может переместиться из окопов за круглые столы, а инструментом убеждения станет не меч, но слово»

Международный мусульманский форум и журнал «Минарет Ислама» как его часть призваны направить бурлящую энергию и пассионарность исламского мира в созидательное русло. Процессы откровенного саморазрушения, которые мы наблюдаем сегодня в таких местах, как Сирия и Ирак, должны быть остановлены. Цена бездействия угрожает быть невероятно высокой: агрессия и кровь могут в скором времени захлестнуть множество других регионов. В этом деле должны участвовать, прежде всего, люди духа: богословы и мыслители. Терроризм и экстремизм нельзя победить танками, самолетами и даже дивизиями спецназа. На смену одному ДАИШ могут прийти десятки новых, ведь эту гидру невозможно полностью одолеть грубой механической силой. Лишь мудрое слово, питающееся здоровыми идеями и опытом, способно погасить пламя ненависти и раздоров.

Мы верим, что борьба идей может переместиться из окопов за круглые столы, а инструментом убеждения станет не меч, но слово. Для многих подобные слова звучат слишком патетично и несут в себе необоснованный оптимизм. Но нас вдохновляет вера в Аллаха и надежда на Его милость. Ради Его довольства во имя братства и мира мы и возвестили свой призыв с обновленного «Минарета» год назад.

Просим Аллаха, чтобы Он даровал нам возможность внести свою лепту в миротворчество и мусульманское интеллектуальное возрождение. Смеем надеяться, что и журнал «Минарет Ислама» сыграет важную роль в развитии всей нашей уммы. Подлинным же успехом на этом пути будем считать наступление такого времени, когда вместо новых боевых группировок и «освободительных фронтов» будут появляться школы, университеты и объединения душ, ищущих знания. Во имя этого действительно стоит продолжать жить и работать! ✨

Muslim International Forum and «Minaret of Islam» as two essential parts are devoted to steer a seethe energy and passionarity of Islamic world in the constructive direction. Sheer self-destruction which can be seen in Syria and Iraq must be stopped. The costs of inaction might be incredibly high. Aggression and blood may flood many other regions soon. Terrorism and extremism can't be defeated by tanks, planes and even divisions of special troops. Dozens of other radical groups may appear after DAESH. This hydra can't be nailed by brute force. First of all theologists and thinkers

“We believe that the battle of ideas should move from trenches to round tables and word but not sword should become a tool”

should cease the bloodshed. First of all theologists and thinkers should cease bloodshed. Only wise word filled with healthy ideas and experience is able to put out a fire of hatred and dissent.

We believe that the battle of ideas should move from trenches to round tables and word but not sword should become a tool. Many would hear this as pathetic and optimistic empty words. Still we're inspired by faith in Allah and hope for His mercy. For His content sake, in the name of brotherhood and peace we've heralded from the pages of renewed “Minaret” one year ago.

We plead Allah to gift us a chance to contribute for peacemaking and muslim intellectual revival. We dare to hope that “Minaret of Islam” will play a significant role in our ummah development. It would be considered a tremendous success on our way if instead of new military gangs and “liberation front” there were schools, universities and soul unions looking for the knowledge. It's truly worthy to work and live in the name of this! ✨

XI Международный мусульманский форум в Лондоне

Пресс-центр Международного мусульманского форума

15 декабря 2015 года в Лондоне прошел ежегодный XI Международный мусульманский форум «Религия, идентичность и интеграция в условиях ценностных трансформаций». В форуме приняли участие лидеры мусульманских общин и муфтии из России, Албании, Болгарии, Великобритании, Ирана, Ирландии, Казахстана, Кыргызстана, Литвы, Македонии, Польши, Румынии, Сербии, Турции, Финляндии, Эстонии и других стран.

Форум также посетили главы международных религиозных организаций, ведущие сотрудники научно-исследовательских и образовательных

XIth International Muslim Forum in London

Press Center of the International Muslim Forum

On 15 December the 11th Annual International Muslim Forum on "Religion, identity and integration in the context of values transformation" started its work in the British capital. Participating in the conference were leaders of Muslim communities and muftis from Russia, Albania, Bulgaria, Great Britain, Iran, Ireland, Kazakhstan, Kirghizstan, Lithuania, Macedonia, Poland, Romania, Serbia, Turkey, Finland, Estonia, and other countries.

Also taking part were the heads of international religious organizations, leading scholars from academic and educational organizations, and rep-

Участники XI Международного мусульманского форума

Participants of XI Muslim International Forum

Муфтий шейх Равиль Гайнутдин и архиепископ Суорожский Елисей

Mufti Sheikh Ravil Gaynutdin and Archbishop of Sourozh Elisey

институтов, представители органов власти и общественных организаций из стран Европы, Ближнего Востока, Северной Африки, Юго-Восточной Азии и Северной Америки.

XI Международный мусульманский форум «Религия, идентичность и интеграция в условиях ценностных трансформаций» открылся чтением аятов Священного Корана и вознесением молитвы, после чего с приветствием к участникам ММФ выступил духовный лидер российских мусульман муфтий шейх Равиль Гайнутдин. Он обратил внимание собравшихся на то, что в происходящие на Ближнем Востоке процессы вовлечены сегодня не только страны региона, но и все ведущие державы мира. В связи с этим он подчеркнул, что «последствия ближневосточной драмы отзываются на всем евразийском континенте в виде чудовищных терактов, миграционного кризиса и иных сложных общественно-политических явлений».

По мнению муфтия шейха Равиля Гайнутдина, «исход сирийской войны – завершающего и наиболее кровавого аккорда "арабской весны" – будет иметь определяющее значение в выработке новых принципиальных подходов к организации государственного устройства и сферы международных отношений во всем мире XXI века». Это обстоятельство, безусловно, повлияет и на развитие исламского мира. Поэтому в приветственном выступлении муфтий Гайнутдин задал

representatives of government and public organizations from countries in Europe, the Middle East, North Africa, South East Asia and North America.

The 11th International Muslim Forum on “Religion, identity and integration in the context of values transformation” opened with the reading of verses from the Holy Qur’an and a prayer. After this, the spiritual leader of Russia’s Muslims, mufti sheikh Ravil Gaynutdin, gave a speech welcoming the participants of the conference. He reminded those gathered that the events unfolding in the Middle East today involve not just the countries of the region but all the leading world powers, and said that “the consequences of the Middle Eastern drama resonate across the entire Eurasian continent in the form of terrorist attacks, the migration crisis and other complex social and political events.”

Mufti sheikh Ravil Gaynutdin believes that “the outcome of the Syrian war, final and bloody phase of the ‘Arab spring’, will define new approaches to state building and international relations in the 21st century.” This will definitely have impact on Islamic world. That is why mufti Gaynutdin asked: “What path will our religious thought and our Muslim ummah choose to take in the 21st century: will it be like DAISH or more like Qur’anic humanism?” “Our Forum has been organized to discuss these very questions in an honest and frank manner.” These statements became event’s leitmotif.

Церемония открытия XI Международного мусульманского форума.
Приветственное слово муфтия шейха Равиля Гайнутдина

Ceremonial Opening of the XI International Muslim Forum. Welcome Speech
of Mufti Sheikh Ravil Gaynutdin

вопрос, поиски ответа на который стали лейтмотивом всего мероприятия: «Каким путем в этом веке будет развиваться мусульманская умма в целом и наша религиозная мысль в частности: по образцу ДАИШ или по пути Коранического гуманизма? Наш Форум организован с целью честного и открытого обсуждения именно этих вопросов».

С приветствием к участникам ММФ обратились также генеральный секретарь Мусульманского совета Британии доктор Шуджа Шафи, Архиепископ Сурожский Елисей (Русская Православная церковь).

Генеральный секретарь Ассоциации мусульманских ученых Великобритании шейх Мохаммад Исмаил, выступая на форуме «Религия, идентичность и интеграция в условиях ценностных трансформаций», выразил свое восхищение фактом открытия в сентябре 2015 года Московской Соборной мечети: «Пользуясь случаем, от имени 800 имамов, входящих в Ассоциацию, хочу поздравить Ваше превосходительство и российское руководство с открытием Московской Соборной мечети, состоявшимся недавно. Мы были восхищены благородным и великим делом открытия Соборной мечети в Москве, которое стало возможно благодаря помощи и поддержке, которую оказывает российское государство мусульманскому сообществу страны».

«С большим воодушевлением мы воспринимаем информацию о внимании, уделяемом президентом России

Dr Shuja Shafi, secretary general of the Muslim Council of Britain, and Archbishop Elisey of Sourozh (Russian Orthodox Church) also welcomed IMF participants.

The general secretary of the British Association for Islamic Studies, sheikh Mohammad Ismail, spoke at the “Religion, identity and integration in the context of values transformation” forum, and admired Moscow Cathedral mosque opening in September 2015.

“I would like to take this opportunity to congratulate Your Excellency and the Russian leadership on the opening of the Moscow Cathedral mosque which took place recently,” he said, addressing sheikh mufti Ravil Gaynutdin on behalf of 800 imams who make up the Association. “We were delighted by this noble and great opening of the Cathedral Mosque in Moscow, which was possible due to help and support provided by the Russian state to Muslim community.”

“It is a great pleasure to see Russian President, Vladimir Putin, paying attention to Russian Muslims; and this is confirmed by his participation in Moscow Cathedral mosque opening ceremony. I am certain that Russian Muslims have earned the respect of Russian society and achieved integration and unity under your leadership,” the speaker concluded.

The work of the Forum was divided into three plenary sessions: “Identity and integration”, “The fight against extremism and radicalism”, and “Confronting Islamophobia”. Key

Участники XI Международного мусульманского форума

Participants of XI Muslim International Forum

Владимиром Путиным российским мусульманам, что подтверждается его участием в церемонии открытия Московской Соборной мечети. Убежден, что российские мусульмане заслужили уважение российского общества, добились интеграции и единства под Вашим руководством», – заключил спикер.

Работа Форума прошла в трех пленарных сессиях: «Идентичность и интеграция», «Борьба с экстремизмом и радикализмом», «Противодействие исламофобии». Ключевые темы, заявленные к обсуждению, можно сформулировать следующим образом: традиционные ценности и нравственность, основанная на авраамической традиции; коранический гуманизм; диалог и сотрудничество религий; экологические проблемы и пути их решения.

Большое внимание в докладах участников уделялось проблеме ДАИШ (организация запрещена в РФ) и усилиям богословов по разоблачению идеологии этой организации. Кроме того, спикеры затронули и проблему беженцев в контексте интеграции последних в принимающие общества.

Организатором форума выступили секретариат ММФ и Духовное управление мусульман Российской Федерации при поддержке Мусульманского совета Британии, Совета муфтиев России и ДУМ Республики Татарстан.

themes for discussions were: traditional values and morals based on the Abrahamic tradition; Qur'anic humanism; religious dialogue and cooperation; ecological issues and ways to address them.

Many participants devoted special attention to the DAISH issue (a terrorist organization banned in Russia) and to the efforts of theologians to expose the ideology of this organization. In addition, speakers discussed the problem of refugees in the context of integration into the host society.

The forum was organized by Central Spiritual Administration of Muslims of Russia and Secretariat of the IMF, with the support of the Muslim Council of Britain, Russia Mufties Council, and the Muslim Religious Board of the Republic of Tatarstan.

Apart from sheikh Gaynutdin, the delegation of the Central Spiritual Administration of Muslims of Russia included first deputy of CSAMR, executive secretary of the International Muslim Forum, Damir Muhetdinov; first deputy of Russia Mufties Council, deputy of CSAMR international affairs department, Rushan Abbyasov; deputy of CSAMR education department, science and culture and rector of Moscow Islamic University, Damir Hairtdinov; and the head of the personnel department of CSAMR, Ildar Nurimanov; and others.

Участники XI Международного мусульманского форума

Participants of XI Muslim International Forum

В состав делегации ДУМ РФ, наряду с шейхом Гайнутдином, вошли первый заместитель председателя ДУМ РФ, ответственный секретарь Международного мусульманского форума Дамир Мухетдинов, первый заместитель председателя Совета муфтиев России, заместитель председателя ДУМ РФ по международным вопросам Рушан Аббясов, заместитель председателя ДУМ РФ по вопросам образования, науки и культуры, ректор Московского исламского института Дамир Хайретдинов, руководитель Аппарата ДУМ РФ Ильдар Нуриманов и другие.

В программу пребывания российской делегации в Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии также вошел обед с лидерами мусульманских организаций региона по приглашению главы исламского культурного центра Лондона Сэра Ахмеда аль-Дубаяна и главного советника Мусульманского совета Британии Сэра Икбала Сакрани, посещение двух самых крупных мечетей Лондона, поездка в исламскую школу, встреча с архиепископом Кентрберийским Джастином Уэлби, переговоры с представителями Мусульманского совета Британии.

Важнейшей частью мероприятия стал обмен опытом по решению насущных гуманитарных вопросов между пред-

The program for the Russian delegation's stay in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland also included a lunch with the leaders of Muslim organizations, which was arranged at the invitation of Sir Ahmad al-Dubayan, the head of London Islamic Cultural Centre, and Sir Iqbal Sacranie, head of the Muslim Council of Britain; the delegation then visited two biggest mosques in London and an Islamic school, after which there was a meeting with the Archbishop of Canterbury, Justin Welby, and discussions with representatives of the Muslim Council of Britain.

A crucial part of the visit was experience exchange concerning humanitarian issues addressing between representatives of the British ummah and their foreign guests, who are Muslim leaders in their own countries. A full range of topical humanitarian issues was discussed and measures were taken to deepen links between British Muslim spiritual leaders and scholars and their counterparts in different countries. Plans were also made to arrange joint cultural, academic and educational projects in future.

The International Muslim Forum is organized annually by Russian Muslims to discuss the future of Islam and Muslim communities in the context of current events. The conference has taken place outside of Russia first in the year of 2015,

Участники XI Международного мусульманского форума

Participants of XI Muslim International Forum

ставителями британской уммы и мусульманскими лидерами других стран. В результате гости конференции могли стать свидетелями налаживания тесного интеллектуального контакта между учеными-единоверцами из самых разных стран, обсуждения и планирования совместных культурных, научных и просветительских проектов.

Международный мусульманский форум ежегодно организуется для обсуждения будущего ислама и мусульманских общин в контексте актуальной повестки дня. В 2015 году силами секретариата ММФ и ДУМ Российской Федерации под председательством муфтия шейха Равиля Гайнутдина форум впервые прошел за пределами России.

Потому можно смело заявить, что XI Международный мусульманский форум показал отсутствие внутри уммы непреодолимых разногласий. Более того, все подлинные мусульмане едины в неприятии любых форм экстремизма и понимании необходимости борьбы с ним. Экстремизм и порождаемое им кровопролитие следуют из ключевых и давно известных проблем исламского мира, а именно: невежества, бедности и отсталости.

Все участники мероприятия одобрили резолюцию, смысл которой заключается в призыве уммы к вдумчивому диалогу

thanks to the efforts of the secretariat of the IMF and Central Spiritual Administration of Muslims of Russia, headed by mufti sheikh Ravil Gaynutdin.

Overall, the XI International Muslim Forum showed that there are no insuperable differences within the ummah. Furthermore, all true Muslims are unanimous in their rejection of extremism of any kind and understanding a need to confront it. Extremism and its consequent bloodshed takes roots in the main problems of the Islamic world: ignorance, poverty and backwardness.

The participants all endorsed the resolution which calls unambiguously for dialogue in the ummah and exhorts Muslims to search for solutions to problems by developing modern theological thought and relevant education. Evil emerges where intellectual power and potential are low. Millions of brothers and sisters suffer from this.

One of the clauses of the resolution states: "For Muslims who are working towards spreading humanistic values the most important theses are the following: awareness of the deeply humanistic essence of the Holy Qur'an and appeal to Qur'anic humanism when interpreting social-political and other processes of modernity; overcoming feelings of exclusivism among the madhabs and schools towards people

Слева направо: муфтий шейх Равиль Гайнутдин, ответственный секретарь ММФ Дамир Мухетдинов и доктор Альмир Праменкович (университет Нови-Пазар)

From left to right: mufti sheikh Ravil Gaynutdin, Executive Secretary of MIF Damir Mukhetdinov and dr. hfz. Almir Pramenkovich (University of Novi Pazar)

и поиску решений вышеупомянутых проблем. Подобное решение может стать возможным только с помощью развития современной богословской мысли и сопутствующего ему просвещения, ведь именно интеллектуальной духотой и немощью питается то зло, от которого теперь страдают миллионы наших братьев и сестер.

«Необходимо, – говорится в документе, – осознание глубоко гуманистической сущности послания Священного Корана и обращение к кораническому гуманизму для интерпретации общественно-политических и иных процессов современности; преодоление чувства эксклюзивизма в отношении инаковерующих у мазхабов и школ; развитие межмазхабного, межрелигиозного, общегуманистического диалога; осознание величайшей ответственности последователей Пророка Мухаммада за мир, экологическое и экономическое благополучие на планете Земля». ❁

of other faith; the development of a common inter-religious and inter-madhab humanistic dialogue; and awareness of the enormous responsibility of the followers of the Prophet Muhammad for the peace and ecological and economic welfare of the planet Earth.” ❁

Ибрахим Морга, имам сообщества Лейстера, помощник генерального секретаря Совета мусульман Великобритании и Архиепископ Суружский Елисей

Ibrahim Morgia, Community Imam in c, Assistant Secretary General of the Muslim Council of Britain and Archbishop Elisey of Sourozh

Хусейн Халава

Hussein Halawa

Саид Фазель Милани, имам организации ал-Хоэй.

Seyed Fazel Milani, Imam at Al-Khoei Foundation

Альмир Праменкович, хафиз, профессор исламских наук и член исламского сообщества Сербии, доктор философии

Almir Pramenkovic, Hafiz, Professor in Islamic Faculty and a Member of Islamic Community in Serbia, Ph.D.

Муфтий шейх Равиль Гайнутдин

Mufti Sheikh Ravil Gaynutdin

Али Рамадан ал-Оси, представитель генерального секретаря Мирового форума сближения школ исламской мысли

Ali Ramadan Al-Ausi, Representative of Secretary General of the World Forum for Proximity of Islamic Schools of Thought

Катриона Робертсон, временный директор христианско-мусульманского форума, сооснователь Европейского сообщества религии и веры

Catriona Robertson, Interim Director of Christian Muslim Forum, co-founder of the European Network on Religion and Belief

Резолюция XI Международного мусульманского форума

Resolution of XI Muslim International Forum in London

Мы, участники XI Международного мусульманского форума «Религия, и интеграция в условиях ценностных трансформаций», состоявшегося 14–16 декабря 2015 г. в Лондоне (Великобритания), пришли к итогам, с которыми обращаемся к мировой умме и всем людям доброй воли в следующей Резолюции:

Во имя Аллаха Милостивого и Милосердного!

- С**читаем своим долгом выразить гнев и полное неприятие тех актов терроризма в разных странах мира, которые состоялись за последний год под псевдорелигиозными лозунгами. Если кто-то прикрывался лозунгами ислама, то деле он дискредитировал ислам. Мы выражаем сочувствие и соболезнования всем жертвам этих безумных действий террористов. Гибель каждого человека, вне зависимости от его пола, нации, вероисповедания – трагедия. Совершившие злодеяния заслужили презрение современников, а также приготовили себе достойную сожаления судьбу в мире Ином, перед Судом Создателя.
- Само появление на рубеже XX–XXI веков явления псевдоисламского терроризма – следствие многообразных трансформаций в ценностной сфере: религии, политике, самоидентификации наций и конфессий. Мировому сообществу в целом и мусульманской его части необходим глубокий анализ прошедших трансформаций и выработка новых механизмов гармонизации общества и личности, основанных на заново осмысленных традиционных ценностях, в частности, ценностях «небесных религий» авраамической традиции и гуманизма.
- Необходимы не только политические и экономические, военные и превентивно-правоохранительные меры по искоренению псевдорелигиозного терроризма, но и, в первую очередь, работа по просвещению и гуманизации социальных групп, становящихся жертвами террористической вербовки. Запрос на экстремистскую идеологию может быть преодолен только через многоуровневую просветительскую работу, как в странах Запада, так и Востока, во всех конфессиональных и мировоззренческих группах, с учетом их специфики.
- Для мусульман в работе по гуманизации общества первоочередными являются следующие тезисы: осознание

We, the participants of the XI Muslim International Forum 'Religion, Identity and Integration in a World of Changing Values' which was being held on 14–16 December 2015 in London (UK), came to the results to speak to the global Ummah and the all people of goodwill with the following resolution:

In the name of God, the Most Gracious, the Most Merciful!

- W**e consider it our duty to express anger and total rejection of the acts of terrorism in different countries of the world, which have taken place under the pseudo-religious slogans for the last year. If someone hid behind the slogans of Islam, in fact, he discredited Islam. We express our sympathy and condolences to all the victims of these insane actions of terrorists. The death of each person, regardless of his sex, nation, religion, is a tragedy. The perpetrators of the crimes deserved contemporaries' scorn, and they also prepared a regrettable fate in the other world, in front of the Creator's Court, for themselves.
- The very appearance at the turn of 20–21 centuries, the phenomenon of pseudo-Islamic terrorism is a consequence of the multiple transformations in the sphere of values: religion, politics, and identity of nations and confessions. The international community in general the Muslim part of it needs a deep analysis of the transformations of the past and development of new mechanisms for harmonization of society and individual, based on the newly meaningful traditional values, in particular, the values of "heavenly religions" of Abrahamic traditions and humanism.
- We need not only political and economic, military and preventive and law enforcement measures to eradicate pseudo-religious terrorism, but, first of all, work on education and the humanization of those sections of society in the different countries where the terrorists are recruiting a "cannon fodder". The request for extremist ideology can be overcome only through multi-level educational activities, both in the West and the East, in all religious and ideological groups, taking into account their specific features.
- In the work to humanize the society the following thesis are the priorities for Muslims: a deep awareness of the

глубоко гуманистической сущности послания Священного Корана и обращение к кораническому гуманизму для интерпретации общественно-политических и иных процессов современности; преодоление чувства эксклюзивизма мазхабов и школ по отношению к инаковым; развитие межмазхабного, межрелигиозного, общегуманистического диалога; осознание величайшей ответственности последователей Пророка Мухаммада за мир, экологическое и экономическое благополучие на планете Земля.

5. Задача гуманизации мусульманских сообществ требует сущностной реформы системы религиозного образования с опорой на интеграцию достижений научно-технического прогресса с религиозным учением. Необходимо сосредоточить внимание на вопросах формирования и развития молодого поколения мусульманской интеллигенции, а также создании условий для ее успешной интеграции в мировую интеллектуальную элиту.
6. Для диалога, лучшего взаимопонимания и рабочего сотрудничества с немусульманами необходимо донести через мировые СМИ и специальные издания для ученых, религиозных лидеров и принимающих ответственные решения лиц следующие положения о современном исламе: учение Корана не противопоставляет его последователей всему миру; только всеобъемлющий диалог является реальной альтернативой политике столкновения цивилизаций и конфронтаций; для мусульман и верующих авраамической традиции важна защита истинных традиционных духовно-нравственных ценностей.
7. Прошедший в ноябре-декабре 2015 года в Париже Климатический форум ООН и его решения необходимо донести через СМИ до всех членов уммы в каждой стране; а лицам, наделенным знаниями и властью, – исполнить принятые им решения. Необходимо осознать, что экологической катастрофе подвергаются прежде всего те регионы Земли, где проживают наши братья и сестры мусульмане.
8. Участники конференции считают, что для дальнейшего развития мусульманской философской и гуманитарной мысли, создания мусульманской интеллектуальной элиты новой формации и углубления исследования исламских традиций необходимо продолжить практику проведения ежегодных международных встреч с участием авторитетных ученых, экспертов в сфере государственно-конфессиональных отношений, представителей мусульманского духовенства с целью интенсивного обмена мнениями, опытом и выработки общих подходов к решению актуальных задач, стоящих перед нашими сообществами. ●

humanistic essence of the message of the Holy Quran and Quranic appeal to humanity for the interpretation of the socio-political and other processes of the present; overcoming the feelings of exclusivism between madhhabs and schools in relation to other faiths; the development of intermadhhab, interreligious, common humanistic dialogue; the sense of great responsibility of followers of the Prophet Muhammad for the peace, environmental and economic well-being of the Earth.

5. The objective of humanization of Muslim communities requires essential religious education system reform based on the integration of scientific and technological progress with a religious doctrine. It is necessary to focus on the formation and development of the young generation of Muslim intelligence as well as creating the conditions for its successful integration into the world intellectual elite.
6. We need to convey through the world's media and special publications for scholars, the heads of religions and individual decision-makers, the following positions on contemporary Islam for a dialogue and a better understanding of the working cooperation with non-Muslims: the Qur'an does not oppose the teachings of his followers around the world; only an all-embracing dialogue is a real alternative to the policy of confrontation and clash of civilizations; while for Muslims and believers of Abrahamic traditions defense of the truth of traditional spiritual and moral values is important.
7. The UN Climate Forum held in November-December 2015 in Paris and its decisions should be conveyed through the media to all members of the Ummah in each country; and people convicted scholars' knowledge and authority should comply the enforcement decisions taken by them. It is necessary to recognize that primarily those regions of the Earth, where our Muslim brothers and sisters live, are exposed to the ecological catastrophe.
8. The participants of the conference believe that it is necessary to continue the practice of holding annual international meetings with the participation of reputable scholars, experts in the spheres of state-confessional relations, representatives of the Muslim clergy in order to wide exchange of views and experiences and develop common approaches to solve the urgent problems which are faced our societies for the further development of Muslim philosophy and human thought, the formation of a Muslim intellectual elite of the new formation and deepening the study of Islamic traditions. ●

«Открытое послание» о главной беде мусульман

Муфтий шейх Равиль Гайнутдин,
председатель Духовного управления
мусульман Российской Федерации,
кандидат философских наук (Москва, Россия)

“Open message”: main issue faced by Muslims

Mufti Sheikh Ravil Gaynutdin,
Chairman of the Religious Board
of Muslims of the Russian Federation,
PhD. in philosophy (Moscow, Russia)

Современный глобализованный мир полон тревог и опасностей, новых вызовов и угроз, причем относящихся не только к отдельно взятым государствам или народам, но и ко всему человечеству. В этом контексте нас, мусульман, представителей планетарной исламской уммы, чрезвычайно тревожит судьба *исламского* мира, сердцевинной (или *heartland*) которого является Ближний Восток.

На протяжении последних столетий исламский мир пережил большое число потрясений, среди которых ставшая роковой колонизация и последующая потеря суверенитета целым рядом мусульманских государств. В XX веке мусульманские народы, освободившись от колониального гнета, прошли сложный путь построения самостоятельных национальных государств, провели важные демократические, экономические и социальные реформы. Однако часто высокой платой за модернизацию общества становился отказ от своих религиозных корней и заимствование ультралиберальных ценностей. Смена парадигмы государственного устройства привела в конечном итоге к коллапсу, что мы и увидели на примере арабской весны. Насаждаемая силой оружия, массивными информационными атаками и финансированием фитны псевдodemократия стала в XXI веке новой формой колониализма.

Между тем в странах Запада идеология ультралиберализма и влияние глобализации во многом исчерпывают себя. Кровавое преступление Андерса Брейвика в 2011 году, уход в Сирию молодых европейцев, поддавшихся на соблазны вербовщиков ДАИШ, теракты в Париже – за этим перечнем неслучайных событий однозначно видится призрак самоуничтожающейся Европы, которая переживает тяжелейший кризис идентичности. Этот кризис еще не в полной мере осознан на уровне европейских обществ и правительств, однако в него уже оказались втянутыми миллионы людей. Большинство из них разочарованы в идеях либерализма, глобализации и ищут им альтернативу. ДАИШ же выдает себя за одну из таких альтернатив.

Любому здравомыслящему человеку сегодня ясно, что после ноябрьской трагедии в Париже Европу ждет резкое

The modern global world is a world full of disturbances and dangers, of new challenges and threats that target not just a particular country or people, but humanity in its entirety. In this context we, Muslims, as representatives of the global Islamic ummah, are extremely concerned by the fate of the Islamic world whose heartland is the Middle East.

Over the last few centuries the Islamic world has experienced a huge number of turmoils: a whole range of Muslim states suffered colonization and the loss of sovereignty. In the 20th century the Muslim nations, having been liberated from the colonial yoke, went through the complex process of building independent national states and carried out important democratic, economic and social reforms. However, often a high price was paid for the modernization of society in the form of the loss of religious roots and the importation of ultra-liberal values. The paradigm shift in the development of the state and its ideology lead to collapse after all, which is just what we have witnessed in the case of the Arab spring. Under the gun, under media pressure, with *fitna* funding pseudo-democracy was imposed and has become a new form of colonialism in the 21st century.

Meanwhile in the Western countries the ideology of ultra-liberalism and globalization have to a great extent exhausted themselves. Anders Breivik's bloody crime in 2011, the departure for Syria of young Europeans, who have succumbed to the lure of DAISH recruiters, and the terrorist attacks in Paris are all a chain of non-random events that points unambiguously to a process of self-destruction. Europe is experiencing an acute form of identity crisis. This crisis has not yet been fully acknowledged at the level of European societies and governments. Still thousands of citizens are subjected to it. And it has an immediate connection with the destinies of millions of people. The majority of them are disappointed with the ideas of liberalism and globalization, and are seeking an alternative. DAISH pretends to be such alternative.

It is obvious to anyone with common sense today that after the November tragedy in Paris nationalistic tendencies and the rise of right radical forces to the political foreground is about to happen in Europe. After 13 November 2015 liberal

усиление националистических настроений и выход праворадикальных сил на политическую авансцену. После 13 ноября 2015 года либеральный политический дискурс будет ослаблять свое влияние и потому в ближайшие годы следует ожидать потерю им своего лидирующего положения даже в Западной Европе.

В то же время мусульманский мир находится в состоянии мучительного поиска новой исламской политической идентичности и переосмысления своей политической субъектности. Но в этот драматический момент, воспользовавшись идеологическим и политическим вакуумом, на арену вышла террористическая организация ДАИШ, которая утверждает, что знает рецепт правильного построения политического будущего уммы. ДАИШ смогла привлечь на свою сторону большое количество молодежи именно потому, что выступила с манифестацией политической самостоятельности и решила немедленно продемонстрировать ее на практике, не считаясь ни с чем и ни с кем.

«Я полагаю, что ДАИШ – это не случайность и не происки американских спецслужб. ДАИШ – это свидетельство той глубочайшей болезни уммы, которая несколько веков имела вялотекущую форму, а сейчас перешла в острую фазу»

Но можем ли мы смириться с идеей построения так называемого «Исламского государства», террористическая и разрушительная деятельность которого запрещена во многих странах мира?!

Совершенно очевидно, что нет. Мы отвергаем методы псевдоисламского халифата, ценой мнимого возвышения которого сегодня становятся жизни десятков и сотен тысяч ни в чем не повинных людей.

Проблема в том, что альтернативной повестки дня для уммы нет, она не сформулирована, и ответственность за это во многом лежит на мусульманских богословах. Те штампы, в плену которых сегодня находится развитие богословской мысли, не дают возможности ответить на вызовы времени.

Я полагаю, что ДАИШ – это не случайность и не происки американских спецслужб. ДАИШ – это свидетельство той глубочайшей болезни уммы, которая несколько веков имела вялотекущую форму, а сейчас перешла в острую фазу. И если

political discourse will lose its influence and in the coming years it will lose leading position even in Western Europe.

At the same time Muslim world is engaged in a tormented quest for a new Islamic political identity, and seeks to re-define its political subjectivity. At this dramatic moment DAISH has entered the political scene, taking advantage of the ideological and political vacuum and claiming to have the recipe for building the political future of the ummah. DAISH has been able to attract a great number of young people precisely because it has demonstrated political independence and decided to put it into practice with no delay, not taking anyone or anything into account.

But can we stand the idea of building a so-called “Islamic state”, whose destructive terrorist activities are forbidden in many countries of the world?!

Quite obviously, we cannot. We reject the methods of the pseudo-Islamic caliphate, whose construction has led to the deaths of thousands innocent people.

“DAISH is a testimony to deep disorder in ummah which has spend several centuries in a sluggish state and has just faced the acute phase”

The problem is that the ummah today has no alternative plan, it has not been formulated and it is primary Muslim theologians who bear the responsibility. Theological thought today is hostage to tired old clichés constraining it from developing solutions to the challenges of the moment.

I believe that DAISH is not an accidental phenomenon, and not just the result of the machinations of the American security services. DAISH is a testimony to deep disorder in ummah which has spend several centuries in a sluggish state and has just faced the acute phase. And if we do not handle the disorder, DAISH (or its successors) will be speaking on behalf of the majority of Muslims in the 21st century, just as the Bolsheviks used to speak in the name of the world proletariat.

It is extremely important to overcome narrow thinking that has captured Muslim world and first of all some theologians. Our starting-point is that the Qur'an was originally sent down as a great humanistic revelation, where dignity, harmony and justice in society take the prime place. We are facing a choice: either the Islam of the 21st century will see a century of flourishing Quran'ic humanism, or our ummah will keep to polarize and radicalize. I would put it like this: “Forward to Quran'ic humanism or back to padicalizm?” –even though it

мы не справимся с этой болезнью, то в XXI веке ДАИШ (или его преемники) станет говорить от имени большинства мусульман, подобно тому, как большевики говорили от имени мирового пролетариата.

Чрезвычайно важной является задача преодоления узости мышления, охватившей мусульманский мир и, прежде всего, отдельных его богословов. Мы исходим из того, что Коран изначально ниспослан как величайшее гуманистическое откровение, в котором центральное место занимают достоинство человека, гармония и справедливость в обществе. Мы стоим перед выбором: или ислам XXI века будет столетием расцвета коранического гуманизма, или внутри нашей уммы продолжатся негативные процессы частичной радикализации и раскола. «Вперед к кораническому гуманизму или назад к радикализму?» – так, пусть и несколько провокационно, я бы сформулировал суть проблемы, то «или-или», перед лицом которого мы находимся.

Исламский ренессанс в форме коранического гуманизма возможен только путем возвращения доверия к разуму, путем переосмысления всего классического наследия, путем *реконтекстуализации фикха и богословской мысли*. Для достижения этой цели нами была разработана программа, которая состоит из следующих пунктов: преодоление слепого таклида, преодоление хадисоцентричности, возвращение доверия к разуму, преодоление эксклюзивизма, расширение контактов с внешним миром. Скажу вкратце о каждом пункте.

1. Во-первых, необходимо преодоление слепого таклида.

Что это значит? Это значит, что у мусульманина может быть только один авторитет, которому следует доверять безоговорочно – это Аллах. Слово Божье, являющееся, как известно, атрибутом Аллаха, вечно и несотворенно, поэтому оно есть неизменная Истина, актуальная во все времена. Если выводы уважаемых факихов или богословов расходятся со Словом Божьим, то предпочтение должно отдаваться Корану, какие бы изощренные ходы мысли они в свою пользу ни приводили. Это фактически означает открытие дверей иджтихада, к чему призывали многочисленные ученые конца XIX – XX вв., в особенности российские мусульманские мыслители. Такой иджтихад предполагает переосмысление всего богословского и правового наследия с опорой на Коран и аутентичную Сунну, человеческий разум, выводы науки и современный цивилизационный контекст. Я полагаю, что вызов, стоящий перед нами, является даже более масштабным, чем вызов, стоявший во времена расширения халифата и легитимизации иджтихада. Мир меняется фактически на наших глазах. И если мы отстранимся от этого, то нас ждет архаизация и, как результат реваншистских настроений, – радикализация. Нужно научиться отвечать вызовам времени, ведь в нашем распоряжении вечное Слово, вневременная Истина.

2. Во-вторых, необходимо преодоление роковой хадисоцентричности, которой пронизана традиция. Я убежден, что именно хадисоцентричность привела к архаизации

might sound provocative. This is what we are challenged by at the moment.

The renaissance of Qur'anic humanism is only possible by reviving trust in reason, by reestimating the whole classical heritage, by *recontextualizing fiqh and theological thought*. To achieve this goal we have worked out a program, which consists of the following points: overcoming blind taqlid, overcoming hadithocentrism, restoring faith in reason, overcoming exclusivism, and expanding contacts with the world. I will talk briefly about each point:

1. Firstly, what is needed is to overcome blind taqlid. What does this mean? It means that a Muslim can have only one authority, whom he can trust unconditionally, and that is Allah. The Word of God, which is a well-known attribute of Allah, is eternal and uncreated, and is thus the unchangeable Truth, relevant for all times. If the conclusions of the respected fiqh scholars or theologians departs from the Word of God, then preference must be given to the Qur'an, no matter how sophisticated are the arguments the scholars may give. This means the *de facto* opening of the doors of ijtiihad, as was encouraged by numerous scholars at the turn of the 20th century, especially Russian Muslim thinkers. Such ijtiihad involves rethinking the entire theological and legal heritage by turning to the Qur'an and the authentic Sunna, human reason, the conclusions of science, and the contemporary civilizational context. I believe that the challenge facing us is even greater than the challenge faced in the times of the expansion of the caliphate and the legitimization of ijtiihad. The world is changing in front of our very eyes. And if we ignore this, we will fall into archaic ways of existence, and the resulting mood of revanchism will lead to radicalization. We must learn to respond to the challenges of the age, for we have at our disposal the eternal Word, the trans-temporal Truth.

2. Secondly, it is necessary to overcome the hadithocentrism, which permeates the tradition. I am convinced that hadithocentrism is mainly responsible for the archaizing of the fiqh and kalam, for the penetration of these disciplines by medieval prejudices and the crisis of the Islamic world. What do I mean by this?

Obviously I am not questioning the authority of the authentic hadiths that go back to the Prophet (peace be upon him) and that are normative for religious affairs. However, not every saying of the Prophet (peace be upon him) has religious authority. The Prophet (peace be upon him) clearly distinguished religious and secular, as is testified by reliable hadiths transmitted in numerous collections. So Muslim transmits the following words of the Prophet (peace be upon him): "I am just a simple mortal (*bashar*). If I command something about your religion (*din*), then listen to my words; but if I command you something from my own opinion (*ra'y*), then I am only a person!" Thus it is necessary to clearly divide those hadiths

фикха и калама, к проникновению туда «средневековых» предрассудков и к кризису исламского мира. Что здесь имеется в виду?

Разумеется, я не ставлю под сомнение авторитет аутентичных хадисов, восходящих к Пророку (мир ему) и имеющих характер нормативности в религиозных делах. Между тем, не всякое высказывание Пророка (мир ему) имеет характер религиозной нормативности. Пророк (мир ему) четко отделял религиозное и мирское, о чем свидетельствуют достоверные хадисы, переданные в многочисленных сборниках. Так, у Муслима приводятся следующие слова Пророка (мир ему): «Я ведь простой смертный (*башар*). Если я повелеваю что-нибудь касательно религии (*дин*) вашей, то прислушайтесь к моим словам; а если я повелеваю что-нибудь по собственному усмотрению (*ра'и*), то я – лишь человек!». Поэтому необходимо четко разделять хадисы, имеющие нормативный характер, и хадисы, имеющие чисто контекстуальный и необязательный характер. При этом следует понимать, что не все хадисы переданы с учетом контекста.

«...для возрождения принципов коранического гуманизма необходимо вернуть доверие к разуму»

Критицизм в отношении хадисов не является изобретением реформаторов ислама. Он был развит уже в первые два века хиджры. Так, Абу Ханифа отвергал целый ряд популярных хадисов, явно противоречащих Корану. Он говорил: «Неприятие [хадиса] любого, кто возводит к Пророку противоречащее Корану речение, не есть отвержение (*радд, такзиб*) Пророка, но лишь отвержение того, кто приписывает Пророку ложное (*батль*)!». И действительно, если только Слово Божье является для нас авторитетом и если мы хотим отделить его от позднейших человеческих наслоений, то необходимо проявлять максимальную критичность в отношении хадисов, используя, в том числе, современные исторические методы и достижения востоковедческой критики. Пророческая Сунна важна только в смысле конкретизации коранических заповедей.

- Третий тезис состоит в том, что для возрождения принципов коранического гуманизма необходимо вернуть доверие к разуму. Всевышний постоянно призывает нас в Коране: «задумайтесь», «наблюдайте», «осмыслийте» и пр. Притом знамения-аяты Всевышнего даны не только в Книге, но и в мире, и в самом человеке: «Мы представим им аяты Наши во Вселенной и в них самих» – говорит Всевышний (41:53). Между тем, таклид и интеллектуальная косность ведут к тому, что личное мнение какого-либо средневекового ученого (факиха или мутакаллима) часто

that have a normative character from those hadiths that have a purely contextual and non-obligatory character. Furthermore, one must understand that not all hadiths were transmitted with an account of the context. The criticism of hadiths is not Islamic reformers invention. It had already been developed in the first two centuries after the hijra. So Abu Hanifa rejected a number of popular hadiths that clearly contradicted the Qur'an. He said: "The rejection of the [hadith] of anyone who traces to the Prophet a saying that contradicts the Qur'an is not rejection (*radd, takzib*) of the Prophet, but just rejection of the one who attributes falsehood (*batil*) to the Prophet!" And indeed if only the Divine Word is an authority for us and if we want to separate it off from later human accretions, then we must display maximum critical powers regarding hadiths, making use of contemporary historical methods and the achievements of the academic orientalist critical approach. The prophetic Sunna is important only in the sense of concretizing the Qur'anic commands.

“...in order for the principles of Qur'anic humanism to be revived, one must restore faith in reason”

- The third thesis states that, in order for the principles of Qur'anic humanism to be revived, one must restore faith in reason. The Almighty constantly calls us in the Qur'an to "think", "observe", "comprehend" and so on. Moreover, the ayats (signs) of the Almighty are presented not only in the Book, but in the world too, and within man himself: "We will show them our signs in the (furthest) regions (of the earth), and in their own souls," says the Almighty (41:53). However, taqlid and intellectual stagnation lead to a situation where often the personal opinion of some medieval scholar (a faqih or mutakallim) is placed higher than the arguments of reason. Among Muslims there are even people who use medieval fatwas to justify their belief that the sun revolves round the earth and that the earth itself rests on whales! Unfortunately, Islamic civilization has been unable to completely absorb the Western research methodology and combine it with its own methodology. Science and philosophy have been assimilated extremely superficially, even though there was a time when Islamic civilization was at the centre of science! Faith in reason is a necessary element of ijihad and the reform of fiqh. At the same time, the main source on which reason should rely are the ayats of the Almighty as manifested in His Word, in His creation and in man himself. Such a methodology will allow to work out an integral system of philosophical knowledge.

ставится выше доводов разума. Среди мусульман находятся даже люди, которые, опираясь на средневековые фетвы, до сих пор считают, что солнце крутится вокруг земли, а сама земля покоится на китах!

К сожалению, исламская цивилизация не смогла в полной мере усвоить западную исследовательскую методологию и сочетать ее с собственной. Наука и философия усвоены весьма поверхностно, а ведь когда-то исламская цивилизация была центром наук! Доверие к разуму является необходимым элементом иджтихада и реформы фикха. При этом основным источником, на который должен опираться разум, выступают аяты Всевышнего, явленные в Его Слове, в Его творении и в самом человеке. Такая методология позволит разработать интегральную систему философского знания.

4. Четвертый компонент возврата к кораническому гуманизму заключается в отказе от эксклюзивизма. В Коране сказано: «Вы – лучшая из общин, созданная на благо людей...» (3:110). Это обращено к мусульманам – к смиренным перед лицом Господа. Обращено ли это ко всякому, кто произнес шахаду, или к тем, кто в сердце ближе к Богу, кто исполняет Его заповеди, прежде всего боголюбие, человеколюбие, милосердие, смирение и прочее? Этот вопрос ставил еще ал-Газали в работе «Критерий различения ислама и ереси». И он пришел к выводу о том, что нужно отличать юридическое понимание веры от сущностного понимания веры. Не всякий, произнесший шахаду, автоматически становится *смирненным перед Богом*, и не всякий христианин, иудей или буддист в сердце далек от Бога. Очень часто дело обстоит противоположным образом. Это то, что хотел подчеркнуть Муса Бигиев, когда говорил: «Вера не является набором официальных слов, закрепившихся в памяти человека. Вера – это свет, сияющий в разуме и сердце человека, и она ведет человека к добру, спасая его от падения в бездну уничтожения». Думаю, под этими словами готов подписаться всякий трезво мыслящий человек. Ведь едва ли люди, взрывавшие себя в Париже, ближе к Богу, чем немусульманские и даже неверующие филантропы, безвозмездно помогающие голодающим детям Африки. Поэтому еще раз подчеркиваю: необходим отход от чисто законнического и формального понимания веры и обращение к ее сущностному пониманию. А это требует большей терпимости и расширения межрелигиозного диалога.
5. Наконец, согласно пятому пункту нашей программы, требуется побороть внутреннюю замкнутость уммы, расширив контакты с внешним миром. Иначе говоря, необходимо преодолеть мотивированное «богоизбранностью» стремление многих членов уммы изолировать себя от внешнего мира и от «неверных». В политическом плане такая изоляция получила отражение в концепции деления мира на *Дар аль-ислам*, *Дар аль-куфр* и *Дар аль-харб*. Эта система работает лишь в контексте юридического понимания веры. Сущностно же *Дар*

4. The fourth component of the return to Qur'anic humanism rejects exclusivism. In the Qur'an it is said: "You are the best of peoples evolved for mankind..." (3:110). This is addressed to Muslims, to those who are humble before the face of the Lord. Is this addressed to anyone who has pronounced the shahada, or to those who are closer in their hearts to God, who fulfill His commandments, first and foremost the love of God, the love of man, mercy, humility and so on? This question was put long ago by al-Ghazali in his work "Criteria for distinguishing Islam from heresy". He came to conclusion that one must differentiate the juridical understanding of faith from the essential understanding of faith. Not everyone who has pronounced the shahada automatically *becomes humble before God*, and not every Christian, Jew or Buddhist is far from God in his heart. Very often the situation is quite the opposite. This is what Musa Bigiev wanted to emphasize when he said: "Faith is not a set of official words that are etched in a person's memory. Faith is a light that shines in the intellect and heart of a person, and it leads a person towards the good, saving him from falling into the abyss of annihilation." I think that any seriously thoughtful person would be ready to subscribe to these words. For the people who blew themselves up in Paris are hardly closer to God than non-Muslim and even non-believing philanthropists who help the starving children of Africa for no reward. So I emphasize once again: one must abandon the purely legalistic and formal understanding of faith and turn instead to an essential understanding. And this requires great patience and the broadening of inter-religious dialogue.
5. Finally, according to the fifth point of our program, it is required to fight the internal isolation of the ummah by opening it up to the outside world. In other words, one must overcome the desire, motivated by a sense of being "chosen by God", of many members of the ummah to isolate themselves from the outside world and from "unbelievers". In the political sense this isolation is reflected in the conception of a division of the world into a dar al-Islam, a dar al-kufr, and a dar al-harb. This system works only in the context of a juridical understanding of faith. Essentially, the dar al-Islam is any territory where Muslims live – Muslims, in the sense of people who are humble before God. Furthermore, even those who are juridically considered Muslims now live all over the world so that the medieval division is doubly irrelevant. Rejection of the exclusivism and isolation of the ummah also means being open to outside experience, and making an unprejudiced rational evaluation of this experience while relying on the Qur'an and the authentic Sunna. Muslims should consider the heritage of other civilizations and develop their own position towards this heritage. If this is not done, then in the intellectual sphere the reign

аль-ислам является любая территория, где живут мусульмане, то есть смиренные перед Богом. Кроме того, даже те, кто юридически считаются мусульманами, живут теперь во всем мире, так что средневековое деление вдвойне теряет свою актуальность.

Отказ от эксклюзивизма и закрытости уммы предполагает также открытость внешнему опыту, непредвзятую рациональную оценку этого опыта с опорой на Коран и аутентичную Сунну. Мусульмане должны осмыслить наследие других цивилизаций и выработать собственную позицию по поводу этого наследия. Если этого не будет сделано, то в интеллектуальной сфере продолжится господство «ориентализма». Пока у мусульман не будет адекватного, аргументированного и методологически продуманного мнения о мировых цивилизациях в целом и об исламской в частности, они останутся лишь эпигонами западных философов и культурологов.

Я полагаю, что заявленные пять пунктов являются логическим развитием тех идей, которые представлены шейхом Мухаммад Садыком Мухаммад Юсуфом и которые могут быть найдены у других крупных ученых прошлого и современности. На мой взгляд, от степени успешности реализации этой программы зависит будущее мусульман.

В заключение хочу обратить внимание на следующий факт: коранический гуманизм важен не только для оздоровления уммы, но и для всего мира. Ведь в кризисе находится не только исламский мир, но и западная цивилизация. Идеология ультралиберализма и потребления, захлестнувшая многие страны, поставила под сомнение моральные основания общества. Ложное понимание свободы как тотальной «свободы от» привело к отказу от действительной свободы и попаданию в рабство собственных страстей. В мире утеряна умеренность (*wasatyya*), что связано с отсутствием стратегии гармоничного сочетания религиозных традиций и модерна. Именно коранический гуманизм способен вернуть нам истинное понимание традиционных ценностей.

Почему это так? Во-первых, Коран учит духовному росту, борьбе с эгоизмом и собственными страстями. Во-вторых, он учит единству человечества и тому, что природа (*fithra*) каждого человека, в сущности, правоверна. В-третьих, Коран проповедует идеи, противоположные эксклюзивизму: этническое и религиозное многообразие предопределены Всевышним; различие людей – это знамение Всевышнего. В-четвертых, он учит судить о людях не по национальности, не по цвету кожи и даже не по религии, а по добрым делам.

Таким образом, коранический гуманизм способен дать человечеству единую духовную основу для совместного существования, что особенно актуально в контексте глобализации. Коран может научить нас видеть в другом человеке правоверное по природе творение Божие, которое хотя и может заблуждаться, все же не способно изменить свою природу. Что это, как не универсальное противоядие против любого эксклюзивизма и человеконенавистничества? ❀

of “Orientalism” will continue. As long as Muslims do not have an adequate, well-argued and methodologically thought out opinion about other civilizations as well as about Islamic civilization, they will remain mere acolytes of Western philosophers and cultural critics.

I believe that these five points are logical development of ideas that were formulated by sheikh Muhammad Sadik Muhammad Yusuf, and which can be found among other major scholars of the past and present. In my view, the future of Muslims depends on how successfully this program is implemented.

In conclusion, I would like to draw reader’s attention to the following fact: Qur’anic humanism is important not only for the welfare of ummah but for the entire world as well. After all it is not just the Islamic world that is in crisis, but Western civilization too. The ideology of ultra-liberalism and consumerism that has flooded many countries has thrown the moral foundations of society into doubt. A false understanding of freedom has led to the rejection of freedom and a descent into slavery to one’s own passions. The world has lost moderation (*wasatiyya*), and this is connected to the lack of a strategy for harmoniously combining religious traditions and modernity. It is precisely Qur’anic humanism that is capable of bringing back to us a true understanding of traditional values.

Why is this the case? Firstly, the Qur’an teaches spiritual growth, and the struggle with egotism and one’s own passions. Secondly, it teaches the unity of humanity and that in his essential nature (*fithra*) every person believes in God. Thirdly, the Qur’an preaches ideas that are opposed to exclusivism: ethnic and religious diversity have been preordained by the Almighty; the differences between people are a sign from the Almighty. Fourthly, it teaches one to judge people not by nationality, not by the color of their skin or even by their religion, but by their good deeds.

Thus, Qur’anic humanism is capable of giving humanity a single spiritual foundation for their shared existence, which is especially relevant in the context of globalization. The Qur’an can teach us to see in the other person a faithful creature of God, who may delude oneself but is still capable of changing his nature. What is this if not a universal antidote to any type of exclusivism and misanthropy? ❀

Ислам в испаноязычном и португалоязычном мире

Хадж Малик Абдеррахман Руис Кальехас, председатель исламской общины Испании, председатель Гранадского объединения мечетей, председатель фонда Аль-Андалусии по образованию, президент Севильского фонда мечетей

Islam in the Spanish and Portuguese Speaking World

Engineer Hajj Malik Abderrahman Ruiz Callejas, Granada/Spain Chairman of Comunidad Islámica en España [Islamic Community in Spain], Chairman of Mezquita de Granada [Granada Mosque Foundation], Chairman of Fundación Educativa Al Andalus [Al Andalus Foundation for Education], President of Fundación Mezquita de Sevilla [Seville Mosque Foundation]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Испания, некогда известная как Аль-Андалусия, прошла через почти восемь веков расцвета и экспансии. Под властью мусульман Иберийский полуостров процветал и располагал величайшими достижениями цивилизации, известными на то время. Религия, искусства и наука развивались, распространяя влияние на весь Западный мир и Восток через Северную Африку.

Затем Испания пережила невероятный упадок. Мусульманское наследие было утрачено. Под властью католической церкви начались темные века, которые продолжались с падения Гранады в 1492 вплоть до периода фашистской диктатуры, завершившись лишь в 1975, после чего в Испании начинается так называемое возрождение ислама. В 1980-м в Испании проживало 120 000 мусульман, в основном выходцев из стран Магриба. Сегодня в Испании проживает приблизительно 2 миллиона мусульман.

Испания всегда была культурным образцом для всех испаноговорящих стран. Аналогичным образом на нее ориентируется исламское сообщество. Ислам пришел в Латинскую Америку вместе с испанскими колонизаторами. Рабы, привезенные завоевателями с севера и востока Африки после завоевания Америки в XV веке, были мусульманами. Таким образом ислам появился в Бразилии, Венесуэле, Колумбии и на Карибских островах. Большая часть рабов не могла свободно исповедовать ислам. Их принуждали отречься под страхом смертной казни. Итак, в Латинской Америке ислам искоренялся и почти исчез. Уже потом, в конце XVI века, освобожденные рабы и мигранты из Индии и Пакистана стали фундаментом мусульманского сообщества.

Однако, ввиду недостатка религиозных знаний и малочисленности мусульманского сообщества, ислам практически не развивался. В 50-е огромное количество арабских мусульман мигрировало в Америку. Большая часть мигрантов были ливанского или сирийского происхождения. Они поселились в Аргентине, Бразилии, Венесуэле и Колумбии. Кроме того, имели место Палестинская, Пакистанская и Бангладешская миграции. Интенсивность переселения

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Spain, or the lands known as Al Andalus, lived through almost eight centuries of light and expansion. The Iberian Peninsula flourished under Muslim rule, as one of the highest civilizations known to man, it developed in knowledge of the Deen, the arts and sciences, spreading out its influence all over the Western World and back to the East through Northern Africa.

Then it lived through a tremendous obscurity during which our Muslim heritage was hidden from the world. This darker period, led by the Catholic Church, extended from the fall of Granada in 1492 and all the way to the fascist dictatorship, which ended in 1975. On the day of the death of the dictator Francisco Franco, three young men from Spain became Muslim in London. This is known to us as the new re-awakening of Islam in Spain. In the year 1980, the Spanish Muslim Community was 120,000 people, thanks to the presence of great numbers of our brothers from the Maghreb. Today, the Muslim population of Spain is approximately 2 million.

Spain has always been the cultural reference for the rest of Spanish speaking countries and this applies to the Muslim communities too. The arrival of Islam to Latin America is as old as the arrival of civilization itself. Since the conquest of America by the Spanish in the fifteenth century, slaves, brought by the conquerors from the north and west of Africa, introduced Islam as they settled in countries such as Brazil, Venezuela, Colombia and the Caribbean Islands. A large majority of these slaves were Muslim, but they often had no freedom to practice their religion. On the contrary, in many cases, they were forced to abandon their practices under penalty of execution. Thus, over that time, the traces of Islam in Latin America were disappearing. Then, in the late sixteenth century, after the liberation of the slaves and several waves of immigration from India and Pakistan, there was a new concentration of Muslims.

However, due to the lack of Islamic knowledge and religious freedom, the development of Islam was limited to very small circles. In the 50's, a massive migration of Arab Muslims began to arrive in America. Most of these, from Lebanese and Syrian origin, settled in Argentina, Brazil, Venezuela and Colombia. In Paraguay, in addition to Syrian and Lebanese migrants, people from

в Аргентину, Бразилию и Венесуэлу спала уже в 50-х годах, а в Колумбию в 70-х. Впоследствии на Бразилию и Венесуэлу пришла еще одна волна миграции. Палестинцы переселились в Чили и Колумбию. Мусульманские мигранты, аналогично единоверцам в США, участвовали в общественной жизни и отличались трудолюбием, почтительностью и любовью к стране, принявшей их. Совместными усилиями переселенцы создавали исламские институты, школы и мечети – места, в которых развивалась религия.

Сейчас в Латинской Америке сосредоточено большое количество приезжих мусульман и местных, принявших ислам. Согласно статистике, количество мусульман в Латинской Америке превышает 6 миллионов. Например, в Аргентине их 700 тысяч, а в Бразилии – 1,5 миллиона. Бразилия и Португалия не говорят по-испански, но близость и взаимопонятность языков упрощают общение с испаноязычным сообществом.

Сегодня исламское сообщество Испании развивает и расширяет ислам на базе:

- Печатных изданий
- Онлайн-телевидения
- Интернет-проповедей.
- Книгоиздания.

В испаноговорящем мире живет 11 миллионов мусульман. Налицо запрос на развитие ислама. Мусульманское сообщество, а особенно его часть в Латинской Америке, живет в окружении людей с естественной фитрой, что упрощает понимание ислама.

Экономическая ситуация – предмет большого беспокойства. Однако мы можем предложить альтернативу, основанную на нашей религиозной вере: альтернативная банковская система, базары и гильдии как решение проблемы безработицы и бедности, караваны как возможность свободной торговли, и все, известное как муамалат [практика проведения в жизнь верований и верочений – *фрим. пер.*] – действенная альтернатива ростовщическому капитализму и мусульманский ответ упадку.

В атмосфере подозрительности и недоверия мы, мусульмане, вынуждены раз за разом доказывать, что мы не фанатики или террористы. Единственное, что нам остается – вести себя достойно и стремиться к главной жизненной цели, не предавая идеалы поклонения и веры.

Образование должно стать фундаментом мусульманского благополучия. Школы и единобожие, в которых воспитываются наши дети – естественные столпы нашего будущего, справедливого и беспристрастного, в котором нет незащищенных и нуждающихся, в котором религия истинного единобожия предлагает справедливые альтернативы.

Мы все встретимся с Аллахом, перед которым ответим за все. Мы члены благородного сообщества. Пусть же оно будет примером для человечества и принесет успех как в этом мире, так и в следующем. Аминь.

Ассаламу алейкум ва рахматуллах. ❀

Palestine, Pakistan and Bangladesh also arrived. This migration was of great intensity, then it started to decline by the 50's in these countries and by the 70's in Colombia. After that, there was only a large influx of immigrants into Brazil and Venezuela. In contrast, indigenous Palestinians settled in Chile and Colombia. These communities were, like in the U.S., joining in the national activity, well known for their hard working attitude, respect and affection for the country that received them. Many of them came together to create Islamic institutions, schools and Mosques in which to develop their faith. At present, in all countries of Latin America, there are large concentrations of Muslim immigrants and also natives who adopted Islam as their new religion.

According to statistics, the number of Muslims in Latin America is over six million. For example, there are in 700.000 Muslims in Argentina and one and a half million Muslims in Brazil. Both Brazil and our neighbour Portugal are not Spanish speaking, but our nearness and understanding of the languages makes our communication very easy.

Today, the Islamic Community in Spain is dedicated to the development of content, networking and knowledge through four platforms:

- A printed newspaper
- A web based TV channel
- An Internet strategy of dawa
- A book publishing house

The Muslim community in Spanish speaking countries currently has 11 million people with a strong expectation for growth. These communities, especially in Latin America, are often placed in societies and regions where people have a natural fitra that makes them easy to reach for the simple message of Islam.

As in the rest of the world, the economic situation is an issue of great concern at the moment and I understand that this is a field where we can offer alternatives from the knowledge of our Deen: the alternatives of the system bankings, the souks and guilds as solutions to unemployment and poverty, the caravans as a means of open trade and everything that is known as Muamalah, a working model which is the end of usury capitalism and Islamic answer to the current collapse.

In the present situation in which we Muslims find ourselves, faced with doubts, having to justify at every given moment that we are not fanatics of terror, all we are left with is to work on our daily behaviour, and on our main purpose in life without betraying our Ibada and our Deen.

The basis upon which this formation rests is education. The schools and the Tawhid upon which our new generations are being raised are the essential pillars of a future, which are just and equitable, offering protection for the unprotected and the needy, as well as alternatives from within our Deen Hanif for each and every need of this society.

Only to Allah we will return and only to Him we will have to render account. We are part of a noble community. May it be a model for humanity, granting us success in this world and in the next. Amin.

Asalamu Aleikum wa Rahmatullah. ❀

От Кабула до Тампере: штрихи к научной биографии татарского имама Хабибуррахмана Шакира

Беляев Рамиль Фаритович, докторант Хельсинкского университета, имам татарской общины Финляндии
Зарипов Ислам Амирович, кандидат исторических наук, имам-хатыб Московской Соборной мечети

From Kabul to Tampere: details on Tatar imam Habiburrahman Shakir academic bio

Belyaev Ramil Faritovich, PhD Helsinki university, imam of the Tatar community of Finland.
Zaripov Islam Amirovich, PhD, imam-khatib of the Moscow Cathedral mosque.

Как известно, развитие татарской богословской мысли, занявшей в начале XX в. особое место в мусульманской теологии, было насильственно прервано в период своего расцвета октябрьским переворотом 1917 г. Уже в первые годы установления советской власти были закрыты передовые татарские медресе, прекратился выход мусульманской богословской литературы и религиозных периодических изданий, наполненных идеями, которые будоражили умы не только российских мусульман, но и всего исламского мира. Лишь единицам из религиозных деятелей удалось выжить после репрессий 20–30-х гг., после которых они уже практически не занимались богословскими изысканиями. Даже если они и сумели продолжить свою профессиональную деятельность в области религии, то она сводилась лишь к обрядовой сфере. Хотя, по мнению ряда исследователей, идеи татарских религиозных реформаторов, джадидов, отчасти легли в основу разработки в СССР концепции исламского социализма и богословско-правовых заключений (фетв) официальных Духовных управлений мусульман в 50–80-х гг., можно с сожалением констатировать, что в советский период религиозно-философская мысль у татар была предана забвению.

Тлеющими угольками татарской богословской традиции стали разбросанные по миру мыслители-эмигранты, которые даже вдали от вынужденно покинутой родины продолжили свои научные изыскания и служение родному народу. В одном ряду с такими известными религиозными деятелями татарской эмиграции как Муса Бигиев (1873, Пензенская губ. – 1949, Каир) и Габдеррашид Ибрагимов (1857, Тобольская губ. – 1944, Токио) стоит и Хабибуррахман Шакир, нашедший после многолетних скитаний свое последнее пристанище в финском городе Тампере.

Достоверно известно, что будущий имам родился в 1903 г., однако относительно места его рождения существует неясность. Так, автор работы по истории мусульманской общи-

It is well-known that the development of Tatar theological thought, which occupied a special place in Muslim theology at the beginning of the 20th century, was forcibly interrupted just at the flourishing moment by the October revolution of 1917. During the first years of Soviet power leading medreses were closed, publication of theological literature and religious periodicals, which had been full of ideas that stimulated the minds not just of Russian Muslims but the entire Islamic world, was ceased. Only a handful of religious figures managed to survive the repressions of the 1920s and 1930s, after which they were no longer engaged in theology. Even if they had possibility to keep on religious activity, it was reduced merely to the ritual sphere. According to some researchers, the ideas of the Tatar religious reformers, the jadids, in part formed the basis of Islamic socialism concept, which was developed in the USSR, as well as the legal and theological decisions (fatwas) of the official Spiritual boards of Muslims in the 1950s to 1980s. Nonetheless, it must unfortunately be admitted that in the Soviet period religious-philosophical thought was condemned to oblivion among Tatars.

Like the glowing embers of the Tatar theological tradition, emigré thinkers were scattered throughout the world, where they carried on with their scholarly investigations in service to their people despite having been forcibly exiled from their homeland. Habiburrahman Shakir stands in a line with such famous religious figures of the Tatar emigration as Musa Bigiev (b.1873, Penza region, d.1949, Cairo) and Abderrashid Ibrahim (b.1857, Tobolsk region, d.1944, Tokyo). After many years of wandering he eventually found foothold in the Finnish city of Tampere.

It is known for a fact that the future imam was born in 1903, but it is unclear where exactly he was born. According to M. Baibulat, the author of Tampere Muslim community historical research, Habiburrahman Shakir was born in the

1. Хабибуррахман Шакир (сидит в центре) вместе с братьями жены. Афганистан, 30-е гг. XX в.

1. Habiburrahman Shakir (sits in the center) with brothers of his wife. Afghanistan 30-s of XX century

Muazzaz Babulat. The Tempere Islamic Congregation: the Roots and History. Jyväskylä, 2004.

2. Хабибуррахман Шакир (в центре) в Пешаваре. 30-е гг. XX в.

2. Habiburrahman Shakir (in the center) in Peshawar. 30-s of XX century

Muazzaz Babulat. The Tempere Islamic Congregation: the Roots and History. Jyväskylä, 2004.

ны Тампере М. Байбулат пишет о том, что Хабибуррахман Шакир родился в городе Болгар. Вероятнее всего, такое заключение было сделано по нисбе «ал-Булгари», которое встречается в ряде написаний имени имама. (См., например, подпись к рис. 3). Однако нисба далеко не всегда указывает на конкретный населенный пункт рождения человека и в данном случае может быть связана с этнической принадлежностью. Находясь на чужбине, татарские религиозные деятели достаточно часто использовали нисбу «ал-Булгари», которая отражает известное в мусульманском мире древнее самоназвание народа. Так, например, уроженец деревни Утыз-Имян (нынешнее название д. Яна Кади Черемшанского района Татарстана), выдающийся татарский богослов конца XVIII – начала XIX вв. Абдурахим Утыз-Имяни, также подписывал в своем имени нисбу «ал-Булгари», именуя «булгарской стороной» все татарское Волго-Уралье.

Специалист по педагогической культуре татар Финляндии М. Махмутова, вскользь упоминая имя Хабибуррахмана Шакира среди «прогрессивных учителей – татар Финляндии», указывает местом его рождения город Казань.

Дочь имама Хамида Чайдам во время нашего интервью затруднилась дать точный ответ на вопрос о месте рождения отца, отметив лишь, что в отличие от большинства татар Финляндии он не являлся выходцем из Нижегородчины.

Мало сведений не только о месте рождения, но и практически обо всем первом периоде жизни ученого до его переезда в Тампере. Обрывочные сведения о годах его учебы повествуют лишь о том, что после получения начального образования на родине Х. Шакир, по сложившейся у татар давней традиции, отправляется в Бухару. М. Байбулат сообщает, что, покинув родные края, будущий имам Тампере в течение десяти лет обучался в различных научных центрах мусульманского мира, при этом не локализуя их конкретно, за исключением вышеназванной Бухары и Ташкента, где он обучался вместе

city of Bolgar. This conclusion was probably made on the basis of his nisba (title), “al-Bulgari”, which was often used in imam’s name (see a signature in the drawing 3). However, a nisba does not always refer to the exact place of birth and in this case it could be connected to his ethnic origins. Being abroad Tatar religious figures quite often used a “al-Bulgari” nisba, which reflects an ancient people self-definition well-known throughout the Muslim world. So, for example, a prominent Tatar theologian of the late 18th-early 19th century, Abdurrahim Utyz-Imyani, who was a native of the village of Utyz-Imyan (now called Yana Kadi in the Cheremshan region of Tatarstan), also included “al-Bulgari” nisba in his signature, referring to the entire Tatar Volga-Ural region as “Bulgar country”.

M. Mahmutova, an expert in the pedagogic culture of the Finnish Tatars, mentioning Habiburrahman Shakir among “progressive Tatar teachers in Finland” says Kazan to be his place of birth.

In our interview with imam’s daughter, Hamida Chaydam, was not sure where her father was born, noting only that unlike most Tatars in Finland he was not from Nizhny Novgorod region.

There is a dearth of information not only about his place of birth but also about the entire first period in the scholar’s life before his move to Tampere. Scattered information about his student years indicate that after his early education in homeland, H. Shakir following the time-honored tradition among Tatars set out for Bukhara. M. Baibulat says that, after leaving his native region, the future imam of Tampere spent ten years studying in different research centers of the Muslim world; however he does not give concrete locations other than the above mentioned Bukhara and Tashkent, where he studied alongside the future second mufti of the Spiritual Administration of the Muslims of Central Asia and Kazakh-

Muzzez Bahlali. The Tampere Islamic Congregation: the Roots and History, Jyväskylä, 2004.

3. Администрация мусульманской общины Тампере. Сидят слева направо: имам Хабибуррахман Шакир, председатель Умар Сали, казначей Летфулла Бейбулат. Стоят: секретарь Фатих Арат, заместитель председателя Самииулла Вафин. 1948 г.

3. Administration of the Muslim community of Tampere. Sitting from left to right: imam Habiburrahman Shakir, chairman Umar Sali, treasurer Letfullah Beibulat. Staying: secretary Fatikh Arat, vice-chairman Samiullah Wafin. 1948

с будущим вторым муфтием Духовного управления мусульман Средней Азии и Казахстана (ДУМСК) Зияуддином Бабаханом (1908–1982). Как известно, этот советский религиозный деятель обучался в различных ташкентских медресе, а также у арабского ученого, жившего в 20-е гг. в Ташкенте, Мухаммада аль-Асали аш-Шами ат-Тарабулуси и у своего отца Эшона Бабахана – первого муфтия ДУМСК, который еще до революции являлся сторонником джадидизма.

Об уровне образования Х. Шакира также свидетельствует его свободное владение, помимо родного языка, арабским, турецким, урду и фарси.

Следующим известным нам местом дислокации молодого Хабибуррахмана становится афганская столица Кабул.

Татарская диаспора Афганистана стала формироваться еще со второй половины XIX в., когда татарские купцы, поддерживаемые царским правительством, наладили достаточно прочные торговые связи с этой горной страной. По некоторым сведениям, в 1919 г. татарские конные всадники были в армии Аманулы-хана, ставшего первым правителем независимого Афганистана.

Но не только торговые связи и общность религии притягивали мусульманскую буржуазию и интеллигенцию охваченного гражданской войной Волго-Уралья в эту древнюю страну. Необходимо отметить и идейную близость татарских джадидов с младоафганцами, игравшими в 20-е гг. значительную роль в системе государственной власти Афганистана. Их реформы, особенно в системе образования, позитивно оценивались татарскими джадидами. Прибывший в Афганистан в 1931 г. М. Бигиев, объездивший еще в годы учебы весь исламский мир от Бухары до Хиджаза, от Египта до Индии, пишет: «Остановился я в Кабуле, и он рай на земле, самое хорошее место, самый красивый город и самая лучшая столица на Востоке... И познал я из всего увиденного, что афганское государство на сегодня – самое

стан (SADUM), Ziauddin Babakhan (1908–1982). As is well-known, this Soviet religious figure studied in different Tashkent medreses, as well as with an Arab scholar who lived in Tashkent in the 1920s, Muhammad al-Asali ash-Shami at-Tarabulusi, as well as with his father Eshon Babakhon, the first mufti of SADUM, who even before the revolution had been a proponent of jadidism.

H. Shakir's education level can be seen from his fluent Arabic, Turkish, Urdu and Farsi, in addition to his native language.

The next known place, where the young Habiburrahman settled, was the Afghan capital, Kabul.

The origins of the Tatar diaspora of Afghanistan go back to the second half of the 19th century, when Tatar merchants with the support of the tsarist government established fairly solid commercial ties with this mountainous country. According to some sources, in 1919 Tatar cavalry rode in the army of Amanulla-khan, the first ruler of independent Afghanistan.

But not only commercial ties and common religion drew Muslim bourgeoisie and intelligentsia of the Volga-Ural region, back then caught up in the turmoil of the civil war, to this ancient country. One should note the ideological proximity of the Tatar jadids and the Young Afghans, who played a significant role in the system of government in Afghanistan in the 1920s. Their reforms, especially in the education system, were much admired by the Tatar jadids. When Musa Bigiev arrived in Afghanistan in 1931, having travelled around the entire Islamic world in the course of his studies from Bukhara to the Hijaz, and from Egypt to India, wrote: "I stayed in Kabul, and it is a paradise on earth, the best place, the most beautiful city and the best capital of the East... And I understood from everything that I saw that the Afghan state is the strongest state in terms of civilization and religion among all the Islamic states..."

This country played an important role in the life of the famous Tatar theologian. Having fled from the USSR illegally at the end of 1930, here he was welcomed joyfully by his old acquaintance, Nadir-shah, who by then had become the ruler of Afghanistan, and who offered Bigiev the opportunity to settle in Kabul, promising him protection and support. But M. Bigiev desired new journeys, which, he believed, would help him in his research. Then Nadir-shah offered him an Afghan passport, so that he could travel round the world legally. The Tatar scholar agreed and shortly afterward set off for Bombay, where a nineteen-year period of wandering started.

Pethaps, taking place in the Afghan capital this was the first meeting between Habiburrahman Shakir and his famous fellow-countryman, M. Bigiev, whose notes of 22 June 1931 in Kabul contain an account of a certain Habiburrahman-effendi.

Kabul is also linked with another important event in the life of the future imam of Tampere: there he met his life companion, Bibiraikhan (1918–1974). She was a daughter of a well-known Tatar religious figure, imam Shamsulla Walial-

Muazzaz Babulut. The Tampere Islamic Congregation: the Roots and History. Jyväskylä, 2004.

4. Х. Шакир (в центре) с муфтием САДУМ З. Бабаханом (справа) и имамом Ленинграда А. Исаевым (слева). Ташкент, 1966 г.

4. H. Shakir (in the center) with the mufti of SADUM Z. Babakhan (on the right) and the imam of Leningrad A. Isayev (on the left). Tashkent, 1966

сильное государство своей цивилизацией и религиозностью среди исламских государств...».

Эта страна сыграла важную роль в жизни этого известного татарского богослова. Нелегально бежавший из СССР в конце 1930 г., именно здесь он был радушно встречен своим старым знакомым, ставшим к тому времени правителем Афганистана, Надир-шахом, который и предложил ученому остаться в Кабуле, обещая свое покровительство и поддержку. Но М. Бигиев жаждал новых путешествий, которые, как он считал, помогли бы ему в его исследованиях. Тогда Надир-шах предложил ему оформить заграничный паспорт гражданина Афганистана, с которым он смог бы легально передвигаться по миру. Татарский ученый любезно согласился и уже вскоре отправился в Бомбей, с которого началось его девятнадцатилетнее скитание.

Возможно, что именно тогда в афганской столице произошло первое знакомство Хабибурахмана Шакира с прославленным земляком М. Бигиевым, в записках которого, сделанных 22 июня 1931 г. в Кабуле, встречается пересказ от некоего Хабибурахмана-эфенди.

С Кабулом связано и еще одно важное событие в жизни будущего имама Тампере, ведь именно здесь он встретил спутницу всей своей жизни Бибирайхану (1918–1974). Она была дочерью известного татарского религиозного деятеля имама Шамсуллы Валиуллы (Уфимская губ., 1867 – Кабул, 1930), преподававшего до революции в различных медресе Волго-Уральского региона. Как сообщает М. Байбулат,

Muazzaz Babulut. The Tampere Islamic Congregation: the Roots and History. Jyväskylä, 2004.

5. Х. Шакир (в центре) с муфтием САДУМ З. Бабаханом. Ташкент, 1966 г.

5. H. Shakir (in the center) with the mufti of SADUM Z. Babakhan. Tashkent, 1966

lah (b. Ufa region, 1867, d. Kabul, 1930), who had been teaching in different medreses in the Volga-Ural region before the Revolution. M. Baibulat reports that Shamsullah-hadhrat was the author of 30 religious books published by the Karimov Brothers' Kazan publishing house. In 1928, he and his family was arrested and exiled to Troitsk in Ural region, from where he managed to flee first to Tashkent and then to Afghanistan, where he died from malaria.

Bibiraikhan, her 9 brothers and 2 sisters, received an excellent religious education from their father and had a fluent mastery of Arabic, which they spoke between themselves at home. But the vagaries of fate dispersed children of this Tatar imam around the world. In a photograph that we accidentally discovered on the internet (drawing 2), an anonymous author says that it is Habiburrahman Shakir and his brothers-in-law on the shot. Sadid (1912–1999) and Mutygulla (1917–1981), who spent their last days in Australia, stand on the left and in the centre. Sitting on the left is Rishat (1910–1980s): he ended up in Pakistan. Nasih (1915–2005) is the one standing on the right, and he ended up in Mecca with their mother Tashkirya. It is interesting to note that, according to the above-mentioned daughter of H. Shakir, H. Chaydam, it was her brother Nasih who inspired his stepsister Bahijah to found the first Qur'anic school for girls in a city where, almost 1400 years earlier, the first revelations of the Sacred Scripture had come to the prophet Muhammad. One of the authors of this article was lucky enough to visit this still working school

Шамсулла-хазрат являлся автором 30 религиозных книг, изданных в казанской типографии братьев Каримовых. В 1928 г. он был арестован и сослан вместе с семьей в Троицк Уральской области, откуда ему удается бежать вначале в Ташкент, а затем в Афганистан, где он и умер от малярии.

Бибирайхана, ее 9 братьев и 2 сестры получили от отца прекрасное религиозное образование и свободно владели арабским языком, на котором они разговаривали между собой дома. Но перипетии судьбы разбросали детей татарского имама по всему миру. На случайно найденной нами в интернете фотографии (рис. 2) анонимный автор сообщает, что на ней Хабибурахман Шакир запечатлен вместе с шуринами. Стоящие на фото слева и в центре – Саид (1912–1999) и Мутыгулла (1917–1981) закончили свою жизнь в Австралии, сидящий слева Рихат (1910–1980-е) – в Пакистане, а стоящий справа Насых (1915–2005) и их мать Ташкиря – в Мекке. Интересно отметить, что, по словам вышеупомянутой дочери Х. Шакира Х. Чайдам, именно ее брат Насых вдохновил свою сводную сестру Бахиджу основать первую школу Корана для девочек в городе, где почти 1400 лет назад пророку Мухаммаду пришли первые откровения этого Священного Писания. Одному из авторов этой статьи довелось посетить эту до сих пор действующую школу для девочек, двери которой венчает табличка с именем татарской основательницы.

Вскоре после женитьбы Х. Шакир переезжает с супругой в Пешавар (в совр. Пакистане), где становится имамом и преподавателем. Хотя о жизни ученого в этом городе практически ничего не известно, сохранилась уникальная фотография (рис. 3), опубликованная в одной из татарских газет Японии, подпись к которой в переводе с татарского гласит: «Человек, сидящий в середине, находящийся на службе нации в городе Пешавар – мулла Хабибурахман ал-Булгари, справа – Мухаммад Али Рахматулла Углы из Кашгара, слева – Гафур Ахунд Диване Карим Углы из Кашгара, остальные – учащиеся дети-мигранты».

В Пешаваре судьба снова сводит Х. Шакира и М. Бигиева, где последний, следуя из Японии через Индию в Афганистан, был арестован в 1939 г. и вплоть до конца Второй мировой войны оставался в заключении у английской администрации.

В 1942 г. будущий имам Тампере вместе с семьей переезжает в Бомбей (совр. Мумбаи, Индия), где продолжает свою религиозную и преподавательскую деятельность. Как сообщает Х. Чайдам, среди учеников ее отца в этом индийском городе был будущий президент и премьер-министр Пакистана Зульфикар Али Бхутто (1928–1979), за успехами которого учитель с большим вниманием следил по новостным сообщениям до конца своей жизни.

В 1946 г. в Бомбей прибывает изнеможенный пешаварским пленом М. Бигиев, который затем в течение двух месяцев находился в местной больнице и перенес несколько операций. Возможно, именно тогда, во время их последней встречи перед отъездом в Каир, он предложил земляку, такому же как и он образованнейшему скитальцу-ученому,

6. Х. Шакир (в центре) с муфтием САДУМ З. Бабаханом. Ташкент, 1966 г.

6. H. Shakir (in the center) with the mufti of SADUM Z. Babakhan. Tashkent, 1966

for girls: above the entrance there is a nameplate of Tatar woman-founder.

Soon after the marriage, H. Shakir and his wife moved to Peshawar (now Pakistan), where he became an imam and preacher. Although almost nothing is known about the life of the scholar in this city, a unique photograph has been preserved (drawing 3), which appeared in a Tatar newspaper in Japan. The caption, translated from Tatar, says: “The man sitting in the middle, who is in service of our nation in the city of Peshawar, is mullah Habiburrahman al-Bulgari. On the right is Muhammad Ali Rahmatulla Ughli from Kashgar, and on the left is Gafur Ahund Diwane Karim Ughli from Kashgar. The others are young émigré students.”

Fate once again brought H. Shakir and M. Bigiev together in Peshawar. Bigiev had been traveling from Japan to Afghanistan through India and was arrested in 1939; until the end of the Second World War he remained in India under the official custody of English administration.

In 1942, the future of Tampere imam and his family moved to Bombay (now Mumbai, India), where he continued his religious and teaching work. H. Chaydam informs us that her father’s students in this India city included the future president and prime minister of Pakistan, Zulfikar Ali Bhutto (1928–1979). His former teacher would follow news of his pupil’s successes with great interest until the end of his life.

In 1946, M. Bigiev arrived in Bombay, worn down by Peshawar captivity, he spend two months there in a hospital where he got several operations. It might have been at this time, before his departure for Cairo, during their last meeting that he

7. Одна из последних фотографий Х. Шакира

7. One of the latest photos of H. Shakir

переехать в благополучную Финляндию, где богатой и сильной татарской общине требовался высокообразованный религиозный деятель и преподаватель, коим и являлся Х. Шакир.

Как известно, татарская община Финляндии начала активно формироваться в конце XIX в., когда на ее территории, тогда еще входящей в состав Российской империи, стали

«То, о чем мечтали джадиды в начале XX в., так и не смогло воплотиться в жизнь на родине для всей нации, а в Финляндии, где уже в 1922 г. был принят закон о религиозной свободе, просвещенная татарская буржуазия имела для этого все возможности»

обживаться торговцы-татары из Нижегородской губернии. Как и во многих городах страны, где жили татарские предприниматели, в 1915 г. в Хельсинки было открыто мусульманское благотворительное общество. После объявления независимости в 1917 г. страна пошла по совершенно иному, кардинально отличному от Советской России пути развития, что, безусловно, сказалось и на местной татарской общине. То, о чем мечтали джадиды в начале XX в., так и не смогло воплотиться в жизнь на родине для всей нации, а в Финляндии, где уже в 1922 г. был принят закон

8. Могильная плита Х. Шакира и его супруги. Татарское мусульманское кладбище Хельсинки

8. Gravestone of H. Shakir and his wife. Tatar Muslim cemetery of Helsinki

suggested to his fellow countryman and wandering scholar of the highest caliber that he move to Finland, where the thriving and wealthy Tatar community was in need of a highly educated religious worker and teacher just like H. Shakir.

It is well-known that the Tatar community of Finland, which at that time was still part of the Russian empire, really began to take shape in the end of the 19th century, when Tatar

“The hopes fostered by the jadids for their nation at the beginning of the 20th century for obvious reasons were not realized in their homeland. However in Finland, where a law on religious freedom was passed as early as 1922, the enlightened Tatar bourgeoisie had far greater opportunities”

merchants from Nizhny Novogorod region began to settle there. As in many cities, where Tatar businessmen lived, a Muslim charitable society was also opened in Helsinki in 1915. After its declaration of independence in 1917, the country developed along completely different line than Soviet Russia, and this undoubtedly had an effect on the local Tatar community. The hopes fostered by the jadids for their nation at the beginning of the 20th century for obvious reasons were

о религиозной свободе, просвещенная татарская буржуазия имела для этого все возможности. В 1925 г. ими было создано и официально зарегистрировано исламское общество Финляндии (Finlandiya İslam Cemaati), которое и сегодня продолжает сою успешную работу и объединяет татар страны. В разные годы в различных городах были приобретены помещения для нужд общины, в которых до сих пор проводятся совместные молитвы, встречи и концерты, обучение родному языку и основам ислама, а в 1942 г. в г. Ярвенпяя была построена мечеть. В 1948–1969 гг. в Хельсинки была воплощена и главная мечта джадидов – открыта национальная начальная школа, где татарские дети вместе с религиозными предметами изучали естественные и гуманитарные науки.

С особым почтением татары Финляндии относились к М. Бигиеву, многие годы проработавшему в Петербурге (Петрограде/Ленинграде), через который держали свой путь переселенцы. Впервые посетив эту страну еще в 1910 г., он повторяет визит в 1932 г. и на протяжении всей жизни поддерживает самые тесные связи с местной общиной. Впечатленный Финляндией, он посвящает несколько страниц своей знаменитой работы «Пост в длинные дни» («Озын көннәрдә руза») описанию природных красот и уклада жизни этого региона, констатируя, что «здесь человек чувствует себя частью счастливого общества, некоего прекрасного социума: он воочию видит покой и безопасность, проистекающие из справедливости, он видит надежду, рождающуюся из благополучия, он видит труд, порождаемый надеждой, и видит во всяких проявлениях довольство и счастье как результат труда».

В 1947 г. по рекомендации М. Бигиева, ставшего связующей нитью между бомбейским учителем и татарами Скандинавии, имамом выделившейся в 1943 г. из единой финской общины исламской организации города Тампере становится Х. Шакир, который сразу же приступает к исполнению своих обязанностей: проведению коллективных молитв, чтению проповедей и обучению детей.

Вместе с этим в 1949 г. он начинает издание на татарском языке (арабской графикой) ежемесячного религиозно-национального (дини-милли) журнала «Ислам меджелеси», который распространялся не только в Финляндии, но и отправлялся в эмигрантские общины Японии и Турции, а также знакомым имама в других регионах мусульманского мира. Большинство статей журнала принадлежали самому Х. Шакиру и были посвящены актуальным проблемам религиозной жизни татарской общины.

Среди публикаций имама, которые нам удалось найти, особый интерес, на наш взгляд, представляют его рассуждения о соотношении национального и религиозного самосознания тюрков, изложенных в цикле статей «Значение и взаимосвязь религии, нации и единства» («Дин, милләт вә берлек сүзләренә мәгънәләре вә аларның бер берләренә булган мөнәсәбәтләре»), опубликованном в нескольких номерах журнала 1950 года. В них он сначала раскрывает доисламские верования тюрков, историю принятия ими

not realized in their homeland. However in Finland, where a law on religious freedom was passed as early as 1922, the enlightened Tatar bourgeoisie had far greater opportunities. In 1925 they founded and officially registered the Islamic Society of Finland (Finlandiya İslam Cemaati), which still functions successfully and unites the Tatars of the country. Over the years, premises were acquired for the needs of the community in different cities, and to this day these centers are still used for communal prayers, meetings and concerts, and the preaching of Tatar and the basics of Islam; finally, in 1942 a mosque was built in the city of Jarvenpaa. Between 1948–1969 the main dream of the jadids came true in Helsinki: a national elementary school was opened, where alongside religious subjects Tatar children could study natural and humanitarian sciences.

The Tatars of Finland had a special respect for M. Bigiev, who worked for many years in Petersburg (Petrograd/Leningrad), the city that the emigrants passed through on their way to Finland. Bigiev first visited the country in 1910, then made a return visit in 1932, and throughout his life he maintained extremely close ties with the local community. He devoted several pages to his impressions of Finland in his famous book “Fasting during the long days” (Ozyn konnerde ruza), where he describes the beauty of the country’s nature and the lifestyle of the region, stating that “here a person feels being a part of a happy society, a beautiful social order: he can see with his own eyes the peace and security that flow from justice, he sees the hope that is born from well-being, he sees the labor based on hope, and he sees in all things the contentment and happiness that are the result of labor.”

In 1947, at the recommendation of M. Bigiev, who linked Bombay teacher and Scandinavian Tatars, H. Shakir became the imam of the Islamic organization of the city of Tampere, which had branched off from the single Finnish community in 1943. He immediately set about carrying out his duties, leading the collective prayers, giving sermons and teaching children.

Along with this, in 1949 he launched the publication in Arabic-script Tatar of a monthly national-religious (dini-mil-li) journal called Islam mejellesi, which was distributed not just in Finland but among the émigré communities of Japan and Turkey, as well as among acquaintances of the imam in other regions of the Muslim world. The majority of articles in the journal were written by H. Shakir and were devoted to the current problems of the religious life of the Tatar community.

Among imam’s publications that we managed to find, in our view, very interesting judgments on relationship between national and religious identity of Turks, as set out in a series of articles on “The meaning and interconnection of religion, nation and unity” (Din, millet ve berlek suzlerneng megnelere ve alarnyng ber berlerene bulgan menesebetlere), which appeared in several issues of the journal in 1950. There he examines the pre-Islamic beliefs of Turks, the history of their conversion to Islam and their contribution to

ислама и их вклад в мусульманскую цивилизацию. Затем автор указывает, что в отличие от других народов, в том числе и арабов, турки добровольно и массово приняли ислам и на протяжении многих веков остаются верны ему, а в заключении отмечает, что «человек может считаться тюрком только при условии исповедания им ислама, так как согласно национальному самоопределению самих тюрков, обязательным условием является единство религии, цели и языка (диндә, теләктә вә телдә берлек)».

С большой долей вероятности можно предположить, что этот тезис являлся своеобразной интерпретацией принципа «единства языка, мысли, действия» (телдә, фикердә вә эштә берлек), выдвинутого еще в конце XIX в. одним из

«Среди публикаций имама, которые нам удалось найти, особый интерес, на наш взгляд, представляют его рассуждения о соотношении национального и религиозного самосознания тюрков»

основоположников джадидизма Исмаилом Гаспринским (1851–1914), идеологом единства тюрков Российской империи в рамках концепции «русского мусульманства».

На страницах журнала публикуются отрывки из работ М. Бигиева, причем не только на религиозную тематику, но и по вопросам языка. Так, например, в июльском номере за 1950 г. была опубликована его статья «Проблема нашего языка» (Лисанымыз мәсьәләсе), впервые изданная еще в 1912 г.

Самому Х. Шакиру изучение проблем правописания и грамматики татарского языка также не были чужды. В одном из номеров своего журнала он обрушивается с резкой критикой на опубликованный в хельсинкской татарской газете «Махалля хабарляре» перечень рекомендуемых имен для новорожденных, указывая как на неправильность написания, так и несоответствие некоторых из них татаро-мусульманским традициям.

Достаточно критично журнал, хотя и не под авторством самого редактора, выступает и в отношении празднования мавлида – дня рождения пророка Мухаммада, высказывая отсутствие канонических доказательств и исторических фактов. Интересно отметить, что при использовании исторических свидетельств о жизни пророка Мухаммада автор статьи Абу аль-Хади постоянно ссылается на неизвестную исследовате-

Islamic civilization. Then the author shows that, unlike other peoples, including Arabs, Turks voluntarily accepted Islam as a whole and have remained faithful to it over the course of many centuries; in conclusion, he notes that “a person can be considered a Turk only if one follows Islam, as according to the national identity of Turks themselves unity of religion, purpose and language (dinde, telekte ve telde berlek) are prerequisite.”

One is likely to assume this thesis to be a particular interpretation of “unity of language, thought and action” (telde, fikerde ve eshte berlek) principle, which had already been stated at the end of the 19th century by one of the founders of jadidism and the ideologist of the Russian Empire Turks

“Among imam’s publications that we managed to find, in our view, very interesting judgments on relationship between national and religious identity of Turks, as set out in a series of articles on ‘The meaning and interconnection of religion, nation and unity’”

unity, or “Russian Muslim civilization”, Ismail Gasprinsky (1851–1914).

The journal also contained extracts from the works of M. Bigiev, and not just on religious subjects but on questions concerning language as well. So, for example, in the July issue of 1950 the journal published his article “The issue of our language” (lisanymyz meselese), which had first been published in 1912.

H. Shakir himself was also interested in studying issues of Tatar orthography and grammar. In an issue of his journal he pours a harsh criticism on a list of recommended names for newborns published in the Helsinki Tatar paper “Mahalla habarlar”, pointing out incorrect spelling and mismatch of some names with Tatar Muslim traditions.

The journal also criticizes the celebration of mawlid, the Prophet Muhammad’s birthday, although the editor of the journal did not write anything in this regard. The criticism directs at the lack of canonical proofs and historical facts to support the holiday. It is interesting to note that, when using historical testimonies about the life of the prophet Muhammad, the author of the article, Abu al-Hadi, constantly refers to a book by M. Bigiev that is unknown to researchers called

9. Школа Корана для девочек «Бахиджа». Мекка, 2008 г.

9. Qur'an School for girls. Mecca, 2008

лям книгу М. Бигиева «Айам хайат ан-набий» (Дни из жизни Пророка), называя ее автора своим покойным учителем.

При этом в том же номере, вышедшем в преддверии месяца раби аль-авваль, который традиционно считается месяцем мавлида, публикуется стихотворение, посвященное рождению пророка Мухаммада на татарском языке. В целом, поэзии была посвящена отдельная рубрика издания, в которой публиковались произведения Г. Тукая и других татарских поэтов.

Публиковались в журнале и письма от читателей из всевозможных уголков мира татарской эмиграции: разных городов Финляндии, Турции, Японии и других стран. Необходимо отметить, что будучи еще до переезда в Тампере известным религиозным деятелем тюрко-мусульманского мира, Х. Шакир состоял в переписке со многими богословами того времени.

В своей многогранной деятельности особое внимание он уделял вопросам духовно-нравственного воспитания детей. При финансовой поддержке Имада Джамалетдина в 1957 г. он готовит для них переиздание книги на татарском языке

“Ayam hayat an-nabi” (Days from the life of the Prophet), and refers to Bigiev as his deceased teacher.

But the same issue, which appeared on the eve of the month of rabi al-awwal, traditionally considered to be the month of mawlid, also contains poems in Tatar devoted to the birth of the Prophet Muhammad. In general, there was a separate section of the journal devoted to poetry, where the works of G. Tukay and other Tatar poets were published.

The journal also published letters from readers over the Tatar emigration, such as cities of Finland, Turkey and Japan. It should be noted that even before he moved to Tampere, H. Shakir had been a well-known religious leader in the Turk Muslim world and thus corresponded with many of the theologians of the time.

Amid all his multifaceted activity, he devoted special attention to questions pertaining to the moral and spiritual education of children. In 1957, with financial support from Imad Jamaletdin, he supervised the republication of the Tatar language book “Moral essence” (Zubdat al-Ahlak), which

«Суть нравственности» (Зубдат аль-Ахляк), изданной до революции в типографии наследников Шамсетдина Хусайнова. В 1962 г. вместе с Самииуллой Вафиным была издана книга «Религиозные уроки и краткая история ислама» (Din Dersleri ve İslâm Tarihçesi), а также книга о Г. Тукае.

Помимо богословских и научных публикаций, имам проповедовал себя и в драматургии. В наши руки попала интереснейшая пьеса «Наследство Нияз-бая» (Нияз байның мирасы), в которой Х. Шакир ярко изобличает такие пороки, как алчность, эгоизм и невежество. Восхваляя образованность и щедрость, автор на примере одного из героев показывает, что именно эти высоконравственные качества могут привести в конечном итоге человека к успеху и личному счастью. Затрагивает мелодрама и сугубо богословскую проблематику, в частности вопросы фатализма и свободы воли; действительность же последней автор пытается доказать по ходу развития сюжета. Также в диалогах героев встречается и прямое цитирование изречений пророка Мухаммада.

В 1966 г. Х. Шакир посещает СССР, где в Ташкенте встречается со своим одноклассником муфтием Духовного управления мусульман Средней Азии и Казахстана Зияутдином Бабахановым и имамом ленинградской мечети Абдулбари Исаевым, который в 1975 г. станет муфтием «татарского» Духовного управления мусульман Европейской части СССР и Сибири (ДУМЕС). В 1967 г. Финляндию, в том числе и мусульманскую общину Тампере, посещает ответная делегация мусульманского духовенства СССР, в составе которой был муфтий ДУМЕС Шакир Хиялетдинов (1890–1974) и имам-хатыб Московской Соборной мечети Ахметзян Мустафин (1902–1986).

Еще одним важным событием в последние годы жизни ученого стало посещение в 1972 г. Саудовской Аравии по личному приглашению короля Фейсала (1906–1975), с которым у него состоялась личная встреча. Также во время этой поездки имам вместе с супругой совершили хадж.

В 1974 г. умерла супруга ученого Бибирайхана, которая вместе с воспитанием собственных восьмерых детей после переезда в Тампере вела просветительскую деятельность среди местных татарок-мусульманок. В совершенстве владевшая арабским языком, она запомнилась очень образованной и доброй женщиной.

Через год после смерти супруги в 1975 г. покинул этот мир и сам Хабибулла Шакир, которого похоронили рядом с ней на татарском кладбище Хельсинки.

Собранная годами по всему исламскому миру богатая библиотека ученого и его рукописи, хранящиеся у старшей дочери в Тампере, скрывают еще множество интереснейших фактов о его жизни и мировоззрении, а также информации о других мусульманских религиозных деятелях татарской эмиграции. В этих небольших биографических штрихах мы постарались отразить лишь самые значимые моменты жизни этого выдающегося татарского имама, который, несмотря на все жизненные перипетии, продолжал служить своему народу даже вдали от Родины, пройдя долгий путь от Кабула до Тампере. ❀

had been published before the Revolution by the publishing house of Shamsetdin Husainov's heirs. In 1962, together with Samiulla Vafin, a book called "Religious lessons and a brief history of Islam" (Din Dersleri ve İslâm Tarihçesi) was published, as was a book about G. Tukey.

In addition to theological and academic publications, the imam also experimented with scriptwriting. We found an extremely interesting play called "The inheritance of Niyaz bey" (Niyaz beynin mirasi), in which H. Shakir penetratingly exposes such flaws as greed, egoism and ignorance. By praising education and generosity the author uses a hero to prove that these virtues may lead a person to success and personal happiness. The melodrama also touches on a purely theological problem, particularly the questions of fatalism and free will, and the author defends free will by means of plot development. Characters also cite the speeches of the Prophet Muhammad.

In 1966, H. Shakir visited the USSR where in Tashkent he met with his former classmate, the mufti of the Spiritual Administration of the Muslims of Central Asia and Kazakhstan, Ziauddin Babakhanov, and the imam of the Leningrad mosque, Abdulbari Isaev, who in 1975 became the mufti of the "Tatar" Spiritual Administration of the Muslims of the European part of the USSR and Siberia (SAMÉS). In 1967 a delegation of Muslim clergy from the USSR made a return visit to Finland, including the Muslim community of Tampere. The mufti Shakir Hiyaletdinov (1890–1974) and imam-khatib of the Moscow Cathedral mosque, Akhmetzyan Mustafin (1902–1986) were members of the delegation.

Another important event in the last years of the scholar was his visit in 1972 to Saudi Arabia at the personal invitation of King Faisal (1906–1975), with whom he had a personal meeting. At the same time the imam performed the hajj with his wife.

In 1974, Bibiraikhan's wife died; in addition to raising their own eight children after they settled in Tampere, she had also taught local Muslim Tatar women. She knew Arabic perfectly and was known as a well-educated and kind woman.

One year after the death of his wife in 1975, Habiburrahman Shakir himself passed away and was buried near her in the Tatar cemetery of Helsinki.

The scholar's rich library, which he had built up over many years with volumes from across the entire Islamic world, and his manuscript collection, which belong to his elder daughter in Tampere, contain a further treasure-trove of interesting facts about his life and world-view, as well as about other Muslim religious leaders of the Tatar emigration. In these brief biographical notes we have tried to expose only the most significant moments in the life of this outstanding Tatar imam, who despite the twists and turns of life, continued to serve his people even far from his Motherland, in the long journey from Kabul to Tampere. ❀

Влияние исламских образовательных институтов на сохранение религиозной идентичности

доктор хафиз Альмир Праменкович,
факультет исламских исследований,
университет Нови-Пазар

Impact Of Islamic Educational Institutions On Preserving Religious Identity

Hfz. Pramenkovic Almir, PhD Faculty
of Islamic Studies, University of Novi
Pazar

Введение

В этой статье исследована роль исламских образовательных институтов в сохранении религиозной идентичности, а также анализирует проблемы, с которыми эти институты сталкиваются. В частности, рассматриваются проблемы исламских образовательных институтов в Британии и пути их преодоления. Мы увидим, что образовательные институты – фундамент мусульманской идентичности в Британии. Повышение уровня образования – основа сохранения религиозной идентичности. Мы рассмотрим вопросы просвещения мусульманского сообщества и трудности, возникшие в разрешении этих вопросов. Надеемся, это поможет лучше понять благотворное влияние мусульманских школ на жизнь сообщества.

Главная проблема мусульманского сообщества – сохранение исламской идентичности и создание жизнеспособной системы исламского образования в условиях религиозного и культурного многообразия Запада. Сначала важно осознать проблему, присущую подходам к различию между мусульманскими сообществами и Западом. Затем осознать различие внутри мусульманского сообщества. Так мусульмане, живущие на Западе, являются носителями различных культурных, религиозных и этнических идентичностей. Они приехали из разных стран, по разным причинам и в разные исторические периоды. Внутренние различия и динамика должны быть учтены, если мы попытаемся определить и локализовать «мусульманское сообщество» или исламскую идентичность. В то же время трудно определить, что именно есть «Запад» или западная цивилизация. Следует понимать неоднородность этой цивилизации и культуры, предопределенной различными историческими предпосылками и факторами. Например, подъем и становление светского государства принимали различные формы в европейских странах. Несмотря на провозглашаемую светскую демократию в Великобритании, там существует официальная церковь. С другой стороны, во Франции нет ни официальной церкви, ни законов, регулирующих религиозную деятельность.¹

Introduction

This research focuses primarily on the impact of Islamic educational institutions on preserving Islamic identity, and seeks to analyze various problems and difficulties encountered in Islamic educational institutions. In particular, our aim is to evaluate the experience of the Islamic educational institutions in Britain, and number of related problems encountered in these educational institutions – as well as explore some possible ways in overcoming these difficulties. It will be shown that the educational institutions are basis of Muslims identity in Britain. We will highlight some of educational concerns of the Muslim community, and the problems encountered in attempting to overcome them in order to improve the quality of education for the sake of preserving religious identity. Hopefully, it will contribute to the current debate about the role of Islamic education in preserving Islamic identity and its influence on Muslim's life to produce the desired positive impact in the community for better life.

One of the major problems, and arguably the main problem, facing Muslim communities is the preservation of Islamic identity and establishing a viable Islamic education in light of the religious and multicultural landscape in the West. Before we proceed further into the discussion, it is important to recognize one initial problem in attempting to spell out the diverse nature Muslim communities and the West. It is important to recognize the diverse nature of Muslim communities across this spectrum. Muslim communities living in the West comprises of different cultural, sectarian and ethnic backgrounds – arriving in different countries, for different purposes and different periods in history. This diversity and fluidity ought to caution us in attempting to locate one specific or static definition – or identity – of “Muslim community” or Islamic identity. At the same time, it is difficult to capture one idea or definition of what constitutes “West”, or for that matter Western civilization. We ought to recognize the diverse and pluralistic dimension of the Western civilization, or culture, with its own dynamic forces stemming from diverse historical factors and experiences. Thus, the rise and the idea of secularism may take a different form in various

Первые британские мусульмане – жители Индии. Первая половина XX в.

First British Muslims – inhabitants of India

Из-за неоднородности мусульманского сообщества в западной цивилизации и Европе в частности сам вопрос об исламской идентичности и исламском образовании приобретает остроту. Более того, глобализация, модернизация и массовые переселения народов сблизили культуры как никогда раньше. В эссе об исламском образовании Абдулла Шахин утверждает, что передача исламской идентичности через исламское образование должно учитывать и признавать существование людей, чьи ценности тесно контакти-

«Исламские образовательные институты – краеугольный камень сохранения исламской идентичности и ценностей»

руют с нашими. Шахин считает, что воспитание исламских ценностей в исламских образовательных институтах – непрерывный процесс, поощряющий открытый и критический подход к себе и другим. Придерживаясь норм Корана и уроков исламской истории, Шахин обращает внимание на открытость исламского образования.²

Исламские образовательные институты – краеугольный камень сохранения исламской идентичности и ценностей, например, защиты семейных ценностей за счет здоро-

¹ «I owe this point to Dr. Abdullah Shahin for pointing out this major difference. [Я благодарен доктору Абдулле Шахину за то, что он обратил внимание на это важное различие.]»

² Abdullah Sahin, “The contribution of religious education to social and community cohesion: an Islamic educational perspective”, in *Religious education and Social and Community cohesion*, ed. Michael Grimmitt (McCrimmons Press, 2010).

Принц Уэльский Чарльз на встрече с ученицами одной из мусульманских школ

Prince of Wales, Charles with students of one of the Muslim schools

European countries. Though considered a secular democracy, UK has an established church. France, on the other hand, does not have an established church and there are not state provisions for religious activities.¹

Given the very nature of this diversity and fluidity of Muslim communities in the West and the West itself, and Europe in particular, the very question of Islamic identity and Islamic education in European context becomes acute. Moreover, the processes of globalisation, modernity, and mass migration have brought diverse cultures closer than ever before. In his essay on the Islamic education, Abdullah Sahin argues that our expres-

“Islamic educational institutions play an essential role in preserving Islamic identity, values, and particularly”

sion of Islamic identity through Islamic education ought to take into consideration the presence and recognition of others, in which our values are always in dialogue and informed by others. For Sahin, the formation of Islamic identity through Islamic education is a continuous learning process, cherishing an open and critical attitude of ourselves and others. Basing himself on the Qur’anic injunctions and lessons from Islamic history, Sahin draws our attention to this open-ended process of Islamic education.² This model of self-critical awareness and others becomes highly relevant when we take a closer look at the response of British Muslims in attempting to preserve and construe their religious values.

Islamic educational institutions play an essential role in preserving Islamic identity, values, and particularly – it preserves family values in the society by keeping a healthy relation

вых отношений между отдельными людьми и группами. Учитывая выдающуюся роль исламских образовательных институтов и их влияние на все области жизни, необходима оценка роли этих институтов в сохранении исламской идентичности. В странах, где мусульмане составляют меньшинство, например в Британии, важность подобных институтов становится очевидной.

В определенном смысле, прошлое британских мусульман – уникально. Они в основном выходцы из Азии, арабских стран и некоторых европейских стран. Каждой из этих стран присуща неповторимая культура и обычаи. Многообразие влияет на мусульман Британии в комплексе, детали которого мы внимательно рассмотрим в следующей главе.

1. Исламская идентичность и исламское образование в Британии: вызовы и перспективы

1.1. Первая волна миграции

Чтобы понять подход к изучению мусульманских детей, рожденных в Британии, и обеспокоенности их родителей, необходимо углубиться в историю мусульманской миграции.

Мусульмане начали переселяться в Британию как минимум триста лет назад, что связано с началом деятельности Ост-Индской компании, когда мужчин с индийского субконтинента нанимали в торговый флот.³ Эти моряки, известные как «каскары», в большом количестве работали

«Ислам – вторая религия по количеству верующих в Великобритании»

в британских портах.⁴ Так как въезд в метрополию с территории британских колоний не ограничивался до 1962 года, мигранты прибывали из Индии в 1940-х после Второй мировой войны в неограниченном количестве. До того, как Британия ввела меры по ограничению въезда в страну (Закон об иммиграции 1962 года), имело место значительное увеличение числа мигрантов со всех регионов, особенно из Индии.⁵ Следующая волна, но уже иного рода мусульман, из Турции, пришла на Британию в 1970-х. За ней последовали небольшие волны миграции из Малайзии, Марокко и Йемена.⁶ Европейские мусульмане из Боснии и Косово, мусульмане из Афганистана и Сомали мигрировали в Британию в 1990-х. Вплоть до 2001 года детальной информации о британских

³ Ziauddin Sardar, "Racism, Identity and Muslims in the West", in *Muslim Minorities in the West*, ed. Syed Z. Abedin, Ziauddin Sardar, (London: Grey Seal, 1995), 1.

⁴ Philip Lewis, *Islamic Britain-religion, politics and identity among British Muslims* (London, New York: I.B. Tauris Publishers, 1994), 11.

⁵ Muhammad Anwar, *Young Muslims in Britain-attitudes, educational needs and policy implications* (Leicester: The Islamic foundation, 1994), 12.

⁶ Jorgen Nielsen, *Muslims in Western Europe* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995), 41–42.

between individuals and groups. Given the prominent role of the Islamic educational institutions and its exerted influence in all aspects of life, it is therefore quintessential in evaluating the Islamic educational institutions and their role in preserving Islamic identity. In societies where Muslims constitute a minority in Britain the importance of such institutions becomes apparent.

The background of British Muslims is unique in some respects. They mainly come from Asian and Arabic countries, as well as from some European countries. Each of those countries has some specific habits, culture, and local peculiarities. This variety affects life of Muslims in Britain, creating complexity, which we will discuss in greater detail in the following chapter.

1. Islamic Identity and Islamic Education in Britain: Challenges and Prospects

1.1. First wave of immigrations

In order to understand the attitude of behaviour patterns of British-born Muslim children, and concerns of their parents, it is important to highlight the historical background of migration of Muslims into Britain.

Muslim presence in Britain goes back at least three hundred years to the activities of the East India Company, when men from Indian subcontinent were first recruited into the merchant navy.³ These sailors, known 'kascars', were present in Britain's ports in sizeable numbers.⁴ Since entry into

“British Muslim population numbered 1.6. Million, making up 2.7 percent of total British population, and is considered second-largest religion in Britain”

Britain for citizens of British colonies was not restricted by 1962 the immigrants came from India in 1940s after Second World War. Before British authorities issued a legislative proposition of entry into the country (Immigration Act of 1962) there was a massive increase in immigration from all regions, especially from the Indian subcontinent.⁵ Next Muslim group of different background, Turkish, settled in Britain in 1970s. It was followed by smaller groups from Malaysia, Morocco and Yemen.⁶ European Muslims from Bosnia and Kosovo as well as from Afghanistan and Somalia came to Britain in 1990s. Until 2001, a comprehensive data on British Muslims were not available. According to the 2001 census, British Muslim population numbered 1.6. Mil-

mcb.org.uk

мусульманах не имелось. Согласно переписи населения 2001 года, в Британии проживало 1,6 млн. мусульман, что составляет 2,7% от населения страны. Ислам – вторая религия по количеству верующих в Великобритании.⁷

⁷ Ceri Peach, "Britain's Muslim population: Overview", in *Muslim Britain: Communities under pressure*, ed. Tahir Abbas, (London, New York: Zed Books, 2005), 18.

⁸ Muhammad Anwar, *Young Muslims in Britain—attitudes, educational needs and policy implications* (Leicester: The Islamic foundation, 1994), 12. «Britain has no generally applicable legal framework for religious communities. Traditional religious communities have historical privileges, but there some statutory limits for their freedom. However, status of recognition, like in Austria for example, does not exist in Britain. Most Muslim organization and mosques operate under law that regulates charitable organizations. That means that all mosques and organizations are registered charities. Other than that, technically, organizations are not required to be registered. [В Великобритании нет правовой базы для оформления религиозных сообществ. Традиционные религиозные сообщества обладают историческими привилегиями с определенными правовыми ограничениями. Однако Великобритания, в отличие от Австрии, формально не признает религиозные организации. Большинство мусульманских организаций и мечетей юридически оформляются как благотворительные организации. Подобные организации больше не обязаны как-либо регистрироваться]».

⁹ Gilles Kepel, *Allah in the West – Islamic Movements in America and Europe* (Cambridge: Polity Press, 1997), 97.

lion, making up 2.7 percent of total British population, and is considered second-largest religion in Britain.⁷

1.2. Islamic Educational institutions in Britain

Many of the Muslim immigrants came in Britain for variety of reasons—some as refugees, some for a better standard of living, others to get education. Although the first mosque was erected in Woking in 1890,⁸ the number of mosques increased significantly with new phases of immigrants in Britain in the 1950s.⁹

It is unclear when supplementary schools first appeared. What is known, however, is that the supplementary school “movement” started flourishing after the Second World War, when refugees from Eastern Europe arrived in the UK. This growth continued in the 1960s, when immigrants from new Commonwealth countries set up their own community schools. It has accelerated again as new communities continue to arrive in Britain. Many such supplementary schools are held in mosques, in community centres, church halls,

1.2. Исламские образовательные институты в Британии

Мусульманские мигранты переезжали в страну по различным причинам: как беженцы, ради лучшей жизни, некоторые ехали получать образование. И хотя первая мечеть была построена аж в 1890 году,⁸ их количество заметно возросло только после миграций в 1950-х.⁹

Неясно, когда появились первые мусульманские школы. Ясно лишь, что «движение» за школы процветало после Второй мировой войны, когда беженцы из Восточной Европы прибыли в Соединенное Королевство. Школ становилось все больше в 1960-х благодаря мигрантам из новых стран Содружества. Процесс ускорился с прибытием мусульман из других стран в Британию. Многие из дополнительных школ организовывались в мечетях, церквях, центрах сообщества, обычных школах или в частных домах. В школах изучали арабский язык для заучивания Корана, а также принципы веры и основные требования шариата.¹⁰ Одна из главных причин для создания мусульманских школ, медресе – озабоченность родителей качеством преподавания духовных и моральных норм в государственных школах. Также в них не преподавали арабский или другие актуальные для сообщества языки.¹¹

На сегодняшний день в Британии представлены два типа мусульманских школ: государственные и независимые. Государственные мусульманские школы преподают обязательную школьную программу и религиоведение, которое преподается по собственной программе. Независимые мусульманские школы совмещают обязательную английскую школьную программу и традиционное исламское образование на основе опыта Индии. Так или иначе школы бывают разные. Например, количество учеников может разниться от 5 до 1800. Отличаются и программы. Все государственные и часть независимых мусульманских школ преподают по государственной программе, тогда как некоторые независимые школы преподают исключительно исламские каноны. Обычно последние – это либо исламские семинарии, либо Даруль-Улум, которые готовят исламских ученых.¹² Борьба за государственное финансирование мусульманских школ ведется уже довольно долго. Прошения отклоняются одно за другим. Например, Ассоциация мусульманских родителей в Бредфорде в 1982 году добивалась перевода пяти школ, большинство учеников которой были мусульманами, на свободное финансирование под мусульманским контролем. Инициатива была отвергнута со следующей формулировкой: «Подобный тип школ неминуемо приведет к социальному расслоению и понижению качества образования».

Закон о реформе образования, принятый в 1988 году, сделал обязательным включение религиозного образования в школах с детьми, исповедующими ислам.¹³ Новый закон об образовании, принятый в 1993 году, содержал положение о государственной поддержке школ, сформированных самостоятельно. Дверь возможностей для мусульманских школ открылась именно тогда. Около 500 тысяч детей-мусульман учатся в британских школах.¹⁴

school halls hired for use, or private homes. They study Arabic language for purpose of Qur'anic recitation, and they also study principals of beliefs and basic requirements of Shari'a.¹⁰ One of the main reasons, why Muslims have established a programme of supplementary schools – madrasas – is because parents thought that the state schools fail to provide an essential part of spiritual and moral education. Other reasons include the absence of Arabic and other relevant community languages from the school curriculum.¹¹

Nowadays, there are two types of Muslim schools in Britain: state funded and independent Muslim schools. State-funded Muslim schools are required to teach the National Curriculum, but they are free to teach their own syllabus for religious education. Independent Muslim schools combine traditional Islamic religious education, based on models from the Indian sub-continent, with some mainstream English National Curriculum subjects. However, there is great diversity among Muslim schools in Britain. For instance, they vary in student numbers from approximately 5 to 1800. They also differ in terms of the curriculum they teach: all state funded and some independent Muslim schools follow the national curriculum, while a small number of independent schools teach an entirely Islamic curriculum. These tend to be Islamic seminaries or daru-l-ulum, which are training their students to be Islamic scholars.¹²

The struggle to obtain government funding for Muslim schools spans for pretty long time, as applications were repeatedly turned down. For example, Muslim Parents Association in Bradford in 1982 sought five schools with majority of Muslim students to be moved into voluntary aided schools under Muslim control. The initiative was rejected with argument that type of schools like that would inevitably lead to social segregation and poor quality of the education.

When the Education Reform Act was adopted in 1988, for the first time it has become a statutory duty for country schools with Muslim students to include the teaching of Islam in their RE programmes.¹³ The new Education Act adopted in 1993 contained provision for the government support of schools formed by voluntary groups. The door therefore appeared to be open for Muslim schools to receive state finance. About 500.000 Muslim children are currently receiving education in British schools.¹⁴ Only one per cent of all Muslim children are home schooled.¹⁵ However, vast

¹⁰ Ghulam Sarwar, *British Muslims and Schools*, (London, The Muslim Educational Trust, 1994), 28.

¹¹ Muhammad Akram Khan-Cheema, "British Muslims in State schools: a positive way forward", in *Issues in Islamic education*, ed. The Muslim Education Trust, (London: Cromwell Press Limited, 1996), 84.

¹² Parker-Jenkins, M., "The Legal Framework for Faith-based Schools and the Rights of the Child", in Gardner, R. et al. (eds.) *Faith Schools: consensus or conflict?* (Abingdon: Routledge Falmer, 2005).

¹³ Ghulam Nabi Saqeb, "Teacher training in Islam: its importance and practicalities", in *Issues in Islamic education*, ed. The Muslim Education Trust, (London: Cromwell Press Limited, 1996), 35.

¹⁴ www.statistics.gov.uk/focuson/religion

¹⁵ www.islamichomeeducation.co.uk

Только 1% детей-мусульман находится на домашнем обучении.¹⁵ Как бы то ни было, большая часть детей-мусульман посещают три вида школ: школы внутри сообществ, церковные школы или мусульманские школы.

В Соединенном Королевстве дети учатся в школе с 5 до 16 лет. Согласно Закону о правах человека (1998), школы должны соответствовать требованиям Европейской конвенции по правам человека: праву на свободу религии, праву родителей на самостоятельное обучение детей согласно их религиозным или философским убеждениям, праву на защиту детей от дискриминации по религиозному признаку.¹⁶

2. Вызовы исламского образования в Британии

В эпоху глобализации религиозная идентичность прошла сквозь череду уникальных трансформаций. Наиболее важная из них состоит в том, что религиозное сообщество столкнулось с институтами, весьма далекими от какой-бы то ни было религиозной веры: ее место заняла наука. Для понимания глубины этой трансформации необходимо осознать с позиций религии значение секуляризации – многоликого процесса, в котором предшествующие практики и институты потеряли свое прежнее социальное значение. Процесс секуляризации начался на Западе в эпоху Просвещения. Секулярное мышление стало серьезным противником морального доминирования религиозных взглядов. Одним из следствий процесса секуляризации и сопутствующей ей глобализации стала фрагментация религиозной идентичности.¹⁷

Прежде чем перейти к более частному обсуждению религиозной идентичности мусульман в Соединенном Королевстве, следует рассмотреть общий контекст в тех странах, откуда происходит сам ислам. Мусульманские сообщества Британии «забрали» с собой из родных мест комплекс установок относительно норм семейной жизни и иных фундаментальных устоев. Другими словами, они сохранили свое культурное наследие и обычаи.¹⁸ Все группы, мигрировавшие в новые страны, имели определенные сложности в связи с новым ритмом жизни. Будучи сильно привязанными к своей религии и культуре, они чувствовали, что западная культура угрожает их религии и ценностям, в силу чего религия является важной и чувствительной частью идентичности британских мусульман. Они, воспитанные в совершенно иной культурной среде, стали испытывать на себе напряжение культурных взаимоотношений формата «меньшинство-большинство». Подобного рода напряжение сильно повлияло на отношение мусульман-мигрантов к своей религии и другим ценностям. Адаптация к новым культурным обстоятельствам стала основной проблемой для новосформированных сообществ британских мусульман. В связи с этим возникает целый ряд важных вопросов, касающихся их идентичности. Как отмечает Клэр Тинкер «При учете этих разнообразных национальных истоков, становится неувидительным количество вопросов, встаю-

majority of Muslims children attend three kinds of schools: community schools, churches schools or Muslims schools.

Generally, in the UK, children are required to attend school between ages of 5 and 16. Under the Human Rights Act (1998) schools are required to adhere to requirements of the European Convention on Human Rights, such as the right to freedom of religion, the right of parents to schooling their children, in the line with their religious and philosophical beliefs, and protection the children from discrimination on the ground of religion.¹⁶

2. Challenges for the Islamic education in Britain

From the time globalization set in as a social force, religious identity has gone through unique changes. The most important change was religious society found it facing other institutions totally detached from religious belief that offered new sciences devoid of all religious inclinations. To understand the depth of this change, we need to understand the meaning of secularization, multifaceted process of social change through which religious thinking; practice and institutions lose their social significance. The process of secularization began with the Enlightenment in the West. It became a strong counterforce to the moral dominance of religious orientations. One of the consequences of the process of secularization alongside globalization has been reflected in the fragmentation of religious identity.¹⁷

Before proceeding to more specific discussion on religious identity of Muslims in UK it is necessary to consider the general context in the countries of origin. Muslim communities bring with them to Britain a complex of perception about the norms of family life and the undisputed roots. They brought with them a cultural heritage and customs.¹⁸ All groups who migrate to a new country have difficulties adjusting to a new way of life. Strongly attached to their own religion and culture they feel that Western culture is a threat to their religion and values, and religion is an important and sensitive part of British Muslims identity. Brought up in a different cultural environment Muslims migrants began to experience tensions between minority-majority culture. These tensions strongly influence the attitudes towards religion and other values of their own community. Adapting to the new circumstances and culture becomes a major obstacle for these newly formed communities in Britain. This raises a number of important and related questions pertaining to their identity of Muslims living in Britain. As Claire Tinker points out, “Given these diverse national origins it is unsurprising that a number of questions have arisen about how Muslims in Britain construct and maintain their identities. In particular, do they adopt multiple or overlapping identities,

¹⁶ European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) art. 9 and 14, and Additional Protocol no 1 to the ECHR, art.2.

¹⁷ Seid Reza Ameli, *Globalization, Americanization and British Muslim Identity* (London: Islamic College for Advanced Studies Press, 2002), 109.

¹⁸ Maurice Irfan Coloes, *Education and Islam – a new strategic approach* (Leicester: SDSA, 2004), 13.

Ученицы одной из британских мусульманских школ после занятий

Pupils of one of the British Muslim schools after classes

щих в связи со способом конструирования и сохранения идентичности британскими мусульманами. В частности, принимают ли они множество перекрывающихся друг друга идентичностей, или одна из идентичностей все же остается привилегированной? К кому в большей степени расположены «Британские мусульмане»: к британскому государству, к британскому или европейскому мусульманскому сообществу или к мировой Умме?»¹⁹

Главнейшим вызовом для британских мусульман стало сохранение их мусульманской идентичности в британском обществе и, кроме того, вопрос о том, что включает в себя понятие «британское мусульманство» и можем ли мы говорить здесь о множественной идентичности.²⁰ Британские мусульмане пытаются решить для себя проблему того, как быть мусульманином в секулярном государстве и найти действенный способ жизни в качестве меньшинства в немусульманском обществе. Кроме того, им необходимо отыскать путь к примирению между мусульманскими ценностями и жизнью в секулярном государстве.

Для ранних мусульманских иммигрантов сохранение их религиозной идентичности стало главной заботой. Они стремились сохранить свою религию путем образования и воспитания детей в соответствии с традициями исламского обучения. Для достижения этой цели первые мусульмане возвели первые британские мечети. Структура мечетей и медресе играла ключевую роль в первый период

or do they privilege one aspect of their identity over others? Do 'British Muslims' affiliate themselves to the British State, to a British or European Muslim community, or to a global Ummah?»¹⁹

One of the main challenges for British Muslims is how to preserve their Islamic identity in British society, and what this Muslim Britishness means, or can we speak of multiple identities?²⁰ British Muslims are grappling with the question of how to be Muslim in secular state and to find proper mechanism to live as a minority in non-Muslim society. In addition, they are supposed to find appropriate way whereby they will reconcile values of Islam and living in secular state.

For early Muslim immigrants preserving a religious identity became a major concern, and they sought to preserve their religious identity by educating and upbringing their children in accordance with Islamic teaching. In order to achieve that, first Muslim erected first mosques in Britain. The structure of mosque and madrasas played key role in the first decades of Muslims settlements. The first serious Islamic educational need appeared to

¹⁹ Claire Tinker, "State Funded Muslim Schools? Equality, Identity and Community in Multi-faith Britain," Ph.D dissertation (University of Nottingham, 2006), 12.

²⁰ Paul Bagguley, Yasmin Hussain, "Flying the flag for England? Citizenship, religion and cultural identity among British Pakistani Muslims", in *Muslim Britain: Communities under pressure*, ed. Tahir Abas, (London, New York: Zed Books, 2005), 217.

закрепления мусульман на новом месте. Первая серьезная надобность мусульман первого поколения миграции, касавшаяся образования, дала о себе знать при их воссоединении со своими семьями и детьми. Как следствие, мигранты расширили сферу взаимодействия с принимающим их обществом, особенно это касалось образования.²¹ Это взаимодействие поднимало глубочайшие вопросы, вызовы и проблемы, относящиеся к чувству индивидуальной и коллективной идентичностей. Когда в конце 60-х годов первые дети из мусульманских семей включались в британскую образовательную систему, мусульмане обнаружили себя перед серьезнейшим культурным вызовом, а именно: каковы могут быть последствия социального взаимодействия этих детей в рамках открытого общества, где они встретят детей такого же возраста, но с совершенно иной культурной и религиозной историей. Не рискует ли исламская идентичность истончиться и выцвести в силу контактов с доминирующим немусульманским сообществом?²²

Довольно часто в школе дети сталкиваются с ценностями, радикально отличающимися от тех, с которыми они привыкли иметь дело дома. Это обстоятельство приводит детей к проблемам адаптации как в школе, так и дома. Возникают ключевые вопросы о том, каким образом поступать с ограничениями в еде, в одежде, с физическим образованием и со специфической гендерной проблематикой. Образовательные реформы 1988 года схожим образом вызвали обеспокоенность мусульман.²³ Мусульманские родители были взволнованы включением христианской ассамблеи в религиозное образование. Они могли бы оспорить это решение только с помощью прямого письменного обращения к руководящим чиновникам образования, в котором бы говорилось об их нежелании введения христианского религиозного образования в школах. Кроме того, родители-мусульмане были озабочены отсутствием у школ необходимых ресурсов для преподавания детям-мусульманам основ их религии и культуры.

Раздельнополое обучение в школах также было важной частью исламского образования. В Брэдфорде в 1974 году была сформирована Ассоциация родителей-мусульман, представляющая взгляды мусульман по вопросам образования. С этого времени было создано некоторое количество мусульманских школ, где велось раздельнополое обучение в соответствии с принципами ислама. Мусульманские школы для мальчиков были созданы для удовлетворения чаяний исламского сообщества, которое выразило необходимость в раздельнополом образовании для своих сыновей и дочерей. Ввиду недостатка школ, придерживающихся исламской веры, родители-мусульмане выбрали школы альтернативной религиозной ориентации, например католические или англиканские, которые поддерживали как традиционную нравственность, так и раздельнополое обучение.

Когда правительство взяло на себя инициативу по многим вопросам, связанным с потребностями детей мусульманского и других меньшинств, ответственность за специ-

Ученики католической школы Rosary Catholic Primary, около 90% учеников которой являются мусульманами, во время утренней мессы

Pupils of Rosary Catholic Primary Catholic School during morning Mass (about 90% of the pupils are Muslims)

have been felt by the first generation when they were joined by their families and children. Consequently, they expended realm of interaction with surrounding society particularly in education.²¹ That interaction raised deeper questions, challenges and issues which relate to individual and collective senses of identity. When the first children from Muslim families arrived in the British educational system in the late 1960s, Muslims found themselves facing a sizeable cultural challenge: what would be the consequences of social cohesion of these children within open society where they would meet children of own age from different cultural and religious background. Was there not a risk that Islamic identity would be adulterated and eroded through contact with the dominant non-Muslim society?²²

Very often, children meet quite different values in school from those that they usually meet at home. These lead children to face problems adapting to life both in school and at home. How they will deal with food restrictions, the question of dress, physical education and special problems met by girls in the religious context are the crucial questions. Similarly, Education Reforms Act 1988 aroused concerns of Muslims.²³ Muslim parents were worried regarding appropriation of Christian Assembly in Religious education. They could only avoid it by writing an explicit disapproval to the head teachers stating that they do not wish their children to attend these services as well as Christian Religious Education. Parents were worried because of the lack of facilities in schools to teach them their religion and culture.

²¹ Jorgen Nielsen, *Muslims in Western Europe* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995), 118.

²² Gilles Kepel, *Allah in the West – Islamic Movements in America and Europe* (Cambridge: Polity Press, 1997), 109.

²³ Muhammad Anwar, *Young Muslims in Britain: Attitudes, educational needs and policy implications* (Leicester: The Islamic foundation, 1994), 30.

фические религиозные нужды были по большей части возложены на местное самоуправление. Причина этого заключается в том, что Местные Образовательные Власти (Local Education Authorities, LEAs) обладали куда большей компетенцией для определения религиозных нужд детей. Практики, введенные LEA в ответ на запросы мусульман, были следующими: предоставление комнаты для дневной молитвы, и специальные мероприятия для пятничной молитвы, изменение правил в повседневной школьной и спортивной форме, позволение не посещать школу детям в начале Рамадана и в Курбан-байрам и Ураза-байрам, предоставление халяльных школьных обедов, раздельнополые занятия и мероприятия в рамках школы.

Большинство мусульманских родителей поддерживает раздельнополое образование для их дочерей с началом их пубертатного периода: в школах смешанного типа девочки могут быть беспокоены мальчиками как вербально, так и физически. Мусульманские родители все больше и больше использовали эти аргументы для поддержки своих предпочтений раздельнополного обучения. Мусульманские же дети сталкиваются с расхождением ценностей в школе и в школах при мечетях.

Говоря в терминах образовательного планирования, некоторые школьные сообщества делали попытки полностью вынести религию и веру за рамки образовательных институтов. Подобные устремления делали удовлетворение разнообразных моральных, духовных и культурных нужд мусульманских детей более сложным.²⁴ В результате уникальная религиозная идентичность мусульманских детей никак не отмечается в школах, потому у них рождается чувство того, что она не обладает никакой важностью и в принимающем их сообществе в целом. В то же время тревогу вызывает то, что мусульманские дети часто становятся объектом травли и издевательств в школах. К примеру, имел место инцидент, в котором некая женщина с ученицы перед воротами школы сняла платок, что сопровождалось различными угрозами и оскорблениями, которые были записаны. Школьная программа подразумевает помощь ученикам в развитии понимания ими различных социокультурных групп, составляющих общество, в котором они живут. Школы ответственны за правильное позиционирование ислама в используемой ими литературе (в т.ч. и в той, которая содержится в их библиотеках). Безусловно, школы способны дать некоторое представление об исламе, однако в любом случае таковое останется довольно ограниченным и недостаточным для глубокого понимания чаяний мусульманских сообществ.²⁵

Многие родители хотели бы, чтобы их дети обладали возможностью посещать уроки ислама в рамках штатного школьного распорядка; предпочтительно, чтобы такие уроки вел имам или иной достаточно квалифицированный учитель. В государственных школах ученики студенты должны принимать участие в ежедневных коллективных поклонениях, которые могут быть поняты как христи-

Single-sex schooling has also been part of the appeal for Muslim schools. In Bradford, the Muslim Parents Association was formed in 1974 to represent the Muslim view on this issue and from this time a number of private Muslim schools were founded along single-sex lines and in accordance with Islamic principles. Muslim schools for boys have been established to accommodate the wishes of Muslim communities who have expressed a need for single-sex schooling for their sons as well as their daughters. In the absence of schools promoting an Islamic faith, Muslim parents have opted for alternative denominational schools, such as those run on Anglican or Catholic lines, which are seen to be supportive of both moral education and single-sex schooling.

When the Government has taken the lead on many issues relating to the needs of the children from Muslim and other minority group the response to specific religious needs has been largely left to local government. The reason for this is that Local Education Authorities (LEAs) are clearly in better position to identify the religious needs of children. Practices adopted by LEA in response to Muslims requests include: provision of a room for midday prayer and special provision for Friday prayer, adoption of school uniform rules and sportswear requirements, the use of discretionary holidays to allow Muslim children permission to be away from school at the start of Ramadan and at 'Eid al-Fitr and 'Eid al-Adha, the provision of halal food for school lunch, single-sex groupings and classes and other schools activities.

Majority of Muslims parent support single-sex schooling for their daughters after puberty. There are greater opportunities for boys to harass girls verbally and physically in mixed schools. Muslims parents are increasingly using these arguments to support their preference for single-sex schooling. Muslim children are exposed to divergent values at school and at mosque school.

In terms of educational planning, some community schools attempt to keep religion and faith out of schools altogether, and this makes it more difficult for them to meet distinctive moral, spiritual and cultural needs of Muslim children.²⁴ The result is that Muslim children's unique religious identity may not be celebrated in schools, leading to feelings that this identity is also not valued in broader society. At the same time, there is a concern of the teasing and bullying that Muslim children experience at schools. In one incident, a schoolgirl had her headscarf pulled off by woman at her school gates while in other verbal abuse and threat is recorded. The school curriculum has important contribution to make in helping students to develop an understanding of different groups within their society. Schools have responsibility to check the accuracy of representation of Islam in the textbooks and library books they use. In the school, Islam can be taught by non-Muslims, but they often have limited understanding of issues pertaining to the needs of Muslim community.²⁵

²⁴ Open Society Institute, *British Muslims and Education* (2005), 145.

²⁵ *Ibid.* 152.

анские по своей сути.²⁶ Помимо всего прочего, учителя должны быть готовыми к столкновению с нуждами мусульманских детей и к чуткой реакции на исламские верования и ценности как в рамках класса, так и за его пределами. Для учителей является важным уважать идентичность мусульманских детей и избегать стереотипов об исламе и мусульманах.

Ведущая роль в идентичности юных британских мусульман несет огромную значимость в рамках школы, однако это влечет за собой сложные вопросы межкультурных отношений в мультикультурном обществе. В этом контексте также возникает вопрос об ассимиляции и изоляции. Один из возможных ответов заключается в отказе от своего культурного наследия (ассимиляция), тогда как другой состоит в уединении мусульман во внутригородских анклавах, где они смогут сохранять свою идентичность, нетронутой жизнью принимающего их общества (изоляция). Мусульманам следует предпочесть такой путь, который будет способствовать развитию их самобытности и, при этом, даст им все права и обязанности полноправных британских граждан. Таким образом, мы приходим к модели интеграции. Два изменения в учебном плане могут способствовать ее осуществлению. Первое является более глобальным и оно состоит в контекстуализации европейцев и христианской культуры в терминах мировой цивилизации. Второй предполагает включение в дискурс мусульманского вклада в европейское образование и культуру, упоминанием которого в настоящий момент пренебрегают. Следствием этого станет обогащение учебного плана для всех студентов и поддержка мусульманских детей в деле сохранения их идентичности в рамках концепта европейского гражданства, что в результате уменьшит их чувство отторгнутости.²⁷

Британским мусульманам необходимо подумать о том, хотят ли они импортировать педагогические методы и учебные программы из стран своего происхождения и подумать о проекте их адаптации к реалиям сообществ, в которых они живут. Они должны найти области, где исламское образование имеет особую значимость. Изучение своего окружения и людей, его населяющих, является неотъемлемой частью всякого образования. Исламские образовательные институты не могут быть оторванными от реальности.

Поддерживаемые государством школы ведут свою деятельность в исламском окружении. В то же время существует опасность, что такие школы способствуют более изоляционистской точке зрения.²⁸ Эти школы могут изолировать мусульман от принимающего общества и препятствовать попыткам интеграции.

Они могут свести на нет адекватную подготовку детей к жизни в демократическом государстве и в мультикультурном обществе; кроме того, более затруднительным может оказаться понимание ими других религий. Напротив, следует воспитывать веру с помощью религиозного образования, включающим искусство, половую грамотность

Many parents would like their children to have opportunity to receive lessons about Islam within community schools, as a part of normal school day, preferably taught by imam or qualified Muslim teacher. In State schools, students are required to take part in daily collective worship, which can be considered in broad sense as Christian in character.²⁶ Above all, teachers should be trained to meet the needs of Muslim children and to respond sensitively to Muslim beliefs and values in, and beyond, the classroom. It is important teachers to respect Muslim children's identity and avoid stereotypes about Islam and Muslims.

Prominence of religion in the identity of young British Muslims is of enormous importance in schools, but it involves complex questions of intercultural relations in multicultural society. The question of assimilation and isolation begin to emerge in this context. One response is to require Muslim children to cast off their cultural heritage (assimilation) while other response is for Muslims to retreat into inner-city enclaves, where they can preserve their identity untouched by the way of life in the broader society around them (isolation). Muslim should prefer a response in which they are both free to develop their distinctive identity and confident to take on all the rights and responsibility of full British citizenship. Here we are moving into the model of integration. Two shifts in curriculum might help to make this happen. The first is more global focus, where European and Christian culture is contextualised in terms of world civilisation. The second involves the inclusion of currently neglected Muslim contribution to European learning and culture. The effect of this would be both to enrich curriculum for all students and to support Muslim children in preservation their identity within the concept of European citizenship, hence that will reduce their feeling of rejection.²⁷

British Muslims have to consider question if they want or not to import pedagogical methods and curricula from the country of origin and to think of a project adapted to the realities of their societies. They should explore the areas with which Islamic education is concerned. Study of the surrounding and of people is an essential part of education. Islamic educational institution can not be disconnected from reality. If things were the same as in the students' countries of origin, the teaching methods would have to take into account the milieu in which the education was given.

State-maintained schools are nurturing in an Islamic environment. At the same time, there is a danger of many of these schools which promote a more isolationist outlook.²⁸ These schools could isolate Muslims from broader society and hinder attempts at integration. They may fail to

²⁶ Ibid. 159.

²⁷ Open Society Institute, *British Muslims and Education* (2005), 154.

²⁸ Abdullah Sahin, "The contribution of religious education to social and community cohesion: an Islamic educational perspective," 168.

и историю с исламской точки зрения, а также путем обеспечения поддержки религиозной веры школьным этосом. Необходимо способствовать принятию духовного окружения и образования, которые находились бы в согласии с исламской верой и ценностями. Если мусульманские дети будут обладать стойкими самооценкой и чувством идентичности, то они будут способны развивать в себе уважение и терпимость к другим и играть весомую и все более возрастающую роль в мультикультурном обществе.

2.1. Интеграция в британское мультикультурное и секулярное общество.

Британский мультикультурализм обеспечивает плодотворный диалог между разными культурами и религиями, поддерживающий разнообразие и плюрализм. Его польза заключается в признании множества групповых идентичностей, в частности идентичностей меньшинств.²⁹ Но перспектива победы мультикультуральной политики в Британии была омрачена спором вокруг «дела о сатанинских стихах Рущди» (1988), так же как атаками 9/11 и 7/7 – все это привело к более враждебному отношению к мусульманам в Британии. Присутствие мусульман в британском обществе стало полностью ясным в 1980 году, после дела Рущди. В то же время, чувство отчуждения от традиционной культуры дома и ощущение отвергнутости секулярным миром испытывали много юных мусульман. Шахин пишет: *«В течение конца 80-х – начала 90-х росло экономическое неравенство, дискриминация, очень медленная восходящая социальная мобильность дополненная растущей исламофобией привело к чувству отчуждения. Британский мультикультурализм, по сравнению с более ассимиляционистской французской моделью, является более сговорчивым в отношении религиозных/культурных потребностей этнических меньшинств. Но, несмотря на это, последние события дают понять, что обе системы более не способны замечать вызовы, встающие перед мусульманами в Европе, не говоря уже об их решении»*.³⁰

Шахин выделяет две главные проблемы, встающие в связи с неадекватностью мусульманской интеграции в мультикультурную Британию. Первая относится к политикам, которые по большей части сконцентрированы на национальной безопасности в попытке искоренить терроризм без выбора в качестве приоритета фундаментальной социоэкономической и образовательной политики.³¹ Кроме того, на поверхностном уровне существует тенденция поощрять «умеренных» мусульман в их попытке определить британское мусульманство с помощью политической риторики. Согласно Шахину, они преследуют краткосрочные цели и не позволяют мусульманам получить возможность как определить, так и решить собственные проблемы.³² Шахин замечает вторую важнейшую проблему, связанную с немощью исламских институтов, имеющимся у них недостатком компетенций и навыков для деятельности в широком контексте мультикультурного общества.³³

prepare children adequately for democratic citizenship in multicultural society and understanding of other faiths. Conversely, they nurture faith by teaching religious education, including art, sex education and history, from an Islamic point of view and by providing school ethos that is supportive of faith. They provide appropriate spiritual environment and education which is in accordance with Islamic beliefs and values. They help Muslim children to develop and retain their religious identity. If Muslim children have strong self-concept and sense of identity they will be able to develop respect and tolerance for others and play worthwhile role in increasingly multicultural society.

2.1. Integration in British Multicultural and Secular Society

British multiculturalism provides a fruitful dialogue between different cultures and religions which fosters and encourages diversity and pluralism. Its benefit lies in the recognition of various group identities and particularly the identity of minorities.²⁹ The prospect of celebrating a multicultural attitude in Britain has been hampered by Rushdie's Satanic Verses Affair (1988) as well as attacks of 9/11 and 7/7—resulted in a more hostile attitude against the Muslims in Britain. The presence of Muslims in British society became clearly visible in the 1980's following the Rushdie affair. At the same time, a sense of alienation from the traditional culture at home and feeling rejected from the wider secular was felt by many young Muslims. Shahin writes, *“During the late 1980's and 1990's growing economic inequality, discrimination, very slow upward mobility coupled with growing Islamophobia have increased this sense of alienation. The British multiculturalism compared to the more openly assimilationist French model appears more accommodating to the religious/cultural demands of ethnic minorities. However more recent developments suggest that both systems are no longer able to contain, let alone properly address, the growing Muslim challenges in Europe.”*³⁰

Shahin recognizes two major problems arising due to this inadequacy of Muslim integration into the multicultural of Britain. First, it relates to the policy makers who for the most part have focused on the national security in attempting to eradicate terrorism without prioritizing the fundamental socio-economic and educational policy.³¹ Moreover, there is a tendency on a superficial level to promote “moderate” Muslims in an attempt to define British Muslims by a political rhetoric. For Shahin, these

²⁹ Claire Tinker, “State Funded Muslim Schools? Equality, Identity and Community in Multi-faith Britain,” 206.

³⁰ Abdullah Sahin, “Rethinking the Meaning of Being Islamically Educated in a secular Context: Reflections on Religious Nurture among British Muslim Communities”, 2.

³¹ Ibid, 1.

³² Abdullah Shahin, “Islam, Secularity and the Culture of Critical Openness A Muslim Theological Reflection”, in Islam, Society and the State: British Secularism and Religion ed. Yahya Birt, Dilwar Hussain and Attaullah Siddiqui (Markfield: Kube Publishing, 2011), 10.

Шахин показывает разнообразные проблемы, встающие перед исламскими институтами в их попытке работать в поле мультикультурного общества. Одним из главных вызовов, встающим перед ними, является неудача в принятии их со стороны образовательных властей Соединенного Королевства. Многие из выпускников исламских семинарий не считаются образованными людьми во всеобщих секулярных образовательных учреждениях. Шахин пола-

.....

«Важнейшей задачей для сохранения исламской религиозной идентичности является восполнение потребности в имамах, обученных в Соединенном Королевстве и способных общаться и взаимодействовать с молодыми британскими мусульманами»

.....

гает, что исламским образовательным заведениям следует пересмотреть стратегии своего более полного включения в секулярную образовательную систему.³⁴

В рамках школ при мечетях обучение часто ведется местными имамами, которые находятся не на короткой ноге с современным образованием и получившими образование в медресе, что были весьма далеки от культурного и религиозного контекста Британии.

Важнейшей задачей для сохранения исламской религиозной идентичности является восполнение потребности в имамах, обученных в Соединенном Королевстве и способных общаться и взаимодействовать с молодыми британскими мусульманами.³⁵ Таким образом они помогут мусульманским детям сохранить их религиозную идентичность и привнести ислам в современное британское общество. Британские мусульмане не должны думать, что правильный ответ должен прийти из-за рубежа, от великих исламских ученых, живущих в мусульманских странах.

Считается, что имамы, обученные за пределами Британии, могут отрицательно повлиять на процесс сохранения религиозной идентичности и, с другой стороны, на интеграцию мусульман в британское общество. Помимо всего прочего, такие люди стремятся к уподоблению британской педагогической практики и образовательных программ тем, которые имели место там, где они получали обра-

are short-term goals and do not allow Muslims to empower themselves as well as identify and resolve their own problems.³² Shahin notes a second major problem which relates to the inaptness of Islamic institutions, lack of necessary skills and method, to engage critically in a wider multicultural society.³³

Shahin explores various problems facing Islamic institutions in attempting to engage in a wider multicultural society. One of the main challenges facing Islamic institutions in Britain is the failure of recognition of Islamic institutions by the UK educational authorities. Many of the graduate from

.....

“The need for imams who are trained in the UK, and are able to communicate and interact with young British Muslims, is one of the most important issues for preservation Islamic identity”

.....

the Islamic seminaries are not recognized in a wider secular educational institutions. Shahin recognizes that Islamic institutions ought to rethink the strategies of more fully into the secular educational system.³⁴

Within mosque schools teaching is often provided by local imams, who may be unfamiliar with current educational thinking and who actually have received their training in madrasas in other cultural and religious contexts outside the UK. The need for imams who are trained in the UK, and are able to communicate and interact with young British Muslims, is one of the most important issues for preservation Islamic identity.³⁵ Thereby, they will help Muslim children to preserve religious identity and to articulate Islam in contemporary British society. Britain Muslims should not think that the right response should come from abroad, from great Islamic scholars residing in Muslim countries. It is felt that imams who were trained outside the UK could adversely affect process of perseverance of religious identity and at the same time integration in British society. At the same time, it also relates to the pedagogical and curriculum that is that in these seminaries. Shahin writes, *“It is very concerning that most of the teaching staff and students in the seminaries are not introduced*

³³ Ibid, 10; Abdullah Sahin, “Rethinking the Meaning of Being Islamically Educated in a secular Context: Reflections on Religious Nurture among British Muslim.” Ibid, 3.

³⁴ Ibid, 3.

³⁵ Maurice Irfan Coloos, *Education and Islam – a new strategic approach* (Leicester: SDSA 2004), 12.

зование. Словами Шахина: «Весьма важным является то, что большая часть профессорско-преподавательского состава и студентов в семинариях не обладают общими педагогическими навыками, необходимыми для разработки правильного знания об исламе, понимания его сути и их эффективного донесения до общества в целом. Оказывается, что отсутствует надлежащее ознакомление студентов с предметами в рамках классического исламского гуманитарного образования (Адаб) и, кроме того, ими почти не изучаются современные западные свободные искусства (liberal arts). Без надлежащего знакомства с гуманитарными предметами довольно сложно ждать от студентов развития герменевтических компетенций, которые в свою очередь содержатся в богатом мусульманском культурном наследии, и создания более приемлемого и эффективного языка для разговора об исламе в современном британском обществе».³⁶

Восприятие классического исламского образования в принимающем секулярном обществе представляется невозможным для большинства мусульманских образовательных институтов в силу их несовместимости. Такое обстоятельство может объяснить одну из причин неучастия многих из них в диалоге с «внешней» культурой. Несмотря на это, Шахин бросает вызов дихотомии исламских ценностей и секулярных идеалов, постулирование которой и приводит к выводу об их несовместимости. Ввиду этого Шахин предлагает различать между а) *секуляризмом* как «идеологической позицией, которая ограничивает область веры исключительно частной жизнью, не отражая при этом реальность современных западных сообществ и не являясь совместимой с исламом» и б) *секулярностью* как «политическим принципом, являющимся неотъемлемой частью демократической инклюзивности и способным справедливым образом включить в современное плюральное общество множество культур, ценностных систем и религиозных традиций».³⁷

Более того, целью Шахина является показать, что последнее, а именно: процесс секулярности, обладает высокой степенью совместимости с принципами ислама. Он показывает, что идеалы секулярности могут быть найдены в исламских принципах публичного и общего блага (*маслаха*) и в попытках определить и объяснить цели Божьей Воли (*макасид* и *та'лил ал-акам*) в современном обществе.³⁸ Шахин поддерживает открытость и культурное взаимодействие, которые практиковались в средневековом исламском обществе, демонстрировавшем терпимость к разнообразным религиозным сообществам.

Заключение

Во введении мы уже упоминали эпистемологический фундамент Шахина, который включает в себя критическое взаимоотношение с другими. Мы можем продолжить эту линию мысли в терминах интеграционистского подхода, в рамках которого мусульмане стремятся стать полноправными и равными членами мультикультурной и мультирелигиозной Британии без постановки под угрозу своей

to the generic pedagogic skills necessary to develop a proper knowledge and understanding of Islam and effectively communicate it to the wider society. It appears that no proper provision is made to introduce students to the subjects within the classical Islamic humanities (the *adab* genre) and almost no contemporary Western liberal arts subjects are studied. Without proper familiarity with the humanities it is difficult to expect that the students will develop the hermeneutic competence to engage with the rich Muslim cultural heritage and develop a more appropriate and effective language for articulating Islam in contemporary British society».³⁶

This perception of classical Islamic learning and the wider secular society seems to be inherently incompatible for many Islamic educational institutions, which may explain one of the reasons why many of the Islamic institutions are reluctant to engage in a broader dialogue with culture at large. Shahin, however, challenges this dichotomous view of incompatibility between Islamic values and that of secular ideals. Shahin is careful to differentiate between a) *secularism* “as an ideological position that confines faith strictly to the personal sphere of life, neither reflects the reality of contemporary Western societies nor is compatible with Islam, and b) *secularity* “as a political principle integral to democratic inclusion, may accommodate – in a just manner – the diversity of cultures, value systems and faith traditions that make up modern plural society.”³⁷

Furthermore, Shahin aims to show that the latter, namely a process of *secularity* – is in fact compatible with the principles of Islam. He points out that the ideals of secularity may in fact be sought in the Islamic principles of public or common good (*maslaha*) and in an attempt to delineate and explicate the purposes of Divine Will (*maqasid and ta'lim al-ahkam*) in a modern contemporary society.³⁸ Shahin encourages openness and cultural engagement that was practiced in the medieval Islamic society, which displayed tolerance of various faith communities.

Conclusion

In the introduction we have already alluded to Sahin's epistemological framework which involves critical engagement with others. We may push this line of thought in terms integrationist approach, in which Muslims sought to strive as full and equal members of a multicultural and multireligious Britain, without jeopardizing their religious identity. One way forward is for there to be willingness on part of those in authority to understand the educational needs of British Muslims and meet needs with impartiality.³⁹ At the same time, there must be a self-

³⁶ Abdullah Sahin, “Rethinking the Meaning of Being Islamically Educated in a secular Context: Reflections on Religious Nurture among British Muslim Communities”, 4.

³⁷ Shahin, “Islam, Secularity and the Culture of Critical Openness A Muslim Theological Reflection”, 3.

³⁸ Ibid, 4.

³⁹ Ghulam Sarwar, *British Muslims and Schools*, (London, The Muslim Educational Trust, 1994), 30.

религиозной идентичности. Важным этапом в достижении этой цели является готовность со стороны властей осознавать и беспристрастно принимать образовательные нужды британских мусульман.³⁹ При этом важным является и наличие стойкого самосознания у исламских образовательных институтов: это позволит им с большей легкостью включаться в общую культурную жизнь государства.

Как уже было отмечено, несмотря на все это упомянутые институты стремятся быть более изолированными от внешней культуры. Данная охранительная и изоляционистская позиция становится проблемой для многих молодых мусульманских студентов, находящих весьма сложным самовыражение в рамках общей культуры. Мусульманским образовательным институтам следует быть более инклюзивными и продемонстрировать свою открытость другим.

Работа мусульманских религиозных и образовательных институтов страдает от недостатка осведомленности о сложной структуре культуры, в рамках которой они находятся. Стоит отметить, что понимание мусульманами своей религиозной идентичности по прибытию в Британию находилось на достаточно высоком уровне. Дилемма состояла в том, что молодое поколение, родившееся в Британии, получало, помимо мусульманской идентичности, и британскую и принимало часть британского культурного наследия. Таким образом, вызов встал как перед детьми, так и перед их родителями. Зачастую дети стояли перед задачей сохранения своей мусульманской идентичности в рамках немусульманского общества, в котором они родились. Родители озадачены передачей своим детям традиционного видения мира и ценностей как в соответствии с новыми условиями, так и с сохранением согласия с учением ислама.

Если вера является ключевой детерминантой жизни и идентичности мусульманских учащихся, то система школьного и высшего образования должна сделать некоторые шаги к более глубокому пониманию важнейших составляющих жизни юных мусульман. Присутствие мусульманских детей в мультирелигиозных школах необходимо для содействия утверждению инклюзивности в обществе. Здесь вопрос об открытой позиции и критическом подходе к диалогу с обеих сторон становится очевидным.

Совершенствование исламской образовательной системы остается актуальным вопросом в силу поступательного развития местной мусульманской религиозной власти и религиозного лидерства в Британии. Если мусульманское сообщество, их так называемые лидеры, DFEE и LEAs действительно серьезны в своем намерении поднять стандарты образования мусульманских детей, то необходимо произвести фундаментальные трансформации в британской системе образования. Мусульманские дети нуждаются в обеспеченных государством мусульманских школах для своего гармоничного роста и развития. И здесь они находятся в лучшей позиции в силу твердого понимания своих нужд и запросов. ❀

awareness of Islamic educational institutions to be more inclusive of culture at large.

As noted previously, however, many Islamic educational institutions tend to be more insulated from the wider culture at large. This protective and insulated attitude becomes problematic for many young Muslim students who find it difficult to express themselves in a wider society. The Muslim educational institutions ought to be more inclusive and show an open attitude towards others.

Study of Muslim religious educational institutions suffers from the lack of awareness of the complex of structure and culture at large. It is noted that awareness of Muslims from their arrival in Britain for their religious identity was on quite high level. The dilemma was about their children and young generations that have been born in Britain and thereby they got, besides Islamic identity, British identity and adopted some of British cultural heritage. Thus, a challenge appeared in front of both parents and children. Children were often times in dilemma in how to maintain Islamic identity in non-Islamic society in which they were born. Parents were concerned how to pass on to children their perception and values in accordance with new area circumstances but first of all to be in conformity with Islamic teachings.

If faith is the key determinant of Muslim students' lives and identity, the Educational system schools and Higher Education Institutions must take steps to understand more deeply the key components and issues for Muslim students. The presence of Muslim children in multi-religious schools is needed to help the majority ethnic community to be more inclusive. Here, the question of an open attitude and critical dialogical approach on both sides becomes apparent.

The improvement in the Islamic education institution remains vital to the gradual development of the indigenous Muslim religious authority and religious leadership in Britain. If the Muslim community, their so called leaders and DFEE with LEAs are really serious in raising the standard of education of the Muslim children than fundamental changes have to be made in the British educational system. Muslim children needs state funded Muslim schools for their proper growth and development. They are in a better position to educate them because they understand their needs and demands. ❀

Вызов экологии – главная тема XXI века

Дамир Мухетдинов, ответственный секретарь Международного мусульманского форума, главный редактор журнала «Минарет Ислама», кандидат политических наук

Climate change is a main challenge of XXI century

Damir Mukhetdinov, Executive Secretary of the Muslim International Forum, Editor-in-Chief of the Magazine "The Minaret of Islam", PhD. in politics

Остроту и актуальность экологической проблематики для мировой уммы впервые обозначил муфтий шейх Равиль Гайнутдин в своем докладе на XI Международном мусульманском форуме «Религия, идентичность и политика в условиях ценностных трансформаций» 15 декабря 2015 г. в Лондоне. Он своевременно указал на то, что ученые ислама не могут оставаться в стороне от научных исследований окружающей среды и должны истолковать их с мусульманских позиций, т. е. включить экологическую проблематику в теоретическое русло исламской мысли.

Но здесь не менее важна и практика. Назрел уникальный для человечества мировой экологический кризис. Потому экологическая проблематика, которая довольно долгое время обсуждалась в основном лишь учеными в рамках некоторых дисциплин естествознания, трансформировалась и вышла за пределы научного дискурса. Эта трансформация проявилась в том, что данная проблематика стала тревожным вызовом для практиков, будь то бизнесмены или государственные деятели. Муфтий Гайнутдин выступил с таким обобщением буквально вслед за окончанием мирового форума по этому вопросу: в Париже с 30 ноября по 11 декабря 2015 года прошла Всемирная конференция ООН по климату. Это было собрание экспертов и политиков, а муфтий актуализировал сказанное там адресно для мусульман мира, конкретно – для исламского ученого сообщества и глав соответствующих государств. Предлагаемая мною статья – развитие идей, высказанных муфтием в Лондоне, уточнение его духовного послания в терминах теологии, политологии, экологии и смежных наук.

Экологический призыв муфтия Гайнутдина из Лондона

Итак, необходимо отметить, что на первое место среди сложнейших и острейших проблем современности, реальных угроз нашей жизни, встает то резкое изменение климата, *глобальное потепление на планете Земля*, которому была посвящена прошедшая в Париже с 30 ноября по 11 декабря 2015 года Всемирная конференция ООН по климату. В ней

Mufti sheikh Rawil Gaynutdin was the first to shape a critical and urgent ecology agenda for ummah worldwide in his report for Muslim International Forum «Religion, identity and policy options in the context of value transformations» on 15 December 2015 in London. He timely pointed out that muslims has no way to overlook scientific researches in ecology. These researches should be viewed from the Islamic perspectives, i.e. include ecological issues in theoretical basis of Islam.

Here practice is as important as theory. Humanity is about to face unique world ecological crisis. This is why ecological issues, which have been discussed only by some nature science scientists, have transformed and went beyond scientific discourse. The transformation has become a worrisome challenge for businessmen and policy makers. Mufti Gaynutdin gave a speech on this topic right after 2015 United Nations Climate Change Conference. Mufti reviewed and actualized all said on UN Conference for muslims over the world, precisely for muslim scientific community and heads of states. This article develops ideas put forward by mufti in London and clarifies his spiritual message in terms of theology, political science, ecology and other related sciences.

Mufti Gaynutdin's ecological appeal from London

Well, drastic climate changes namely *global warming* has become the main topic among the most complex and critical challenges and real dangers to life on UN Climate Change Conference in Paris. Almost 150 world leaders took part in it. First person's attention to the topic conveys the utmost importance of nature menaces.

Mufti Gaynutdin's report in London consisted of two parts. First part touched the topic of «XXI century Islam should become a basis for Quranic humanism prosperity» and second part drew attention to ecological issues. At the beginning mufti formulated a diagnosis:

“Summing up all said on UN Climate Change Conference, which has recently held in Paris, *temperature rise is taking place in a geographical belt primary inhabited by muslims*. This is going

Пыльная буря в Абу-Даби

Dust storm in Abu Dhabi

приняли участие лидеры почти 150 государств. Внимание первых лиц говорит о первостепенной важности природных угроз, из-за которых была собрана эта встреча.

Лондонский доклад муфтия Гайнутдина состоял из двух частей. В первой был провозглашен тезис «Ислам в XXI веке должен стать основой расцвета коранического гуманизма». Вторая часть касалась экологии. Сначала муфтий обозначил диагноз:

«Если кратко суммировать сказанное на Климатической конференции ООН, недавно прошедшей в Париже, *повышение температур происходит в большинстве стран того географического пояса, где преимущественно проживают мусульмане.* Это приведет к тотальным явлениям: к засухе, выгоранию плодородных слоев почвы, высыханию источников пресной воды».

Естественно, что на Парижской конференции не мог прозвучать тезис, в котором акценты были бы расставлены подобным образом. И потому четкое обозначение угрозы потепления прежде всего для миллиардной уммы – заслуга муфтия. Здесь налицо и призыв обеспокоиться ко всем мусульманам, и обращение к власти имущим и ученым, способным выработать меры противодействия.

Далее муфтий Гайнутдин продолжил:

«Специалисты предупреждают нас: надвигается *небывалая в истории катастрофа* и предотвратить ее имеющимся в распоряжении инструментарием крайне трудно, если не сказать, что практически невозможно. Следовательно, *если мы неотреагируем на это новыми методами*, мир столкнется с массовой гибелью людей и животных этого пояса, а также вынужденным переселением первых в более северные широты. Масштабы этого предполагаемого переселения таковы, что все нынешние проблемы с миграцией переселенцев из Ближнего Востока в Европу покажутся несравненно легкими.

Подобную мысль накануне Климатической конференции высказывал принц Уэльский Чарльз. Он заявил, что терроризм и миграционный кризис в Европе связаны с из-

Выбросы промышленностью угарного газа в атмосферу – одна из главных причин парникового эффекта

Industrial emissions of carbon dioxide into the atmosphere are one of the main causes of the greenhouse effect

to cause to draught, parching of breeding grounds, fresh water supplies shrinkage.”

Of course such thesis couldn't be stated this way on Paris Conference. That is where mufti's merit lies, he turned attention to the risk of global warming for billionth ummah. It is an appeal to all muslims and to those in power and scientists who are able to counteract.

«...повышение температур происходит в большинстве стран того географического пояса, где преимущественно проживают мусульмане»

“Summing up all said on UN Climate Change Conference, which has recently held in Paris, temperature rise is taking place in a geographical belt primary inhabited by muslims.”

Then mufti Gaynutdin went on:

“Experts warn us: *unseen disaster is looming* and it is extremely difficult to prevent it with existing tools, if not to say impossible.

менением климата, а экологические проблемы, возможно, являются одной из главных причин проблем в Сирии».

Здесь второе геополитическое указание муфтия: катастрофа на Юге планеты приведет (и уже приводит) к плачевным последствиям не только для южан, но и для обитателей так называемого Севера, то есть стран Западной Европы и Северной Америки. Он сказал:

«Из уст и других публичных политиков приходится слышать, что на смену привычной дихотомии “Запад-Восток” приходит оппозиция “Юг-Север”. Раскола человечества следует ожидать по границе, которая обусловлена близкой к биологическому выживанию формулой “сытый-голодный”».

Вымиравший от засухи, жажды и голода безводный Юг в поисках спасения устремится на Север и его жизнеобеспечивающим ресурсам. Как в этом случае люди Севера встретят переселенцев с Юга? Новым железным забором и противостоянием вооруженной полиции и регулярных войск?»

К сожалению, этот вопрос муфтия, прозвучавший в самый канун миграционных проблем Западной Европы, оказался вещим. И в начале 2016 года мы увидели, как волны мигрантов, спровоцированных жестокой политикой западных держав на Ближнем Востоке и в Северной Африке, теперь обрушиваются на Европу, грозя и ее экономике, и безопасности, и, как следствие, складывавшемуся на протяжении столетий укладу ее жизни. Как же муфтий предлагает реагировать на происходящее? Безусловно, важно приложить усилия для осознания катастрофы, но еще важнее – приложить таковые для поиска выхода из сложившейся ситуации. В чем же ключ избавления от нарастающих угроз?

«В этом контексте вновь особое звучание приобретает *коранический гуманизм*, который способен открыть заложенные в Священном Коране гуманистические подходы по регулированию межлических и межгосударственных отношений, разумному распоряжению природными богатствами во благо всех живущих на земле».

В Коране сказано: “Мы создали вас лучшей из общин”, а также “сотрудничайте в добре и благочестии...”. Это значит, что мусульмане должны думать и о том, как приложить усилия к налаживанию конструктивного и плодотворного диалога между благополучным Севером и находящимся на пороге экологического бедствия Югом».

Очевидно, что в формате краткого устного доклада на форуме в Лондоне муфтий не мог дать развернутые рецепты противостояния угрозам экологии и их воздействию на жизнь сотен миллионов людей. Ценность выступления муфтия заключается в том, что он первым «ударил в колокол» и призвал нас к активному осмыслению и решительным действиям. При этом он указал стратегический вектор:

«Мусульманам сегодня важно *иметь собственное видение* того, как в дальнейшем будут развиваться сложносоставные и мультикультурные общества и каким мы представляем себе будущее Европы, исламского мира и всего человечества».

Последнее, на что обратил внимание муфтий, это концептуальный и мировоззренческий фундамент российской

Дети в Мумбаи в ожидании поставок воды

Children in Mumbai waiting for water supply

Therefore if we don't act proactive, the world will face massive loss of life in this belt and massive migration towards north latitudes. Current issues with migration from Middle East would seem the blossom compared to the scale of possible migration.

Similar thought was expressed by William Charles, Price of Wales, the day before Paris Conference. He said that terrorism and migration crisis in Europe are caused by climate change which may be one of the main roots of Syrian issue.”

Here followed the second mufti's geopolitical estimation: disaster in the South would cause (or is already causing) bad consequences not only there but for people of the North, i.e. Western Europe and North America. He said:

“We are getting used to hear politicians speaking not about West-East dichotomy but about South-North opposition”. Division should be drawn depending on survival formula “full-hungry”.

Thirsty and hungry South would head to the North and its resources. How people of North are going to meet migrants? With a new lines of razor wire, armed police and active units?

Unfortunately, risen by mufti right before European migrant crisis this question happened to be prophetic. And now we witness how migrants waves provoked by Western heavy-handed policy in Middle East and in Northern Africa hammer Europe menacing its economics, safety and lifestyle. What does mufti propose as a solution? There is no doubt we should put effort to understand the disaster. We also should find a way to solve the problem which is more important. What is the key to looming dangers?

“In this context *Quranic humanism* takes on new significance. It is able to unlock the potential of Holy Quran's humanistic attitudes to interhuman and international affairs, pragmatic distribution of natural resources for the benefit of all people on Earth.

уммы, который обладает потенциалом решения глобальных задач всей уммы в целом. Как председатель мусульман России шейх Гайнутдин дал, позволю себе сказать, гарантию, исторически-логическое обоснование того потенциала, на который могут рассчитывать мусульмане планеты:

«Значительная часть российских мусульман является приверженцами традиционных и консервативных ценностей: семья как институт, предписанный Аллахом, прочность семейных уз между мужчиной и женщиной, установленное Богом естественное продолжение рода человеческого и отношение к человечеству как к единой семье, в которой нет преимущества одного над другим, кроме богобоязненности.

В этой мысли нас укрепляет многовековой опыт мирного проживания мусульман в России – многонациональном и многоконфессиональном обществе, где на самом высоком уровне ислам признается неотъемлемой частью национальной идентичности и важным элементом российского культурного кода».

Этими словами муфтий Гайнутдин завершил свою речь в Лондоне, суммировав призыв к кораническому гуманизму с опытом мусульман нашей страны, энергия которых может поспособствовать решению любых сложных проблем современности, включая нарастающую экологическую катастрофу. Теперь от нас зависит, услышим ли мы этот призыв и будем ли детально прорабатывать вставшие перед нами проблемы в свете коранического гуманизма и предлагать людям, принимающим глобальные решения, своевременные и обоснованные варианты выхода из кризиса.

Изменение менталитета: к общечеловеческой планетарной ответственности

Независимо от нашей субъективной воли, мы обязаны ныне мыслить себя не только в рамках наших цивилизаций или континентов (Запада и Востока, христианства и ислама, Севера и Юга и т. д.), не только в рамках наших государств и международных объединений, но, прежде всего, как «жители одной деревни под названием Земля». Совсем недавно этот образ использовали романтики и миротворцы. Но необратимость мощных климатических трансформаций и нарастание общих угроз делает этот образ крайне живым и по-своему даже пугающим. Что же происходит?

Повторим, что муфтий Гайнутдин сделал следующий ключевой вывод: «повышение температур идет в большинстве стран того географического пояса, где проживают ныне мусульмане (самая большая часть мусульман). Это приведет к тотальным явлениям: к засухе, выгоранию плодородных слоев почвы, высыханию источников воды, пригодной для питья людьми и животными, а также для ведения сельского хозяйства».

Следует уточнить, что же на деле означает повышение средней температуры воздуха на несколько градусов по Цельсию в конкретных мусульманских странах, городах, к примеру в Мекке и в Дубае. В ходе метеонаблюдений последних лет в вышеупомянутых местах (и не только)

Quran says: ‘We have created you to be the best of communities’, ‘Collaborate in piety and kindness’. This means muslims should figure out how to establish constructive and meaningful dialogue between well off North and suffering South on a brink of environmental disaster”.

Apparently in the format of short report mufti couldn't give detailed answer on how to counteract environmental challenges on London forum. It's important that mufti Gaynutdin was the first to blow the whistle and call for action. Having this said he noted:

“Today muslims should have a *vision* of multicultural society development and future of Europe, muslim world and humanity”.

Finally he drew attention to Russian ummah paradigm, which is applicable to solve global ummah's problems. As Russian mufti sheikh Gaynutdin provided, I dare to say, a guarantee, historical proof of potential that muslims of the world can rely on:

“Significant part of Russian muslims adhere to traditional and conservative values: family as an institute prescribed by Allah, family boundaries between man and woman, set by Allah natural human procreation and treating humanity as a family where only righteousness has an advantage over people.

Age-old experience of muslims living peacefully in multinational and multi-religious Russia may serve as a proof. Russia recognizes Islam as integral part of national identity and important element of Russian cultural code on the highest level”.

With this words mufti Gaynutdin finished his speech in London. He referred to our country muslims' experience and Quranic humanism, which synergy might help to address magnifying environmental catastrophe. It is up to us whether we heed to the call and work through the issue applying Quranic humanism. It's up to us whether we suggest timely and well-informed solutions to global decision makers.

Mindset shift: a way to planetary responsibility

We should redefine ourselves. We belong not only to this or that civilization, state or region. First of all we are part of the same global village called Earth. Very recently this mindset was used only by romantics or peacemakers. However irreversible environmental changes and expanding threats concern everyone. This makes the mindset very relevant. Where is it all going?

Once again, mufti Gaynutdin came to the following conclusion: “temperature rise is taking place in a geographical belt primary inhabited by muslims. This is going to cause draught, land degradation, fresh water supplies shrinkage”.

Let's clarify how average temperature rise by several degrees affect Mecca and Dubai. Temperature around 60 degrees have been observed for last few years. Local supply

Massimo Sestini/Pointe

Судно с мигрантами из Африки пересекает Средиземное море

Ship with migrants from Africa crosses the Mediterranean Sea

фиксируются температуры, лежащие возле отметки в 60 градусов. Имеющиеся там системы снабжения и инфраструктура не справляются с такими экстремальными условиями и никакой альтернативы им в настоящее время создано быть не может. У современного человечества нет средств противостоять надвигающемуся потеплению принятыми ранее способами. Следовательно, если мы не реагируем на ситуацию новыми методами, то люди и животные этого пояса обречены на гибель или же на вынужденное бегство на Север. И это пугающая правда, жестокая реальность наших дней.

По последним данным пограничного агентства Евросоюза «Фронтекс», за первые 10 месяцев 2015 года на территорию стран Евросоюза прибыли около 1,2 млн. мигрантов. При этом в Европейской комиссии считают, что в Европу до конца будущего года могут перебраться еще 3 млн. мигрантов. Как уже было сказано выше, принц Уэльский Чарльз заявил, что терроризм и миграционный кризис в Европе связаны с изменением климата, а экологические проблемы, возможно, являются одной из главных причин проблем в Сирии.

Ясно, что ближневосточные кризисы обусловлены совокупностью климатических, политических, экономических и этно-конфессиональных проблем. Наиболее тревожно же то, что вся сумма имеющихся факторов при дальнейшем

chains and infrastructure don't seem to function properly in such extreme conditions. No alternative is seen in the foreseen future. Modern man can't confront nature with any known means. Therefore if we don't take action people and animals of the belt will have to flee to the North or die. This is a horrible truth of our age.

According to European border agency "Frontex", about 1,2 million migrants have arrived to EU during the first 10 months of 2015. According to the European Commission estimates, about 3 million more migrants might arrive till the end of the next year. As noted above, Prince Charles said that terrorism and migrational crisis in Europe are caused by climate change, which also may be one of Syrian issue main roots.

It is clear that Middle East crisis is caused by a set of climate, political, economical, ethnic and religious problems. The fact that the set may upscale in case of further climate change disturbs the most. The further the more climate impacts economics, demographics and industry. Hence it determines survival of the population.

Temperature catalyses a chemical reaction. We should realize that old ways to resolve political and economical issues won't work for this case. Why so? How can we reflect upon this from Islam perspective?

нарушении климата способна перейти в новое качество. Оно выражается в интенсификации влияния климата на экономику, демографию, возможности сельского хозяйства и промышленности, и, как результат, на способности населения к выживанию на землях предков.

Напрашивается аналогия с каталитическим действием температуры на протекание химической реакции. Здесь следует добавить, что если еще совсем недавно были известны рецепты разрешения политических и экономических кризисов, то теперь, при их новом качестве, старые, испытанные в привычных условиях приемы и механизмы явно не сработают. Почему так? И как это обстоятельство может быть осмыслено с точки зрения ислама?

Сможем ли мы, мусульмане и немусульмане, мыслящие люди всех регионов мира, изменить самополагание в мироздании в целом и на планете в частности, т. е. сменить установку «региональной, расовой, религиозной, корпоративной» ответственности и перейти к «общечеловеческой и планетарной» ответственности, от партикулярных видов идентификации к универсальным? Дискуссий на эту тему быть не может: сама надвигающаяся катастрофа не оставляет никому выбора. Этот выбор за нас по сути делает природа: либо будут предприниматься успешные действия по изменению наличествующей ситуации, либо скоро предпринимать эти меры будет некому. Здесь мы приходим к классической формуле «или-или».

Прогнозируемая картина: или гибель цивилизации или выход на новый уровень

При разработке конкретных мусульманских подходов к грозящим катастрофам важно опираться на конкретные данные научных исследований, в частности на специализированный мониторинг изменений в окружающей среде. Важность и пользу такого мониторинга для понимания сложившейся ситуации демонстрирует, например, недавняя статья геолога и журналиста Константина Ранкса под названием «Бегство от жары. Ученые предсказывают новые волны миграции в Европу и Россию» (<https://slon.ru/posts/68063>). Приведенные в ней конкретные цифры и факты недвусмысленно демонстрируют правоту множества приведенных выше тезисов: «Проблема беженцев остается весьма болезненной не только для Европы – с массовой миграцией сталкиваются и Россия, и Соединенные Штаты. К сожалению, у ученых есть все основания полагать, что этот процесс будет только усиливаться и может привести к тотальному изменению образа жизни во многих регионах планеты.

Согласно исследованиям специалистов Института Макса Планка и Кипрского института, уже в середине текущего столетия, то есть всего через три десятка лет, климат на Ближнем Востоке и в Северной Африке может стать столь жарким, что постоянное проживание в этой части Земного шара станет практически невозможным и человечество столкнется с массовой миграцией населения из этих регионов.

Will we succeed in shifting old mindsets? Unfortunately catastrophe is inevitable and *we have to take action*. There is nothing to talk about. In fact the choice was made by nature: either we do something to change the situation or soon there's going to be no-one to do anything.

Forecast: civilization collapse or a new phase

Muslim approach to challenges should be based on scientific data such as environment changes monitoring. Constantine Ranks, geologist and journalist, gives a bunch of reasons for such system in his article “Flight from heat. Scientists predict new migration waves to Europe and Russia” (<https://slon.ru/posts/68063>). The facts and figures given in the article are consistent with thesis given above: “Painful issue of migrants is relevant not only for Europe but for Russia and US. Unfortunately, scientists have every reason to believe that the process will only get intensified and may drastically change region’s lifestyle.

According to research conducted in Max Planck Society and Cyprus University, climate in the Middle East and North Africa will become so hot that living there will be impossible by mid-century. Humanity would face massive migration from these regions.

The problem is not only about water. It is also about high temperature. According to forecasts, in thirty years daytime temperature in the South and in the East from the Mediterranean Sea will reach 46 degrees. Peak temperature will happen five times more often. Night temperature will also increase. Mortality rates especially among children and older persons will increase as a result.

Worrisome forecast is based on models that have been already used before and have been verified by field observation. This was a reason for calculation for the period 2046–2065 and then 2081–2100. They were conducted relying on two baseline scenarios. First assumed that humanity keeps on living carefree and doesn't reduce its consumption level. Second assumed compliance with the Paris Protocol on climate change.

Both had same implications. Temperature in the Middle East and North Africa grows the most in the summer. Whereas in Russia and Canada it grows the most in the winter. Deserts don't help here due to the lack of humidity. But the less humidity the less farmlands there are the more desert advances. This was already witnessed in Syria, Iraq and is being developed in Sub-Saharan.

Models predict not only extreme temperatures but also heat waves duration. From 16 days a year of extreme heat in 1986–2005 to 80 days by 2050 and 118 days by 2100”.

As mufti Gaynutdin noted, the heat will concern muslim countries first. I'd like to say myself that climate change might unravel advances of civilization and culture because these advances demand certain level of resources or, metaphorically speaking, “fertile soil”. Warming is going to cause soil erosion in the both senses. As a result human

Проблема не только в недостатке питьевой воды или воды для орошения полей, а непосредственно в высокой температуре воздуха. Согласно расчетам, спустя тридцать лет дневная температура к югу и востоку от Средиземного моря будет достигать время от времени 46°C. Дни с пиковой температурой будут встречаться в пять раз чаще, чем в начале века. Будет подниматься и ночная температура. В результате будет расти смертность, особенно среди детей и пожилых людей.

Столь тревожный прогноз базируется на моделях, которые уже использовались ранее и которые были подтверждены последующими натурными наблюдениями. Это и дало основание сделать расчеты на период с 2046 по 2065 год и затем с 2081 до 2100 года. Расчеты велись для двух базовых сценариев, один из них (RCP8.5) предполагал, что человечество будет жить так же беззаботно и не станет менять уровень потребления; по второму сценарию удастся соблюсти требование Парижского протокола по изменению климата, согласно которому глобальное потепление будет ограничено величиной менее двух градусов.

При этом что один, что другой сценарий демонстрируют одну важную особенность региона Ближнего Востока и Северной Африки – наибольший рост температур будет приходиться не на зиму, как в России или Канаде, а на летний период. Пустыни не работают температурными демпферами из-за скудости влаги. Но чем меньше влаги, тем меньше сельхозугодий, тем активнее наступает пустыня. Этот процесс уже отмечен в Сирии, Ираке и развивается в странах южнее Сахары.

Модели предсказывают не только экстремальные температуры, но и рост продолжительности волн жары. Если в период с 1986 по 2005 год суммарная продолжительность экстремально жаркого периода составляла примерно 16 дней, то к середине века он увеличится до 80 дней в год, а к концу века – до 118 дней».

Как и было сказано муфтием Гайнутдином, надвигающаяся жара коснется в первую очередь исламские страны. От себя же отмечу, что подобные климатические изменения способны свести на нет достижения цивилизации и культуры в силу того, что последние для своего существования требуют определенный уровень материальной обеспеченности или, скажем метафорически, «плодородной почвы» для своего произрастания. Потепление же приведет к эрозии почв как в буквальном, так и в переносном смысле, в результате чего деятельность людей сведется к борьбе за последние ресурсы. Упомянутым выше территориям угрожает опасность прийти в состояние, которое английский философ Т. Гоббс называл «войной всех против всех».

Переход в такое состояние не является чьим-то личным или групповым выбором. Подобного рода перемены происходят путем самоорганизации: они подобны водовороту. В результате даже самые образованные и умные люди, в том числе и те, что стремятся следовать праведному

activity would come down to competition for last resources. Above-mentioned areas are at risk. T. Hobbes called it “the war of all against all”.

Transition to this state is not a choice. It happens by itself like whirlpool. As a result even people trying to lead righteous life will have to survive if they enter this fatal funnel. Even the highest culture won't be able to hold barbarism. No one is immune to switching a laptop for a gun.

Does human history have a precedent and how did men of faith response?

Such cataclysms have happened more than once. But the scale was incomparable. A lot of examples are given in all holy texts, including Quran. Just recall the Flood and Nuh (peace be upon him!) salvation, the destruction of Sodom and Gomorrah and many other stories about earthquakes, floods, droughts and so on.

Moreover many prophets and holy forefathers were migrants as they had to move because of climate or social changes in Ancient world. This is what must be said concerning Western Europe events. Anyways as we know from holy texts of Prophet Ibrahim/Abraham (peace be upon him!) all disasters were overcome, people got stronger and purified and stout of heart. The Good Lord helped them. Civilization of these times were focused on survival in extreme conditions. Holy texts taught people to lead righteous life, keep spirits up and stay humans in the most terrible conditions.

Should say we have broad experience in overcoming such disasters. On the other hand future holds much tougher challenges both in scale and in quality.

The End of Days?

Emerging disasters are truly more epic than humanity has ever faced. Before we talk about incomparable fatality let's first make some theological remarks. However terrible and fatal changes are, we shouldn't call them the End of Days. It is crucial to make it clear. It will determine a lot in our behavior and spirit.

It is known that Quran doesn't mention a precise date of the End of Days. This is a mystery known only to God. We should follow Quran on this: “Indeed only God knows the hour (when days end)”. (31:34)

That's why when initiate a talk with a muslim on this topic you should understand that the end of days can't be known. Thought manipulation is unacceptable.

However we should keep in mind that Quran contains some signs related to the End of Days. They depict Earth destruction and its last recreation together with humanity. But it has *no direct connection to climate change* we're talking about.

Our brothers and sisters are susceptible to thinking about the End of Days. That's why every single scientist, imam and teacher in ummah should prevent panic and fear. Those who don't put efforts in preventing panic caused by ignorance will face a lot of human problems. Preachers have no right to hide the truth. But they have to inspire people to be faithful, brave and righteous even in very tough circumstances.

образу жизни, попав в роковую воронку, будут вынуждены выживать. Выживание же в таких условиях по определению будет проходить по отнюдь не самым культурным правилам. Потому даже самая высокая культура в таких условиях будет неспособна сдерживать пробивающееся наружу варварство. Вывод здесь напрашивается сам: даже самый высокообразованный интеллект не застрахован от смелости пера на дубину.

Однако очевидно и то, что претензий к такому человеку быть не может. Он стал жертвой ситуации, в которой энтропия разрушает стабильные социокультурные формы, не говоря уже об интеллектуальных и духовных, в результате чего побеждает то, что можно назвать «биологическим». Безусловно, что в такие кризисные моменты, несомненно, будут герои и подвижники, но таковых будет исчезающее меньшинство, потому они не смогут противостоять массовому одичанию и вымиранию. Их поведение не назовешь способствующим самосохранению, потому они всегда рискуют погибнуть среди первых.

Бывало ли уже подобное в истории человечества и как на это реагировали верующие в Бога?

Да, пусть и не в таких масштабах, но подобные катаклизмы случались неоднократно. Об этом можно найти немало сведений и поучений во всех Священных Писаниях, посланных человечеству, в том числе и в Коране. Достаточно вспомнить истории о потопе и спасении пророка Нуха (мир ему), гибель Содома и Гоморры и многие другие сказания о землетрясениях, потопах, засухах и иных катаклизмах, в результате которых гибли целые страны и народы.

Более того, и это особо важно артикулировать в наши дни в ответ на происходящее в Западной Европе, многие наши пророки и святые праотцы были *мигрантами*, постоянно вынужденными менять место жительства в силу климатических и социальных условий Древнего мира. Однако из Священных Писаний традиции «отца верующих» пророка Ибрахима/Авраама (мир ему) мы знаем, что все описанные катастрофы были преодолены, люди вышли из них очищенными страданиями и сильные духом, ведь Сам Бог помогал людям. Итог моего рассуждения следующий: цивилизации тех незапамятных времен были сконцентрированы на выживании в экстремальных условиях. Священные Писания же учили людей праведно жить, сохранять духовную установку на обращенность к предельному и утверждать свою человечность в любых, даже самых страшных условиях.

Потому следует сказать, что, с одной стороны, мы обладаем огромным коллективным опытом в преодолении таких угроз. Но есть и вторая сторона: грядущее будет по качеству и масштабу гораздо грандиознее и тотальнее.

Не есть ли это Конец Света?

Начинающие проявляться в наши дни катастрофы по своей масштабности поистине грандиознее тех, с кото-

Венгерские пограничники пытаются остановить поток беженцев из Сирии. 2015 г.

Hungarian border guards try to stop the flow of refugees from Syria. 2015

Muslims should focus on other crucial questions about the future. What is man's purpose on Earth? What are we responsible for in world around us? How should one act out?

How muslims should response to climate change?

I believe that answers to the questions above can save millions of people, our honor and conscience. What we did to implement a conceptual response will be with us when we meet Allah in the next world.

«Как бы ни были горьки, страшны и губительны перемены, не стоит скоропалительно называть происходящее Концом Света»

“However terrible and fatal changes are, we shouldn't call them the End of Days”

Let me list the most important aspects of classic Islam. Even though we know them very well I find it necessary to interpret them clearly. To reach this goal I will refer to the current situation whilst putting forward Islam aspects. I hope it would help.

- We are supposed to become caliphs, i.e. the rulers of all processes subjected to our mind and body. Therefore we have no right to overlook the menace at the gate. On the contrary, we have to work out a way to confront the catastrophe and resolve all issues related to it.
- Transition from “West-East” to “South-North” paradigm is taking place. Thirsty and hungry South would head

рыми человечество встречалось раньше. Но прежде чем подробно говорить о такой несравненной губительности, следует сделать одно важное богословское уточнение. Как бы ни были горьки, страшны и губительны перемены, не стоит скоропалительно называть происходящее Концом Света. Очень важно подробно разобраться сначала именно в этом вопросе: от его решения зависит многое в нашем поведении и духовном настрое.

Как известно, в Коране не говорится о какой-либо конкретной дате начала Конца Света. Ведь это тайна, которую ведаёт только Сам Бог. И в этом необходимо твердо следовать сказанному в Коране: «Воистину, только Бог обладает знанием о часе (о наступлении конца света)» (31:34).

Потому, начиная с мусульманами разговор на эту тему, следует четко обозначить, что любое объявление о времени начала Конца Света не имеет никакого основания и является вымыслом. Манипуляции общественным сознанием на этой почве недопустимы.

При этом следует помнить, что коранический текст содержит целый ряд признаков Последнего Дня. Они описывают картину разрушения Земли и ее последующее воссоздание, наряду с которым будет заново создан и человек. Но к вопросу о глобальном изменении климата, который мы рассматриваем, *пророчество прямого отношения не имеет.*

Учитывая серьезность надвигающихся климатических угроз и подверженность части наших братьев и сестер псевдоэсхатологическим настроениям, ученому сообществу уммы, каждому проповедующему имаму и учителю, должно заниматься профилактикой возможных панических настроений. Тот, кто сегодня не заложит основы противодействия панике и псевдоэсхатологизму (являющемуся следствиями невежества), пожнет много проблем уже сугубо человеческого, психологического характера. Проповедник ислама не вправе скрывать правду об угрозах, но своими речами, знаниями и своим примером он призван вселять в людей мужество и веру, надежду и стремление к добрым делам в любых, даже самых тяжелых условиях.

Ключевыми для нас, мусульман, при размышлениях о грядущем должны стать иные вопросы. Каково в целом предназначение человека на Земле? Какова наша ответственность за происходящее вокруг нас, в природной среде и обществе? Как мы проявим себя по отношению друг к другу?

Каков должен быть исламский ответ угрозам климата?

Уверен, что ответы на эти важнейшие, самые решающие вопросы – ключ к спасению миллионов жизней, к спасению нашей чести и совести. Наш концептуальный ответ и конкретные действия по его реализации станут тем багажом, с которым мы предстанем перед Аллахом в день перехода в мир Иной.

to the North and its resources. How people of North are going to meet migrants? With a new lines of razor wire, armed police and active units? What does Quran say about people in trouble? Can muslims adjust to “South-North” opposition?

- We're used to the idea of national borders and have put a lot of efforts to protect them with international law. We see this as a great civilization advance. Migrant waves are going to tear down not only borders but lifestyle behind them. If we don't prevent it and don't find new law and technological attitudes this scenario will come true.
- In this case humanity will be divided by simple “full-hungry” principle. And it has nothing to do with religion, race or national differences.
- Some experts see the perspective and take very peculiar measures. Their goal is to get rid of “extra biomass” to keep resources and space belonging to a limited number of people. Is it humanism? They're not going to use nuclear bombing or world war as a tool. These tools would cause too much damage to economy and ecology. There're some other advances like neo-eugenics and “planned depopulation” and unconventional marriage. This way they erode traditional values. It reminds Chekhov's “Three Sisters”: “Life ruins while characters drink tea”. Evil has excelled to act discreetly and to pretend being good. Evil is disguised as a virtue of emancipation. In this light it is easy to comprehend why they fund terrorist groups – another way to get people masses self-destructed. Pseudo religious fanatics kill themselves and people around. What a way to clear space! That is why terrorists go global making their presence known over the world. They can set whatever goals: “unite the nation”, “true religious understanding”, “complete welfare improvement” you name it. Whatever they claim to be, it results into “Arab Spring”, “color revolution” or “fight for world caliphate”. Anyways it is just a way to discard unwanted people. And, we have to claim it, many muslim countries have fallen victim to these evil tools. Elites failed to follow Quranic humanism and great misfortune stem from this.
- The word “ecology” derives from Greek οἶκος meaning “home” and “family”. In the face of ecology disasters another menace are so called “economic sanctions”. Certain countries impose them bypassing international law. Sanctions apparently harm world economy which could have responded to situation more successful without them.
- Our technical and managerial experience open the way for optimism. We, as *caliphs*, as children of Adam and Hawwah (peace be upon them!), are responsible for life on Earth, for million destinies of brothers and sisters in a global family. For instance, China feeds more than billion people inside the country and still exports goods to many other countries only by eastern coastal capacities. This shows a true potential of humanity. If people can design such systems we have no reason to be pessimistic.

Опустынивание нашего общего дома, Земли, происходит из опустынивания умов и душ людей

Desertification of our common home, the Earth, comes from the desertification of minds and souls of people

Теперь же я вкратце перечислю важнейшие в данной ситуации аспекты классического исламского учения, которые мы все хорошо помним, но которые именно в дни грядущих катастроф потребуют подлинного и недвусмысленного памятования. Такое памятование будет куда более глубоким при соотнесении этих аспектов с обсуждаемым положением дел. Потому на нижеследующих строках речь пойдет и об этом тоже.

- Мы знаем о своем предназначении быть халифами, т. е. управителями всех подвластных разуму и руке человека земных процессов. Именно исходя из этого мы не имеем права игнорировать уже воплощающую ныне угрозу изменения климата. Напротив, нашей обязанностью является выработать стратегию противостояния катастрофе и разрешать конкретные проблемы, лежащие в русле ее выполнения.
- Совершенно очевидно, что на смену привычной нам геополитической оппозиции «Запад-Восток» приходит иная, а именно: «Юг-Север». Вымирающий от

Another example is technology causing job losses. More and more people lose jobs and means of survival. At the same time great labour force is released. It can be put on the right track. Where and why can be answered. Only this way we can overcome pessimism.

- The last but not the least. UN Paris Conference was devoted to climate changes and solutions related to it. Russian mufti Rawil Gaynutdin from the floor of Muslim Intenational Forum in London was muslims' voice. His speech covered environmental changes and need for human solidarity. This speech, in my opinion, is unique. It can become the first cornerstone at the foundation of our oīkoç i.e. home.

What should muslims do?

I believe muslims have no other choice than to become leaders, intellectual and financial agents of changes. Why?

Let's go back to challenge location. It takes place on Dar-al-islam in a broad sense. So muslims should respond to save the

засухи, жажды и голода безводный Юг для своего выживания любыми путями устремится на Север, к спасительным для тела прохладе, холоду, воде, растениям и животным. Чем люди Севера встретят людей Юга? Железными заборами и дулами оружия полиции и регулярных войск? Что Коран велит делать человеку, когда ближний впадает в нищету, голод, бросает жилище и привычную среду обитания? Смогут ли мусульмане достойно принять вызов «Юг-Север»?

- Мы привыкли к границам современных государств и приложили много усилий для их защиты средствами международного права и теперь ценим это обстоятельство как великое достижение цивилизации. Однако потоки переселенцев с Юга на Север сметут эти границы и те нормы жизни, что этими границами охранялись. Если мы превентивно не изменим ситуацию и не найдем новые правовые и технологические решения, то подобный сценарий развития событий неизбежно реализуется.
- Важно отметить, что в этом случае на первый план в конфликтах между людьми выйдут причины не религиозного и тем более не внутриконфессионального порядка, не межрасовые и межнациональные различия и даже не политические разногласия. Раскол человечества пройдет по новой границе, обусловленной примитивным биологическим выживанием, формулой «сытый-голодный».
- Часть аналитиков уже видит открывающиеся перспективы и в связи с этим принимает меры весьма специфического характера. Их можно открыто охарактеризовать как злое и античеловеческие, ведь смысл их заключается в том, чтобы «избавиться от лишней биомассы», дабы сохранить имеющиеся ресурсы и жизненное пространство для обеспечения ограниченного числа лиц.

В качестве «технологий сокращения» больше не применяются такие приемы, как, например, ядерные бомбардировки или мировые войны. Осознан великий и непоправимый экологический и финансовый ущерб от этих «методов». На смену им пришли другие, более изощренные ходы, такие как неоевгеника и лоббирование т. н. «планируемого сокращения населения», внедрение в господствующий дискурс идей гендерной (де)конструкции, воплощающейся через практики нетрадиционных псевдобраков и разрушение ценностей традиционной семьи. Здесь уместным будет вспомнить пьесу А.П. Чехова «Три сестры», в которой «пока героини пьют чай, их жизнь рушится». Зло стало более изощренным и менее концентрированным, как никогда научилось действовать незаметно и скрыто, подавая себя под видом самого непосредственного блага. Здесь оно выступает под видом «блага» всеобщей эмансипации и вульгарной деконструкции.

В этом же свете можно увидеть «логику» стимулирования и финансирования таких проектов самоистребления огромных масс людей, как различные террористические группы. В них ставка делается на то, что псевдорелигиоз-

humanity. It means we should act like caliphs. This response will be a response to Allah.

To what conclusions did experts and global leaders come on Paris Conference? Participants from 150 countries decided to restrain average temperature growth on planet by 2 degrees by 2100. More detailed conclusions sound as follows:

“Main purpose of this agreement is to keep average world temperature within 1,5–2 degrees from a pre-industrial level. Saying this developed countries reaffirmed their commitment to invest 100 billion dollars in low-carbon energy. After 2025 the sum should be revised upwards considering ‘developing countries needs and priorities’. UN Green Climate Fund would manage funding”.

French Foreign Minister Loran Fabius said: “This balanced text is legally binding” We and all our colleagues should take note of that. This is a remarkable achievement for world community, collective wisdom of “Earth villagers”.

Practical parts are just as important. According to the annex to the draft agreement on climate, 100 billion dollars will be invested in developing countries annually since 2020. This means humanity is ready to spend huge amounts of money and resources to help countries in reaching global goal. I guess this itself should be a matter for a separate talk.

I think we, muslims, are meant to popularize and support decisions taken in Paris. All measures should be realized by any possible means: be it cooperation with politicians, businessmen, scientists or the Minbar preaches. This all serves to the same goal: cultivation of ecological friendly mindset in muslim brotherhood.

Once again I say. Muslims should be an avant-garde of ecology-friendly humanity! Inshallah!

But we shouldn't think it is an easy way. No need to speak about an anti ecology inertia which is a product of human greed, egoism and negligence. The inertia will find a way to cause resistance whether it's diplomatic or religious channel. Noam Chomsky (USA), one of the leading intellectuals of our time, has been highlighting this topic for many years. He discovers spiritual, economical, political etc roots of ecology unfriendly civilization. We literally kill our planet as a big organism, biosphere. Club of Rome, Greenpeace and many other science, public and religious organizations have also been studying and analyzing negative ecological processes for a long time. Pope John Paul II refers to such kind of civilization as a “civilization of death”. We fully agree with him on this.

Changes has already come. Now a global “clean up” has a chance to happen. It is important to monitor the situation and engage all countries to this job.

After Paris Agreement approval it was opened for signature in the Spring of 2016. Document says the following: “This Agreement shall enter into force on the thirtieth day after the date on which at least 55 Parties to the Convention accounting in total for at least an estimated 55 percent

ные фанатики регулярно уничтожают самих себя и своих близких, что очень выгодно и удобно в деле сокращения населения и утилизации излишней пассионарности. Вот почему за последнее десятилетие эти «движения самоистребления» перестали быть локальными явлениями, давая о себе знать во многих уголках Земли.

Причем в качестве целей этими движениями могут декларироваться реализация принципов «борьбы за национальное освобождение», «чистого понимания религии», «радикального улучшения благосостояния», но на деле получается то, что принято называть «цветными революциями», «арабской весной», «борьбой за мировой халифат», т. е., в результате, инструменты «избавления от лишних». И (приходится констатировать это с особой горечью!) жертвами этих зловещих изобретений XX века стали многие исламские страны. Невежество в вопросах религии, неспособность/нежелание правящих элит реализовать заветы Корана и коранического гуманизма – причина этих великих несчастий.

- Среди вещей, угрожающих благополучию нашего общего дома (здесь важно вспомнить, что первой смысловой частью слова «экология» является греческое слово οἶκος, означающее, прежде всего, «дом» и «семья») перед лицом вызова экологических катастроф, присутствуют т. н. «экономические санкции», которые ряд стран применяет против других в обход международного права, против выгоды своих народов и с явным ущербом для коллективного мирового хозяйства, которое могло бы дать общий солидарный ответ сложившейся ситуации.
- Основания такого оптимизма лежат в имеющемся у нас хозяйственном и техническом опыте, который мы как халифы, ответственные за жизнь на планете Земля, за судьбы миллионов наших братьев и сестер по семье человеческой, как дети Адама и Хаввы (мир им!) можем противопоставить всем грозным испытаниям. Ниже я приведу несколько примеров для размышлений.

Опыт Китая с его прибрежными регионами, сельское хозяйство которых кормит весь полуторамиллиардный Китай и одновременно ведет экспорт во многие страны мира, показывает истинные возможности человечества. Если организация подобных систем подвластна разуму людей, то у нас нет оснований впадать в глухой пессимизм.

Введение же передовых информтехнологий (от автообслуживания в системах общественного питания до такси, не говоря уже о конвейерном производстве) приводит к массовой потере рабочих мест. Все большее число людей оказывается без работы и средств существования. Но в то же время высвобождается огромная и растущая рабочая сила, которую можно направить в позитивное русло. Вопрос же «куда и зачем?» решаем, и только таким решением можно преодолеть отчаяние и пессимизм.

И, наконец, последнее по очереди и отнюдь не последнее по значимости. Осознанию грядущих перемен климата и выработке новых решений была посвящена упомянутая

of the total global greenhouse gas emissions have deposited their instruments of ratification, acceptance, approval or accession”.

The special role of Russia and Russian Islam

I say this as a citizen of Russia and a muslim scientist. This is about our geographical and intellectual resources. We live in a northern climate, surrounded by many forest and rivers. Significant water supplies, Mashallah, are right here. A lot of lands are unused. That's why our position, faith and deed will determine the future of the South.

I'd like to take few notes of Russian delegation contribute in Paris. Many of agreement provisions were made by our delegates. It is a pleasure to recall the words of Alexey Kokorin, a head of WWF Climate Programme. He said: "I think it is, among other things, a diplomatic victory of Russia. First of all, a lot of attention is given to forests that concerns our interests. Secondly, Russia managed to make agreement's mechanism of development applicable to both developed and developing countries".

Moreover Russian negotiators offered a price for carbon. Major developing countries strongly opposed it, however the paragraphs were included in agreement. Kokorin noted that "Russia objectively played second role in the negotiations because main issue is finances. And Russia is not a main donor or acceptor. We didn't have this tool. Still forests and universal mechanism were put in agreement".

We, Russian muslims, are proud of such positive contribute for planet challenges made by our scientists and diplomats. In future we need to present these solution to our brothers on belief though preaches, lectures and mass-media. We are challenged to engage in cooperation with government, public, scientific institutions on issues regarding ecology solidarity.

Apart from this, it's important to include ecology in our religious agenda in Interreligious Russian Council, bilateral

.....

“Let’s recall a hadith of Prophet Muhammad (peace be upon him!): ‘If they tell you that the End of Days is tomorrow when you’re about to plant, then plant!’”

.....

contacts with commissions on science, ecology, science ethics of the Roman Catholic Church and Russian Orthodox Church.

We need to develop muslim understanding of the challenges preventing panic and helplessness. Practical

выше Парижская конференция ООН. Муфтий из России Равиль Гайнутдин с трибуны Международного мусульманского форума в Лондоне озвучил исламский призыв к осознанию экологических угроз и к солидарной работе всех ответственных сил человечества. Этот призыв, по моему мнению, уникален. В силу этого и в силу самого смысла сказанного он может стать первым камнем в новом фундаменте нашего общего *о́кос*, т. е. дома.

Что делать мусульманам?

Я полагаю, что сейчас мусульмане призваны не просто стать потребителями, объектами этих решений, но и субъектами, т. е. лидерами, интеллектуальными и финансовыми моторами перемен. Почему?

Вернусь к отмеченной ранее географии катастрофы. Если она имеет место на *Дар аль-ислам* (в широком смысле этого слова), то именно мусульмане должны дать действенный и спасающий все человечество ответ, т. е. выступить как истинные *халифы*, ведь данный ответ будет и ответом *Создателю*.

К каким итогам пришли работавшие почти две недели на конференции в Париже эксперты и лидеры мировой политики? Стороны-участники (а это ни много ни мало представители 150 государств мира!) пришли к решению ограничить рост средней температуры на планете до 2 градусов Цельсия до 2100 года. В развернутом виде итоги были сформулированы следующим образом:

«Главная цель соглашения – удержание роста глобальной средней температуры в пределах 1,5–2 градусов Цельсия по отношению к соответствующему показателю доиндустриальной эпохи. При этом развитые страны подтвердили ранее взятое обязательство выделить 100 млрд долларов для развития низкоуглеродных источников энергии. А после 2025 года эта сумма должна быть пересмотрена в сторону увеличения «с учетом потребностей и приоритетов развивающихся стран», отмечается в Парижском соглашении. Распределением этих средств займется Зеленый климатический фонд ООН».

Очень ценными в этом контексте являются слова председателя конференции и главы МИД Франции Лоран Фабиус о статусе принятого документа. Он заявил, что «это сбалансированный текст, который носит юридически обязывающий характер».

Отметим для себя и для наших партнеров (пусть каждый отнесет это к своей стране): *текст носит юридически обязывающий характер!* Это огромное достижение мирового сообщества, коллективного разума «жителей деревни под названием планета Земля».

Не менее важна и практическая составляющая парижских решений. Приложение к итоговому проекту соглашения по климату предполагает выделение с 2020 года развивающимся странам 100 млрд. долларов ежегодно. Это говорит о том, что человечество стало

tools to solving problems should be developed. The fact that mufti Gaynutdin was the first muslim to state the problem of inevitable ecology disaster clearly is an honor of Russian Islam. Ismail Gasprinski predicted the virtue of Russian Islam in XX century. So we have to serve the entire ummah and humanity in the age of change and challenges.

Summing up

There is a huge fight on how to solve climate challenges. All anti ecology movements are determined by human ego (nafs). According to Quran we should purify and transform our nafs by dramatic spiritual work.

We solve climate problems utilizing muslim spiritual attitude, experiencing dialogue with Allah and dedicating life to be His caliph on Earth.

Being caliph doesn't mean being all-knowing and almighty. For example, we don't know when the End of Days is going to happen and have no right to take any cataclysm as a sign of Sun. Quran and Sunna is overwhelmingly rich legacy allowing us to face challenges with dignity, humility, a prayer and a hope for Allah's Wisdom and Mercy.

Let's recall a hadith of Prophet Muhammad (peace be upon him!): "If they tell you that the End of Days is tomorrow when you're about to plant, then plant!". It's given in different sources. For example in Ahmad's (Musnad) book of hadith, 12902. Hadith sahih is true:

«إِنْ قَامَتْ عَلَى أَحَدِكُمُ الْقِيَامَةُ، وَفِي يَدِهِ فَسِيلَةٌ فَلْيَغْرِسْهَا»

Similar words can be found in imam al-Bukhari "Al-adab al-mufrad", 479:

«إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمْ فَسِيلَةٌ، فَإِنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ حَتَّى يَغْرِسَهَا فَلْيَغْرِسْهَا».

We should, as Holy Quran teaches, be a single family. Climate change also pushes us toward this. Let's accept the challenge by reviving human brotherhood and da'wah. Let's keep the beautiful world given by Allah alive and flourishing.

May each of us plant a seed!

P.S. Next annual international Bidiev's conference (2017) in Snt. Petersburg will be devoted to ecological issues in the light of Islam. 🌱

готовым к тому, чтобы потратить огромные финансы (и обеспечивающие их производительные силы) на помощь конкретным проектам в конкретных странах для осуществления поставленной глобальной цели. Это обстоятельство должно стать темой для отдельного, специально размышления.

Я полагаю, что в свою очередь мы, мусульмане, призваны популяризировать и поддерживать принятые в Париже решения, способствовать их реализации, будь то в диалоге с политиками, бизнесменами и учеными наших стран, будь то в проповедях с минбаров. Все это делается для достижения одной цели: актуализации нового, экологически ответственного мышления и поведения наших братьев по исламу.

И повторяю уже сказанный ранее призыв: мусульмане в этих условиях должны быть в авангарде экологического обновления и спасения Земли! Ин ша'а Ллах!

Однако не надо даже помышлять, что воплотить задуманное будет легко. Общеизвестны силы инерции и прямого антиэкологизма, порожденного эгоизмом, жадностью и небрежением к природе и людям. Эти силы в любом случае станут оказывать противодействие, в том числе по дипломатическим и религиозным каналам. Об этом не первый год ярко и глубоко пишет один из ведущих интеллектуалов нашего времени Ноам Хомский (США), выявляющий духовные, экономические и политические причины антиприродности современной цивилизации, готовящей своей деятельностью гибель планете как огромному живому организму, биосфере. Негативные антиэкологические процессы уже давно анализируют и изучают такие структуры, как Римский клуб, Гринпис и многие иные научные, общественные, религиозные движения. Папа Римский Иоанн Павел II назвал такой тип цивилизации «цивилизацией смерти». В чем мы с ним, безусловно, солидарны.

Но, как говорится, «лед тронулся» и уборка в нашем общем доме получила шанс состояться. В настоящее время важно отследить развитие этого процесса и способствовать тому, чтобы каждая из наших стран присоединилась к работе самым активным образом.

Дело в том, что после того одобрения Парижского соглашения на конференции ООН, оно будет официально открыто для подписания весной следующего года. В штаб-квартире ООН в Нью-Йорке 22 апреля 2016 года планируется провести церемонию самого высокого уровня. В документе же, помимо всего прочего, говорится следующее: «Соглашение вступит в силу после того, как оно будет ратифицировано 55 странами, на которые приходится по крайней мере 55% от общего объема глобальных выбросов парниковых газов».

Особая роль России и российского мусульманства

Нижеследующее будет сказано мной как гражданином России и мусульманским ученым и коснется оно особых

географических и интеллектуальных ресурсов нашей страны. Мы живем в северном климате, среди многочисленных лесов и рек. Значительные водные богатства сосредоточены – по воле Всевышнего – именно здесь. У нас также много неиспользованных в хозяйстве земель. Потому от нашей позиции, от нашей веры и от нашего дела во многом будет зависеть будущее всего Юга. Ведь Россия - волею Аллаха - входит в регион Севера.

Кроме того, в заключение хотелось бы отметить особенности той работы, которую провела делегация России в Париже. Многие положения итогового документа были внесены именно нашими переговорщиками. Приятно напомнить слова руководителя программы «Климат и энергетика» Всемирного фонда дикой природы (WWF) России Алексея Кокорина, который сказал так: «Думаю, что это победа, в том числе, и российской дипломатии. Во-первых, в соглашении много внимания уделяется лесам, что изначально было нашей позицией. Во-вторых, России удалось добиться полной универсальности соглашения в части охвата, единого механизма устойчивого развития для всех стран, как развитых, так и развивающихся».

Более того, российские переговорщики предложили цену углерода, против чего решительно возражали крупнейшие развивающиеся страны, однако этот пункт все же удалось внедрить в решения конференции. Кокорин отметил, что «с одной стороны, роль России на переговорах объективно вторична, поскольку главная интрига – это финансы, а мы не являемся ни главными донорами, ни главными получателями. Россия, не имея такого сильного оружия, как деньги, сумела добиться и включения в соглашения лесов, и единого механизма».

Нам, мусульманам России, отрадно воспринимать такую позитивную роль ученых и дипломатов нашей страны в решении планетарных задач. На будущее мы призваны донести эти решения до наших братьев по вере через проповеди и лекции и в наших СМИ. Перед нами теперь стоит иная задача, а именно налаживание рабочего взаимодействия с государственными, общественными, научно-образовательными институтами по вопросам экологической солидарности.

Кроме того, важно внести «экологическую составляющую» в наш межрелигиозный диалог, как на площадке МСР (Межрелигиозного совета России), так и в двухсторонних контактах, прежде всего с наработавшими большой опыт в этой сфере комиссиями по науке, экологии, научной этике Римско-католической церкви и Русской Православной церкви Московского Патриархата.

Для нас особо важным будет развить сугубо исламское понимание грозящих катастроф; проводить профилактику псевдоэсхатологических настроений паники и беспомощности, псевдорелигиозного бездействия; выработать деловой инструментарий для практического решения проблем. То, что именно наш духовный лидер муфтий Гайнутдин

первым в исламском мире четко и на современном уровне артикулировал проблематику экологической катастрофы в своей речи в Лондоне – особая честь и особая ответственность российского мусульманства, высокое предназначение которого предсказывал крымскотатарский мыслитель начала XX века Исмаил Гаспринский. Этим своим качеством мы призваны послужить всей умме, всему человечеству в эпоху перемен и испытаний.

Суммируя итоги

Вокруг климата и мер преодоления надвигающейся катастрофы разворачиваются естественные для чело-

«В заключение стоит напомнить один из хадисов Пророка Мухаммада (мир ему): “Если скажут тебе, что завтра наступит конец света, а ты держишь в руках саженец, который собирался посадить, сажай свой саженец!”»

вечества борьба, противостояние и другие плоды чисто человеческой страсти. В антиэкологическом поведении мы, как служители ислама, видим проявления человеческого Эго (*нафса*). Согласно кораническому учению, *нафс* следует очищать и преображать, производя драматическую духовную работу.

Наш особый ресурс в решении проблем климата заключается именно в исламском духовном подходе, в переживании глубин диалога человека с Аллахом и в том высоком предназначении, которое Творец миров дал человеку – *быть Его халифом на планете Земля*.

Статус халифа вовсе не означает всеведения и полноты могущества. Так, к примеру, мы не знаем сроков Конца Света и не имеем права принимать очередные катаклизмы климата за «знаки конца». Коран и Сунна – богатейшее наследие, позволяющее нам встретить испытания достойно, смиренно, с молитвой и надеждой на Мудрость и Милость Создателя миров.

В заключение стоит напомнить один из хадисов Пророка Мухаммада (мир ему): «Если скажут тебе, что завтра наступит конец света, а ты держишь в руках саженец, который собирался посадить, сажай свой саженец!». Он приводится в разных источниках. Например,

в Своде хадисов имама Ахмада (Муснад), 12902. Хадис сахих – достоверный:

" إِنْ قَامَتْ عَلَى أَحَدِكُمُ الْقِيَامَةُ، وَفِي يَدِهِ فَسِيلَةٌ فَلْيَغْرِسْهَا "

Подобные слова можно найти и в «Адаб аль-Муфрад» имама аль-Бухари, 479:

«إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمْ فَسِيلَةٌ، فَإِنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ حَتَّى يَغْرِسَهَا فَلْيَغْرِسَهَا».

Мы должны, как учит Священный Коран, быть единой человеческой семьей. К исполнению этого долженствования нас толкает климатический кризис. Ответим же на этот вызов подлинным возрождением нашего человеческого братства, детей Адама и Хаввы (мир им), и подлинным да'ват'ом, призывом к исламу. Сохраним данный нам Аллахом прекрасный мир планеты Земли живым и плодоносным.

И пусть каждый из нас да посадит свой саженец!

P.S. Очередные ежегодные международные Бигиевские чтения 2017 года в Москве мы посвятим именно проблемам экологии в свете ислама. 🌱

بشدة الدول النامية الكبرى ، ولكن على الرغم من ذلك تم ضم هذا البند في قرار المؤتمر.

وقال كوكورين ان "من جهة، كان دور روسيا في المفاوضات، من الناحية الموضوعية، ثانويا لأن التأثير الرئيسي للتمويل وروسيا لا تعتبر من الجهات المانحة الرئيسية ولا من المستفيدين الرئيسيين. وروسيا، لم تكن تملك السلاح القوي أي المال ولكنها على الرغم من ذلك تمكنت من إدراج الغابات والآلية الواحدة في الاتفاقية".

ويسعدنا نحن المسلمون في روسيا أن نتذكر الدور الإيجابي للعلماء والدبلوماسيين من بلادنا في حل المشكلات والمهام العالمية الشاملة. وبالنسبة إلى المستقبل، يتوجب علينا نقل هذه الحلول إلى إخواننا في الإيمان من خلال الخطب والمحاضرات وفي وسائل الإعلام المتوفرة لدينا. والآن تقف أمامنا مهمة أخرى وهي تلخيص في إقامة علاقة عمل للتعاون مع المؤسسات الحكومية والاجتماعية والمؤسسات التعليمية - العلمية في المسائل المتعلقة بالتضامن البيئي.

وبالإضافة إلى ذلك، من المهم أيضا إضافة "العنصر البيئي" في حوارنا بين الأديان، بما في ذلك من خلال (مجلس الأديان في روسيا)، وكذلك من خلال الاتصالات الثنائية، وخاصة مع لجنتي العلوم والبيئة والأخلاقيات العلمية في الكنيسة الأرثوذكسية الروسية والكنيسة الرومانية الكاثوليكية في روسيا. وبالنسبة للبناء، سيتسم بأهمية خاصة تطوير الفهم الإسلامي للبحث للكارتة الوشبكة. وتنفيذ العمل الوقائي للتغلب على مزاج الذعر واليأس الزائف وعلى الخمول ومن أجل صياغة أدوات العمل لإيجاد حلول عملية للمشاكل البيئية.

ويشرف المسلمون الروس أن زعيمهم الديني بالذات المفتي راوي عين الدين كان أول شخصية في العالم الإسلامي قامت بدقة ووضوح في الوقت الراهن بتحديد مشكلة الكارتة البيئية في خطابه في لندن. وهذا الامر يحمل الإسلام الروسي مسؤولية خاصة كان قد تنبأ بها المفكر المعروف من تثار القرم في أوائل القرن العشرين إسماعيل غاسبرينسكي. ويجب علينا بهذا الشكل خدمة الأمة وكل البشرية في عصر التغيير والاختبار.

تلخيص النتائج

انه حول المناخ وتدابير التغلب على الكارتة الوشبكة تظهر أمور طبيعية تتسم بها البشرية بما في ذلك الصراع والمواجهة وغيرها من ثمار العواطف البشرية البحتة. ونحن كمسلمين نرى في السلوك المعادي للبيئة وجود مظاهر غرور/ النفس/ الإنسانية . وفقا لتعاليم القرآن، يجب تطهير النفس وتحويلها عن طريق العمل الروحي الدرامي.

وتجدر الإشارة إلى أن موردنا الخاص المتميز في التصدي لتغيرات المناخ يكمن في نهج الروحي الإسلامي، وفي أعماق التجربة الإنسانية من حوار الإنسان مع الله والقيمة والوظيفة العالية التي منحها خالق العالمين للإنسان - أن

يكون الخليفة له على الأرض.

ولا شك في أن صفة الخليفة لا تعني بتاتا المعرفة التامة والسيطرة المطلقة. على سبيل المثال، نحن لا نعرف متى سينتهي العالم ولا يحق لنا بتاتا اعتبار الكوارث الطبيعية الدورية بمثابة "العلامة على النهاية".

القرآن والسنة - هي تراثنا الغني الوفير الذي يسمح لنا بمواجهة التحديات بكرامة وتواضع، مع الصلاة والأمل في حكمة ورحمة الخالق الاعلى.

وفي الختام، تجدر الإشارة إلى أحد الاحاديث الشريفة للرسول الكريم محمد (صلي الله عليه وسلم): "إِنْ قَامَتْ عَلَى أَحَدِكُمُ الْقِيَامَةُ، وَفِي يَدِهِ قَسِيْلَةٌ فَلْيَغْرِسْهَا". لقد ورد هذا الحديث من مصادر مختلفة من بينها على سبيل المثال، في مجمع الأحاديث للإمام أحمد (مسند) عام 12902. الحديث صحيح.

ويمكن العثور على كلمت مشابهة في " الادب المفرد" للإمام البخاري ، 479: "إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمْ قَسِيْلَةٌ، فَإِنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ حَتَّى يَغْرِسَهَا فَلْيَغْرِسْهَا".

يجب عاينا ان نكون كما يعلمنا القرآن الكريم، أسرة إنسانية واحدة. وتدفعنا نحو تنفيذ هذا الالتزام ، أزمة المناخ. لزد على هذا التحدي ببعث حقيقي لأخوتنا الإنسانية الحقيقية نحن أبناء ادم وحواء (عليهما السلام)، وبالذوات الحقيقية إلى الإسلام. ولنحفظ العالم الرائع الذي اهداه الله إيانا ولكي تبقى الارض حية ومثمرة.

وليقيم كل منا بزرع شتلته الخاص.

ملاحظة: خلال تلاوات "بيغيبف الدولية في سان - بطرسبورغ عام 2017

سنطرح مشكلة البيئة في ضوء الإسلام. ❁

قوات حرس الحدود المجرية تحاول وقف تدفق اللاجئين من سوريا، 2015

العملية ومساعدة انضمام كل دولة من دولنا الى العمل بشكل فعال ونشط. من المعروف أنه بعد الموافقة على الاتفاقية في مؤتمر الامم المتحدة في باريس، يجب التوقيع عليها رسميا في الربيع المقبل. ويخطط في مقر الامم المتحدة في نيويورك في 22 نيسان / أبريل عام 2017 لعقد حفل على أعلى مستوى لتوقيع الوثيقة. وجاء في الوثيقة المذكورة: "ستصبح الاتفاقية سارية المفعول وستدخل حيز التنفيذ بعد التصديق عليها من قبل 55 دولة، التي تتحمل 55% على الأقل من مجموع انبعاثات الغازات المسببة للاحتباس الحراري".

الدور خاص لروسيا وللمسلمين الروس ما سيرد لاحقا سيصدر عني كموطن روسيا وكعالم مسلم وسيمس وسيدور عن الموارد الجغرافية والفكرية الخاصة في دولتنا. نحن نعيش في مناخ شمالي، بين الكثير من الغابات والأنهار. ونحن نملك ثروة مائية كبيرة - بمشيئة الله - وكذلك لدينا الكثير من الأراضي غير المستخدمة في المزرعة. ولذلك سيؤثر موقفنا وإيماننا وعملانا بشكل كبير في مستقبل الجنوب كله لأن روسيا - بمشيئة الله - هي جزء من المنطقة الشمالية.

وبالإضافة إلى ذلك، في الختام، أود أن أشير خصوصا الى الأعمال التي قام الوفد الروسي في باريس. لقد تمت إضافة الكثير من البنود في الوثيقة النهائية بفضل جهود اعضاء الوفد الروسي بالذات. ويثر السعادة في النفس تذكركلمات رئيس برنامج "المناخ والطاقة" في صندوق العالمي للطبيعة (WWF) في روسيا الكسي كوكورين الذي قال: "أعتقد بأن هذا انتصار، بما في ذلك للدبلوماسية الروسية. أولا، لان الاتفاقية تركز كثيرا على الغابات وهو أمر أصر عليه الجانب الروسي منذ البداية. وثانيا، تمكنت روسيا من فرض شمول الاتفاقية من حيث التغطية ووجود آلية واحدة لتحقيق التنمية المستدامة لجميع البلدان، بما في ذلك البلدان المتقدمة والنامية".

وعلاوة على ذلك، اقترح المفاوضات الروس قيمة للكربون وهو أمر عارضته

الأخضر الخاص بالمناخ في الامم المتحدة بتوزيع الأموال المذكورة اعلاه". وكانت مفيدة جدا في هذا السياق، كلمات رئيس المؤتمر ووزير الخارجية الفرنسي لوران فابيوس عن صفة الوثيقة التي تم إقرارها. قال الوزير فابيوس: "إنه نص متوازن، وهو ملزم قانونيا". ونلاحظ نحن لأنفسنا ولشركائنا (واعتبر كل واحد أن ذلك يتعلق بدولته وبلده): النص ملزم قانونيا! وهذا إنجاز كبير للمجتمع الدولي، وللذكاء الجماعي "لسكان قرية تدعى كوكب الأرض". ولا يقل اهمية بناتا القسم العملي لقرارات باريس. ويقرر الملحق للمشروع النهائي لاتفاقية المناخ تخصيص للدول النامية 100 مليار دولار سنويا. وهذا يشير إلى أن البشرية باتت مستعدة لصرف وإنفاق مبالغ مالية هائلة (التي تضمن قواها الإنتاجية) لدعم مشاريع محددة في بلدان محددة لتنفيذ مجموعة من الأهداف العالمية. هذا الأمر يجب أن يصبح موضوعا لبحث منفصل خاص.

وأعتقد بأنه يجب علينا كمسلمين أن نروج للقرارات المتخذة في باريس وندعمها ونساعد على تحقيقها على ارض الواقع سواء كان ذلك عن طريق الحوار مع السياسيين ورجال الأعمال والعلماء في بلدنا، أو عبر الخطب الدينية والوعظ من على المنابر. ويتم كل هذا من أجل تحقيق نفس الهدف: ترسيخ التفكير البيئي الجديد المسؤول وتنسيقه مع سلوك إخواننا في الإسلام.

وأعود وأكرر النداء الذي ذكر سابقا: يجب على المسلمين في هذه الظروف أن يكونوا في طليعة التجديد البيئي وبهدف إنقاذ كوكب الارض إن شاء الله سبحانه وتعالى.

ولكن على الرغم من ذلك لا يجوز التفكير بأن تحقيق ما ذكر سيكون سهلا. نحن نعرف كم هي قوية قوى الجمود والعطالة وكذلك القوى المضادة لحماية البيئة المشبعة بالأنانية والجشع واللامبالاة تجاه الطبيعة والناس. وهذه القوى ستبدي حتما وفي جميع الحالات، المقاومة بما في ذلك عبر القنوات الدبلوماسية والدينية. عن ذلك يواصل الكتابة بشكل واضح وساطح أحد كبار المفكرين في عصرنا، نعوم تشومسكي (من الولايات المتحدة)، الذي كشف عن الأسباب الروحية والاقتصادية والسياسية لظاهرة معادة الطبيعة في الحضارة الحديثة، التي تدفع بنشاطها سير الامور نحو مقتل الأرض ككوكب وكجسم حي وكمحيط حيوي. ومنذ فترة بعيدة يجري تحليل عميق للعمليات السلبية المعادية للبيئة وتقوم بهذه الدراسات مؤسسات مختلفة ومن بينها نادي روما، ومنظمة غرينبيس والحركات والمنظمات الاجتماعية والدينية العلمية الأخرى. وكان البابا يوحنا بولس الثاني قد وصف هذا النوع من الحضارة "بحضارة الموت". ما كان علينا، بالطبع، وهو قول لا يمكننا إلا الموافقة عليه والتضامن معه.

لكن وكما يقولون "لقد انكسر الجليد" ومن المحتمل جدا أن تبدأ عملية "تنظيف" لدارنا المشتركة. من المهم حاليا متابعة سير تنفيذ وتطور هذه

سفينة مع المهاجرين من أفريقيا عبر البحر الأبيض المتوسط

Massimo Sestini/Panir

مستهلكين، وكمواقع لهذه الحلول بل وكدافع لها أي كقادة وكمحركات فكرية ومالية للتغيير. لماذا؟

سأعود إلى جغرافيا الكوارث الذي أشرنا إليه سابقا. إذا وقعت في دار الإسلام (بالمعنى الواسع للكلمة)، فيجب على المسلمين بالذات تقديم الحل الفعال الذي ينقذ كل البشرية. أي يجب أن يتصرفوا كخلفاء حقيقيين لأن هذا الرد سيكون بمثابة جوابنا إلى الخالق.

إلى أي نتائج توصلت فعاليات مؤتمر باريس التي استمرت أسبوعين تقريبا وشارك فيها خبراء وقادة السياسة العالمية؟ توصلت الأطراف - المشاركة (شارك في الفعالية ممثلو 150 دولة في العالم!) إلى قرار يتضمن تحديد نمو متوسط درجات الحرارة العالمي إلى 2 درجة مئوية حتى عام 2100. وفي المحصلة تمت صياغة النتائج على النحو التالي: جاء في اتفاقية باريس، "إن الهدف الرئيسي للاتفاقية - المحافظة على نمو وارتفاع المتوسط العالمي لدرجات في حدود 1.5-2 درجة مئوية بالمقارنة مع المؤشر المماثل في عصر ما قبل الثورة الصناعية. وفي الوقت نفسه أكدت الدول المتقدمة الالتزامات السابقة بتخصيص 100 مليار دولار لتطوير مصادر الطاقة القليلة الفحم. وبعد عام 2025، يجب إعادة النظر في المبلغ باتجاه الزيادة " مع الأخذ بعين الاعتبار احتياجات وأولويات البلدان النامية". وسيقوم الصندوق

الآلية في مطاعم الخدمة السريعة وسيارات التاكسي واستخدام خطوط الإنتاج الآلية/ إلى نقص هائل في فرص العمل والوظائف. وستسود البطالة أكثر فأكثر وسيجد الكثيرون أنفسهم بدون وسائل للعيش. ولكن في الوقت نفسه ستتحرك كتلة كبيرة من القوى العاملة التي يمكن إرسالها في الاتجاه الإيجابي. والسؤال: إلى "أين ولماذا؟" يمكن حله فعلا، و فقط عن طريق مثل هذا الحل يمكن التغلب على اليأس والتشاؤم.

وأخيرا، البند الأخير في الجدول ولكنه طبعا ليس الأخير من حيث القيمة. لقد ركز مؤتمر الأمم المتحدة الدولي في باريس في أعماله على ضرورة إدراك حجم التغيرات المقبلة في المناخ العالمي. وأعلن مفتي روسيا راوي عين الدين من على منبر المنتدى الإسلامي العالمي في لندن، النداء الإسلامي حول ضرورة إدراك حجم الأخطار البيئية والعمل المشترك بين جميع القوى المسؤولة للبشرية.

وهذا النداء، في رأيي، فريد جدا. وبسبب ذلك وبسبب كل المعاني المتعلقة بما قيل، يمكنه أن يصبح الحجر الأول في قاعدة وأساس الدار المشترك لنا جميعا.

ماذا يفعل المسلمون؟

واعتقد بأنه يجب على المسلمين حاليا أن يكونوا ليس فقط مجرد

تنفيذ ذلك.

-ومن الواضح أنه بدلا من المواجهة الجيوسياسية "الغرب والشرق" المعتادة من قبلنا، تجري حاليا مواجهة اخرى مختلفة وبالذات "الجنوب والشمال". الجنوب يموت بسبب الجفاف والجوع والعطش وندرة المياه ولذلك يحاول سكانه بكل الوسائل الاندفاع إلى الشمال، إلى الخلاص والوصول إلى البرد الذي ينقذ الاجساد الى المياه والنباتات التي تنقذ الحيوانات. كيف سيستقبل سكان الشمال، القادمين من الجنوب؟ بالسياح الحديدي والشرطة المسلحة والقوات النظامية؟ ما الذي يطالب القران القيام به عندما يسقط أحد الجيران في براثن الفقر والجوع ويضطر لترك داره والمحيط المألوف؟ هل سيتمكن المسلمون من الرد بشكل لائق على تحديات ، "الشمال والجنوب"؟

اناعتدنا على وجود الحدود بين الدول الحديثة وبذلنا الجهود الكثيرة من اجل حمايتها بواسطة القانون الدولي ونقدر الآن هذا الوضع ونعتبره بمثابة إنجاز عظيم للحضارة. ولكن تدفق المهاجرين من الجنوب إلى الشمال قد يجرف تلك الحدود وقواعد الحياة التي كانت تحت حراسة هذه الحدود. إذا لم نقم بشكل مسبق بتغيير الوضع ولم نقم بإيجاد الحلول القانونية والتكنولوجية الجديدة، فإن مثل هذا السيناريو يحدث لا محالة. ومن المهم ملاحظة أنه في هذه الحالة، في النزاعات بين الناس إلى المقدمة ستظهر انقسامات لا تعود إلى أسباب دينية أو أسباب طائفية داخلية أو عرقية أو قومية بل وحتى سياسية. انقسام الإنسانية سيتم وفق حدود جديدة تحددها ظروف الصمود والبقاء البيولوجي البدائي، وفق صيغة "جائع - متخم".

ويرون بعض المحللين بالفعل ظهور آفاق جديدة وانطلاقا من ذلك يجري اتخاذ إجراءات وتدابير ذات طبيعة محددة جدا يمكن وصفها بصراحة كشريرة ومعادية للبشرية، لأنها تتلخص في "التخلص من الكتلة الحيوية الزائدة" من أجل الحفاظ على الموارد الموجودة والمساحة المعيشية لعدد محدود من الأشخاص.

وكوسيلة " لتكنولوجيات التقليل" لم تعد تستخدم على سبيل المثال التفجيرات النووية أو الحرب العالمية لأنه تم إدراك الضرر البيئي والمالي الكبير وغير قابل للإصلاح لهذه "الأساليب". ولذلك حلت محلها أساليب اخرى أكثر تطورا ومن بينها استخدام الهندسة الوراثية والدعوة إلى "الحد المخطط لعدد السكان" عن طريق ادخال في النقاش افكار إزالة الفارق بين بنية الجنسين وتطبيق ذلك على أرض الواقع بواسطة "زواج المثليين" وتدمير القيم العائلية التقليدية.

وهنا تخطر على البال مسرحية الكاتب الروسي أنطون تشيخوف "الأخوات الثلاث"، وفيها " بينما كان أبطال القصة يشربون الشاي، كانت حياتهم تتهاوى". لقد بات الشر أكثر مكررا وتطورا وأقل تركيزا من أي وقت مضى وتعلم كيف يجب التصرف بهدوء وخفية، وتصوير نفسه كخير عادي . وهنا

نراه يدخل "كخير" مسترا بالتححرر الشامل والتفكك والانحلال المبتدل. في نفس الضوء، يمكن أيضا رؤية "منطق" تمويل وتشجيع مشاريع التدمير الذاتي لعدد ضخم من الجمهور على شكل جماعات إرهابية مختلفة. وخلال ذلك يجري الرهان على المتشدددين الدينيين المزييفين الذين يقومون بشكل دوري بتدمير أنفسهم والمقربين منهم. وهو أمر مفيد للغاية ومريح في مجال الحد من عدد السكان والتخلص بشكل مناسب من "الكتلة الحيوية الزائدة". ولهذا السبب بالذات لم تعد حركة " التدمير الذاتي" في العقد الاخير من الظواهر المحدودة المحلية وبات من الممكن رؤيتها في العديد من أنحاء الأرض.

وخلال ذلك يمكن أن تكون الأهداف المعلنة لهذه الحركات في غاية التنوع ومن بينها تنفيذ مبادئ "النضال من أجل التحرر الوطني" و"المفهوم الطاهر للدين" و"التحسين الجذري لرخاء السكان" ولكن في واقع الأمر يتحول كل ذلك الى ما يسمى عادة "بالثورات الملونة" و"الربيع العربي"، و "النضال في سبيل الخلافة العالمية" أي في واقع الامر الى وسائل "التخلص من الكتل الحيوية الزائدة". (ولا بد من الإشارة مع الأسف الشديد!) بات الكثير من الدول الإسلامية بالذات في مقدمة ضحايا هذه الاختراعات الشريرة من القرن العشرين.

وأسباب هذه المصائب الكبيرة متعددة وأهمها - الجهل في أمور الدين، وعدم قدرة / عدم رغبة النخب الحاكمة بتنفيذ تعاليم القرآن والنزعة الإنسانية فيه.

-ومن بين الأشياء التي تهدد رفاه دارنا المشتركة (من المهم أن نتذكر أن المعنى الأول، للكلمة "بيئة" هي الكلمة اليونانية οἶκος ، وهي تعني، أولا وقبل كل شيء "الوطن" و "الأُسرة") بالإضافة إلى تحديات الكوارث البيئية توجد ما يسمى بـ"العقوبات الاقتصادية" التي تفرضها بعض الدول ضد دول اخرى مستهترة بالقانون الدولي ورغم أن ذلك يضر بمصلحة شعوبها، ويجلب الضرر الواضح الى الاقتصاد العالمي المشترك. وهذا يمكن أن يعطي إجابة عامة لما يجري في الواقع.

ولكن يثير التفاؤل حاليا وجود الخبرة والتجربة الاقتصادية والتقنية لدينا نحن كخلفاء نتحمل المسؤولية عن الحياة على الأرض وعن مصير الملايين من إخواننا وأخواتنا في الأسرة البشرية باعتبارهم أبناء آدم وحواء (عليهما السلام) وهو ما يجعلنا قادرين على التصدي لكل الامتحانات الرهيبة. ولاحقا سأورد بعض الأمثلة للتفكير.

تدل تجربة الصين وخاصة المناطق الساحلية فيها حيث تقوم الزراعة هناك بتوفير الغذاء للسكان البالغ عددهم 1.5 مليار نسمة مع التصدير في ذات الوقت إلى العديد من البلدان في جميع أنحاء العالم، وتبين الإمكانيات الحقيقية للبشرية في الوقت الراهن. وإذا كان العقل البشري قادر على تنظيم مثل هذه النظم فلا يوجد لدينا أي داع للوقوع في هذا التشاؤم. في ذات الوقت سيؤدي إدخال تكنولوجيات المعلوماتية المتقدمة/الخدمة

الأطفال في مومباي في انتظار إمدادات المياه

(الذي ليس إلا نتيجة الجهل)، سيجني الكثير من المشاكل تتسم بالطابع البشري والنفسي المحض. لا يجوز بتاتا للداعية المسلم أن يخفي الحقيقة عن التهديدات، ولكن يجب عليه أن يقوم بحديثه وكلماته بتقوية قلوب الناس وغرس الشجاعة والإيمان في نفوسهم والأمل والرغبة في العمل الصالح مهما كانت الظروف قاسية. الأمر الرئيسي والأساسي بالنسبة اليينا كمسلمين، عند التفكير في المستقبل، يجب أن تصبح أمور أخرى. ومن بينها على سبيل المثال، ما هي مهمة الإنسان على الأرض؟ ما هي مسؤوليتنا عما يحدث من حولنا في البيئة الطبيعية والمجتمع؟ وكيف سنتعامل مع بعضنا البعض لاحقا؟ كيف يجب أن يكون الرد الإسلامي على التهديدات المناخية؟ أنا واثق بأن الإجابة عن هذه الأسئلة الفاتكة الأهمية والحاسمة هي - المفتاح لإنقاذ ملايين الأرواح، لإنقاذ شرفنا وضميرنا. وجوابنا وتصرفاتنا المحددة ستصبح بدون شك المتاع الذي سنقف معه أمام الله في يوم الانتقال إلى العالم الآخر.

الآن سأقوم بإيجاز بسرر أهم جوانب تعاليم الكلاسيكية الإسلامية في هذه الحالة التي نذكرها بشكل جيد جميعا، ولكن التي يجب علينا أن نتذكرها بشكل حقيقي لا لبس فيه في أيام الكوارث المقبلة. وهذا التذكر سيكون أكثر عمقا عند ربط هذه الجوانب التي تجري مناقشتها مع الوضع القائم فعلا في الواقع. ولذلك سيجري الحديث في السطور المقبلة عن ذلك أيضا. نحن نعلم أن مهمتنا تكمن في أن نكون خلفاء على الأرض أي أن نقوم بإدارة كل ما يخضع لعقل ولأيدي الإنسان من العمليات على الأرض. وبالذات إنطلاقا من ذلك لا يحق لنا تجاهل التهديدات الواضحة والمخاطر القائمة في مجال تغير المناخ. على العكس من ذلك، واجبنا هو العمل على وضع استراتيجية لمواجهة الكارثة ولحل المشاكل المحددة التي تقع في مجال

وعلاوة على ذلك، هذا يعتبر في غاية الأهمية عند البحث عن جواب ورد على ما يجري في أوروبا الغربية في أيامنا هذه. يجب القول إن الكثير من الأنبياء ومن أجدادنا الكرام كانوا من المهاجرين، الذين اضطروا باستمرار لتغيير مكان إقامتهم بسبب الظروف المناخية والاجتماعية في العالم القديم. ومع ذلك، نحن نعلم من الكتابات المقدسة حول النبي إبراهيم / إبراهيم (عليه السلام) ان البشر تمكنا من تخطي كل الكوارث وتغلبوا على كافة المحن وخرجوا دائما منها طاهرين بروح قوية، لأن الله ساعد الناس. وأود القول أن محصلة كلامي هو التالي: كل حضارات العهود القديمة كانت تركز على الصمود والبقاء على قيد الحياة في الظروف القاسية. وأما الكتب المقدسة فكانت تعلم البشر أن يعيشوا باستقامة، والحفاظ على إنسانيتهم في كل الظروف مهما كانت قاسية ورهية.

ولذلك يجب القول أنه، من جهة، توجد لدينا تجربة جماعية هائلة في التصدي لمثل هذه التهديدات والمخاطر. ولكن هناك جانب آخر: فإن ما هو مقبل سيكون من حيث النوعية والنطاق أوسع وأخطر بكثير. أليس هذا هو نهاية العالم؟

تجدد الإشارة إلى أن الكوارث التي بدأت تظهر في زمننا هذا تعتبر من حيث حجمها أكبر بكثير من التي ظهرت سابقا. ولكن قبل أن نتحدث بالتفصيل عن هذا الدمار المهلك، يجب أن نقوم بتوضيح لاهوتي مهم. مهما كانت التغيرات التي تحدث مريرة ورهية وكارثية، لا يجوز بتاتا اعتبار ما يجري بنهاية العالم. من المهم جدا أن نتحقق أولا بالتفصيل حجم هذا الموضوع: لأن تحله ترتبط أشياء كثيرة في سلوكنا وفي مزاجنا الروحي. كما تعلمون، القرآن لا يتحدث عن تاريخ وموعد محدد لبداية نهاية العالم لأن ذلك يعد سرا لا يعلم به إلا الخالق. وفي ذلك يجب علينا أن نلتزم بدقة وصرامة بما جاء في القرآن: "إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُرْسِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ" (31:34).

ولذلك عند بدء الحديث مع المسلمين حول هذا الموضوع يجب أن يتم القول بدقة ووضوح إن أي إعلان عن بداية نهاية العالم ليس له أساس وهو ضرب من الخيال. ولا يسمح ولا يجوز بتاتا التلاعب بالرأي العام في هذا الموضوع وعلى هذا الأساس.

وينبغي خلال ذلك، أن نتذكر أن النص القرآني يحتوي على عدد من علامات يوم الآخرة. وهي تصف صورة تدمير الأرض وإعادة خلقها التالي ومع ذلك البحث بعد الموت. ولكن هذه الأقوال ليس لها علاقة مباشرة بموضوع تغير المناخ العالمي الذي نبحثه هنا.

ونظرا لخطورة التهديد المناخي القادم يتعرض بعض إخواننا وأخواتنا لمزاج حلول الآخرة الزائف ولذلك يجب على الوسط العلمي في الأمة وعلى كل إمام وهو يلقي خطبته وعلى كل معلم أن يتصدى لهذا المزاج المشوب بالذعر. وكل من لا يضع اليوم الأسس لمواجهة حالة الذعر والمزاج الانهزامي

منتصف القرن الحالي فسيزداد هذا المؤشر إلى 80 يوما في السنة، وبحلول نهاية القرن - سيصل إلى 118 يوما".

وكما قال المفتي راوي عين الدين، سيمس ارتفاع درجات الحرارة المتوقع الدول الإسلامية في المقام الاول.

ومن نفسي، أود الإشارة إلى أن مثل هذه التغيرات في المناخ قادرة على شطب كل منجزات الحضارة والثقافة التي باتت في السنوات الاخيرة تتطلب مستويات محددة الوفرة والرفاهية المادية، أو، كما يقال مجازا "التربة الخصبة" لنموها.

ويؤدي ارتفاع درجات الحرارة أيضا إلى تآكل التربة، سواء بالمعنى الحرفي والمجازي، وكنتيجة لذلك سيتحول النشاط البشري الى صراع للسيطرة على الموارد الاخيرة. وأما المناطق المذكورة اعلاه فهي مهددة بخطر الانتقال الى وضع سماه الفيلسوف الإنجليزي توماس هوبز "حرب الجميع ضد الجميع".

ومن نافل القول أن الانتقال الى هذه الحالة لا يعتبر اختيارا شخصيا او جماعيا لأحد. هذا النوع من التغيرات يحدث عن طريق ومن خلال التنظيم الذاتي: انه مثل دوامة المياه. ونتيجة لذلك، سيضطر حتى أكثر الناس تعليما وذكاء الذين يميلون عادة إلى اتباع الطريق المستقيم في الحياة، إلى بذل الجهود من اجل الصمود بعد وقوعهم في الدوامة المذكورة. ولا شك في ان عملية الصمود في مثل هذه الظروف ستجري في ظروف تنعدم فيها اللباقة والأدب وسيسود السلوك الهمجي . والاستنتاج هنا واضح: سيضطر الكثير من المثقفين إلى استبدال القلم بالهراوة.

ولكن من الواضح انه لا يجوز بتاتا لوم مثل هذا الشخص وذلك لانه سقط ضحية للظروف التي يجري خلالها تدمير كافة أشكال الاستقرار الاجتماعي والثقافي وكذلك الاشكال الروحية والفكرية ونتيجة لذلك تكون الغلبة لما يسمى بالغريزة "الشكل البيولوجي".

وبطبيعة الحال، سيكون لهذه الأوقات من الأزمة، أبطالها وأتباعهم ولكنهم سيشكلون أقلية مختفية، لأنهم لن يتمكنوا من مقاومة التوحش الذي سيصيب الجميع والانجراف نحو الانقراض الجماعي. وطبعا لا يمكن تسمية سلوكهم بأنه يساعد الحفاظ على الذات، لأنهم دائما يخاطرون وقد يكونوا أول من سيموت.

ويظهر السؤال، هل شهدت البشرية في تاريخها، أمور ما من هذا القبيل؟ وكيف كان رد فعل المؤمنين بالله على كل ذلك؟

نعم، وإن لم يكن على هذا النطاق وبهذا المستوى ، ولكن مثل هذه الكوارث حدثت مرارا وتكرارا. ومن الممكن أن نجد الكثير من المعلومات، والتعاليم في جميع الكتب المقدسة المرسله للبشرية ، بما في ذلك القرآن الكريم. ويكفي أن نذكر قصة الطوفان، وإنقاذ النبي نوح (عليه السلام)، وتدمير سدوم وعمورة والعديد من الحكايات الأخرى حول الزلازل والفيضانات والجفاف وغيرها من الكوارث، التي أسفرت عن مقتل شعوب ودول كاملة.

العلماء يتوقعون موجة جديدة من الهجرة إلى أوروبا وروسيا " (<https://slon.ru/posts/68063>). وتضمنت المقالة أرقام محددة ملموسة تدل بوضوح على صحة مجموعة المقولات التي طرحت أعلاه. تبقى مشكلة اللاجئين مؤلمة للغاية ليس فقط بالنسبة الى أوروبا - من المعروف أن من كل من روسيا والولايات المتحدة تواجهان الهجرة الجماعية. وللأسف توجد لدى العلماء كل الاسباب التي تجعلهم يعتقدون بأن هذه العملية ستقوى وتزداد وقد تؤدي إلى تغير كامل في نمط الحياة، في العديد من مناطق العالم. وفقا لأبحاث ودراسات قامت بها مجموعة من المتخصصين من

جمعية ماكس بلانك ومعهد قبرص قد تزداد حرارة الجو في منتصف هذا القرن، اي بعد ثلاثة عقود فقط، في منطقة الشرق الأوسط وشمال أفريقيا ويصبح المناخ هناك ساخنا جدا لحد يجعل الإقامة الدائمة في هذا الجزء من العالم مستحيلة عمليا وستصدم الإنسانية بالهجرة الجماعية للسكان من هذه المناطق.

والمشكلة ليست فقط في عدم وجود المياه الصالحة للشرب أو الري، بل بالذات في وجود درجات حرارة عالية في الجو. وتشير التقديرات والحسابات إلى أنه بعد مرور ثلاثين عاما، ستصل درجات الحرارة في منطقة جنوب

وشرق البحر الأبيض المتوسط نهارا، إلى 46 درجة مئوية في بعض الأحيان. وسيزداد عدد الأيام مع درجات حرارة قصوى إلى 5 مرات أكثر مما كان عليه في بداية القرن. وسترتفع درجة الحرارة ليلا أيضا. ستكون النتيجة زيادة معدل الوفيات، خاصة بين الأطفال وكبار السن. وتقوم وتستند هذه التوقعات المقلقة على النماذج التي استخدمت سابقا والتي أكدتها المراقبات الميدانية اللاحقة.

وأعطى هذا الأساس لتنفيذ حسابات للفترة ما بين عامي 2046 و2065، ومن ثم للفترة 2081-2100. وجرت الحسابات لاثنتين من السيناريوهات الاساسية. أحدها (RCP8.5) يفترض أن البشرية ستواصل العيش بدون اهتمام ولن تغير مستوى الاستهلاك؛ واما السيناريو الثاني فيفترض أنه سيتم الالتزام بشروط ومتطلبات بروتوكول باريس بشأن تغير المناخ، الذي وفقا له سيتم حصر ظاهرة الاحتباس الحراري بأقل من درجتين مئويتين.

وخلال ذلك يبين السيناريو الأول والثاني أيضا ميزة واحدة هامة لمنطقة الشرق الأوسط وشمال أفريقيا - ستحدث أكبر زيادة درجة الحرارة ليس في فصل الشتاء، كما هو الحال في روسيا وكندا، بل في فصل الصيف وذلك لأنه لا تعمل في الصحراء مخمدات درجات الحرارة بسبب ندرة المياه وبالتالي انعدام الرطوبة . ولكن كلما قلت الرطوبة كانت الاراضي الزراعية أقل وكانت الصحراء تتقدم أكثر وهذه العملية تحدث بالفعل في سوريا والعراق وتتطور في أفريقيا بجنوب الصحراء الكبرى.

وتسمح النماذج بالتكهّن والتنبؤ ليس فقط بدرجات حرارة قصوى، بل وبنمو وتزايد مدة موجات الحرارة. من المعروف ان مجموع مدة درجات الحرارة القصوى كان في الفترة 1986-2005، حوالي 16 أيام، اما عند حلول

عاصفة غبارية في أبوظبي

انبعاثات أول أكسيد الكربون الصناعي في الغلاف الجوي - احد الأسباب الرئيسية لظاهرة الاحتباس الحراري

جديدة إذا استمرت عملية تخريب المناخ لاحقاً. يتم التعبير عن ذلك في تكثيف تأثير المناخ في الاقتصاد، والديموغرافيا وربما في الزراعة والصناعة، ونتيجة لذلك، في قدرة السكان على الصمود والبقاء في أراضي أجدادهم. ويلاحظ خلال ذلك وجود تشابه في ذلك مع تأثير درجات الحرارة كمحفز في التفاعلات الكيميائية. وهناك تجدر الإشارة كذلك الى انه وحتى فترة قريبة كانت معروفة وصفات حل الأزمات السياسية والاقتصادية، ولكن الآن، وخلال النوعية الجديدة لم تعد تعمل وتجدي الطرق والآليات القديمة المختبرة والمجربة. ما السبب في ذلك؟ وكيف يمكن التعمق وفهم هذه الظروف من جهة النظر الإسلامي؟

هل يمكننا نحن البشر الواعون والمفكرون من المسلمين وغير المسلمين، في جميع أنحاء العالم، تغيير الافتراض الذاتي لتكوين العالم بشكل عام وعلى كوكبنا بشكل خاص أي تغيير وضع وتوزيع المسؤوليات "الإقليمية والعرقية والدينية والشركانية" والانتقال الى المسؤولية الانسانية الشاملة والكوكبية العامة، وكذلك الانتقال من الأشكال الخصوصية للتعريف إلى الأشكال العامة؟ لا يمكن بتاتا بدء النقاش حول هذا الموضوع لأن الكارثة الزاحفة لا تترك أمامنا طرق للاختيار. من حيث الجوهر قامت الطبيعة بهذا الاختيار بدلا عنا: إما أن تتخذ إجراءات ناجحة لتغيير الوضع القائم أو لن يبقى أحد قريبا لينفذ كل ذلك. وهنا نصل إلى الصيغة الكلاسيكية "إما هذا أو ذلك".

الصورة المتوقعة: إما موت الحضارة أو الانتقال إلى مستوى جديد عند وضع مسالك إسلامية محددة للتصدي للكارثة الوشيكة من المهم الاعتماد على الأبحاث وبيانات ومعطيات محددة للبحوث العلمية وخاصة على المراقبة المختصة للتغيرات البيئية. وتبدو واضحة أهمية وفائدة هذا الرصد لفهم الوضع القائم، وعلى سبيل المثال، في مقال نشره مؤخرا الجيولوجي والصحفي قسطنطين رانكس تحت عنوان "الهروب من الحر.

في درجات الحرارة في معظم المناطق الجغرافية، حيث يقيم المسلمون الآن (الجزء الأكبر من المسلمين). وسيؤدي ذلك إلى مجموعة من الظواهر المميّزة: الجفاف، واحتراق الطبقة الخصبة من التربة ونضوب مصادر المياه الصالحة للشرب من قبل البشر والحيوانات، وكذلك لممارسة الزراعة". من الضروري توضيح ما يعني في الواقع زيادة درجة حرارة الجو المتوسطة بضع درجات مئوية في بعض الدول والمدن الإسلامية، على سبيل المثال، في مكة المكرمة وفي دبي. خلال السنوات الأخيرة سجلت الأرصاد الجوية في الأماكن المذكورة أعلاه (وليس فقط هناك) درجات حرارة تقع بالقرب من علامة 60 درجة. وطبعاً لا تسمح منظومة الإمداد والبنى التحتية الموجودة بالتغلب على هذه الظروف القاسية، ولا تستطيع في الوقت الراهن تكوين أية بدائل لها. ولا تملك البشرية المعاصرة الوسائل اللازمة للتصدي للاحتباس الحراري المتزايد ولم يعد يمكنها التغلب عليه بالطرق المتخذة سابقاً. ولذلك، وبالتالي إذا لم نبد رد الفعل على الوضع المتربط بطرق جديدة فبدون شك سيحكم على البشر والحيوانات في المنطقة المذكورة بالهلاك أو سيضطرون للفرار إلى الشمال. هذه هي الحقيقة المخيفة، والواقع القاسي لأيامنا.

ووفقاً لأحدث معطيات وكالة الحدود في الاتحاد الأوروبي "فرونتكس"، وصل خلال الأشهر الـ 10 الأولى من عام 2015 الى أراضي الاتحاد الأوروبي نحو 1.2 مليون شخص من المهاجرين. وخلال ذلك، تعتبر المفوضية الأوروبية أن 3 ملايين شخص آخر من اللاجئين قد يصلوا إلى أوروبا قبل نهاية العام المقبل. وكما ذكر أعلاه، أعلن الأمير تشارلز أن الإرهاب والهجرة الأزمة في أوروبا يرتبطان بتغير المناخ والقضايا البيئية وأن المشاكل الاقتصادية تعتبر على الأغلب من الأسباب الرئيسية للمشاكل في سوريا.

ومن الواضح أن الأزمات في الشرق الأوسط نجمت عن مجموعة من المشاكل المناخية والسياسية والاقتصادية والعرقية والطائفية. وأكثر ما يثير القلق هو أن كل مجموع العوامل المتوفرة قد تنتقل إلى حالات نوعية

هائلا جدا بالمقارنة مع جميع المشاكل الحالية مع تدفق اللاجئين إلى أوروبا من الشرق الأوسط. وقمت من جانبي بعرض أفكار من هذا القبيل على الأمير تشارلز عشية مؤتمر المناخ. وأعلن الأمير من جانبه أن الإرهاب وأزمة الهجرة في أوروبا يرتبطان بتغير المناخ والقضايا البيئية، وعلى الأغلب تعتبر المشاكل الاقتصادية إحدى أهم أسباب النزاع في سوريا".

وهنا تأتي الإشارة الجيوسياسية الثانية للمفتي: الكارثة في كوكبنا الأرض ستؤدي (وأخذت تؤدي بالفعل) إلى عواقب وخيمة ليس فقط بالنسبة إلى الجنوبيين، ولكن أيضا إلى سكان ما يسمى بالشمال، أي بلدان أوروبا الغربية وأمريكا الشمالية. وقال المفتي: "من أفواه السياسيين العلنيين الآخرين نسمع كثيرا أنه وبدلا من الانشطار الثنائي المعتاد " الشرق والغرب " حل تصادم " الجنوب- الشمال " ويجب انتظار انقسام البشرية عند حدود "الجانعين- المتخمين".

وتابع المفتي القول: " يعاني الجنوب من الجفاف والعطش والجوع والنقص الحاد في المياه ولذلك يفر منه السكان إلى الشمال بحثا عن النجاة والخلص وللستفادة من موارده القادرة على ضمان الحياة. وفي هذه الحالة كيف يستقبل سكان الشمال القادمين من الجنوب؟ بسياج حديدي جديد وبالتصدي لهم بواسطة الشرطة المسلحة والقوات النظامية؟ "

للأسف، لقد ثبتت صحة تكهن المفتي وسؤاله التخميني الذي طرح قبيل بدء مشاكل الهجرة إلى أوروبا الغربية.

وفي بداية عام 2016 شهدنا كيف أخذت موجات الهجرة التي أثارها السياسات الوحشية للدول الغربية في الشرق الأوسط وشمال أفريقيا، تهمر الان على أوروبا، مهددة اقتصادها، وأمنها ومهددة بالتالي نمط حياتها الذي تراكم على مدى قرون طويلة. كيف يقترح المفتي الرد على ذلك؟ بدون شك من المهم بذل الجهود لإدراك حجم الكارثة ، ولكن الأهم من ذلك - مواصلة بذل هذه الجهود لإيجاد وسيلة للخروج من هذا الوضع. أين يكمن مفتاح التخلص من التهديدات المتزايدة؟

رد المفتي على ذلك بالقول: " وفي هذا السياق، من جديد تكتسب أهمية ومعاني خاصة النزعة الإنسانية في القرآن، التي تستطيع الكشف عن المسالك والمناهج الإنسانية الموجودة في القرآن الكريم والمتعلقة بتنظيم العلاقات بين الأفراد وبين الدول، والإدارة الحكيمة للثروة الطبيعية لمصلحة جميع سكان الأرض. يقول القرآن الكريم: " أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ، إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ " . وقال تعالى: " وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ " .

وهذا يعني أنه يجب على المسلمين التفكير في كيفية إقامة حوار بناء ومثمر بين الشمال المزدهر والجنوب الواقف على حافة كارثة بيئية "

ومن الواضح أن المفتي لم يتمكن في تقريره الشفوي الموجه في منتدى لندن من تقديم وصفة مفصلة لمواجهة الأخطار البيئية وتأثيرها في حياة مئات

الملايين من الناس. ولا شك في أن قيمة خطابه تكمن في أنه كان أول من " قرع الجرس " وحثنا جميعا على التفكير النشط والعمل الجريء الحاسم وأشار خلال ذلك إلى المحاور الاستراتيجية: " من المهم بالنسبة إلى المسلمين اليوم امتلاك رؤية خاصة بهم لكيفية تطور المجتمع المعقد البنية والمتعدد التكوين الثقافي وكيف نتصور مستقبل أوروبا والعالم الإسلامي والبشرية جمعاء".

وأخيرا، لفت المفتي راوي عين الدين الانتباه إلى الأسس المفاهيمية والفكرية للأمة الروسية، التي لديها القدرة على حل المهمات الشاملة لكل الأمة بشكل عام. وبصفته الزعيم الروحي للمسلمين في روسيا أعطى الشيخ راوي عين الدين الضمان بوجود الأساس المنطقي التاريخي للإمكانيات التي يمكن لمسلمي العالم الاعتماد عليها. وقال: " يعتبر قسم كبير من المسلمين الروس من الملتزمين بالقيم التقليدية والمحافظة: بالأسرة كمؤسسة فرضها الله ، وبقوة الروابط الأسرية بين رجل وامرأة، وبفرض الله سبحانه وتعالى لاستمرار الجنس البشري بشكل طبيعي والنظرة إلى الإنسانية كأسرة واحدة، والتي لا يوجد تمييز لأحد عن الآخر إلا بالتقوى".

وفي هذا المجال تعززنا خبرة وتجربة العيش السلمي للمسلمين في روسيا على مدى قرون طويلة في - مجتمع متعدد الجنسيات ومتعدد الطوائف، وحيث وعلى أعلى مستوى، يعترف بالإسلام جزء لا يتجزأ من الهوية الوطنية وعنصرها هاما في الثقافة الروسية".

وبهذه الكلمات، اختتم المفتي عين الدين خطابه في لندن، ولخص الدعوة إلى النزعة الإنسانية في القرآن مع ضرورة الاستفادة من تجربة المسلمين في بلداننا، واعتبار ذلك الطاقة التي يمكن ان تساعد في أي مشكلة من المشاكل المعاصرة المعقدة، بما في ذلك الكارثة البيئية المتزايدة. والآن بنا يتعلق فقط، هل سننصت إلى هذه الدعوة وهذا النداء، وهل سنقوم بدراسة مفصلة للمشكلات التي تقف أمامنا في ضوء النزعة الإنسانية في القرآن والعرض على الأشخاص الذين يصدر عنهم القرارات العالمية الشاملة حلول معقولة وفي الوقت المناسب للخروج من الأزمة.

التغيير في نمط التفكير: نحو مسؤولية إنسانية عالمية شاملة بغض النظر عن إرادتنا الشخصية ، يجب علينا من الآن فصاعدا التفكير بأنفسنا ليس فقط في إطار حضارتنا وقاراتنا (الشرق والغرب والمسيحية والإسلام، والشمال والجنوب، وهلم جرا)، وليس فقط في إطار دولنا والمنظمات الدولية بل وقبل كل شيء كسكان "لقرية كبيرة واحدة أسمها الأرض".

حتى فترة قريبة كان هذا التعبير يستخدم من قبل الرومانسيين والمحافظين على السلام ولكن التحولات الضخمة في المناخ التي تجري ولا رجعة فيها ومع نمو التهديدات المشتركة جعلت هذه الصورة حية جدا بل وحتى مخيفة بشكل ما. ما الذي يحدث؟

نكرر لقد قدم المفتي عين الدين الاستنتاج الرئيسي التالي: "هناك ارتفاع

تحديات البيئة – الموضوع الرئيسي في القرن الحادي والعشرين

ضمير محيي الدين

السكرتير المسؤول للمنتدى الإسلامي العالمي
رئيس تحرير مجلة "منارة الإسلام"
مرشح في العلوم السياسية

وخطورة في العصر الحديث التي تحمل في طياتها الخطر الجسيم لحياتنا، مشكلة التغير الحاد في المناخ ومشكلة الاحتباس الحراري على الأرض، التي خصص لبحثها مؤتمر الأمم المتحدة العالمي حول المناخ الذي عقد في باريس في الفترة ما بين 30 تشرين الثاني/نوفمبر و11 كانون الأول / ديسمبر عام 2015 وشارك فيه زعماء وقادة حوالي 150 دولة. وتم تركيز اهتمام وانتباه هؤلاء على الأهمية القصوى للأخطار والتهديدات الطبيعية التي عقد اللقاء بسببها.

وجدير بالذكر أن التقرير الذي تلاه المفتي في لندن كان يتألف من قسمين. في الأول تم الإعلان عن مقولة "الإسلام في القرن الحادي والعشرين يجب أن يكون الأساس لازدهار النزعة الإنسانية في القرآن".

أما الجزء الثاني فيتعلق بالبيئة. في البداية قام المفتي بتحديد التشخيص وقال: "إذا قمنا بإجمال ما قيل في مؤتمر باريس للمناخ مؤخرا باختصار، فيمكن القول إن ارتفاع درجات الحرارة يجري في معظم بلدان المنطقة الجغرافية، حيث يعيش أغلبية المسلمين. ويؤدي ذلك إلى ظواهر طبيعية مميتة مثل الجفاف واحتراق الطبقات الخصبة من التربة ونضوب مصادر المياه العذبة".

وطبعا كان يجب أن يتم في باريس طرح مقولة يجري فيها التركيز بشكل مماثل أيضا. ولذلك يمكن اعتبار أن فضل التحديد الواضح لخطر الاحتباس الحراري الذي يهدد مليار شخص من الأمة في المقام الأول، يعود إلى المفتي. وهنا يبدو واضحا النداء إلى إبداء القلق من قبل كل المسلمين والطلب من السلطات والعلماء القادرين على وضع التدابير المضادة.

بعد ذلك تابع المفتي عين الدين القول: "يحذرنا الخبراء: تقترب كارثة لم يسبق لها مثل في التاريخ، ومن الصعب للغاية منعها والتصدي بواسطة الأدوات المتوفرة، إذا لم نقل إن ذلك مستحيل عمليا. ولذلك، إذا لم نرد على ذلك بواسطة طرق جديدة، سيصطدم العالم بالموت الجماعي للبشر والحيوانات في تلك المنطقة، فضلا عن اضطراب الآخرين للرحيل والانتقال إلى مناطق أعلى شمالا. وحجم عمليات الانتقال المتوقعة والمفترضة سيكون

قام الشيخ راوي عين الدين رئيس مجلس المفتين في روسيا، ولأول مرة بتحديد مدى حدة وآنية وإلحاح القضايا البيئية بالنسبة إلى الأمة العالمية وذلك في محاضراته خلال المنتدى الإسلامي العالمي الحادي عشر في لندن يوم 15 كانون الأول / ديسمبر عام 2015 تحت عنوان "الدين والهوية والتكامل في ظل التغيرات القيمية".

وقام الشيخ في تقريره في الوقت المناسب، بالإشارة إلى أن علماء الإسلام لا يمكن أن يبقوا جانبا بمعزل عن الدراسات والبحوث العلمية المتعلقة بالبيئة ويجب عليهم تفسير ذلك من وجهة النظر الإسلامية أي إدراج القضايا البيئية في المسار النظري للفكر الإسلامي. ولكن ليست أقل أهمية هنا، الممارسة والتطبيق العملي. لقد اختمرت أزمة بيئية عالمية فريدة بالنسبة إلى البشرية.

ولذلك يمكن القول إن المشكلة البيئية التي بقيت ولفترة طويلة تناقش بشكل رئيسي فقط من قبل العلماء في إطار بعض التخصصات العلمية الطبيعية، تحولت وانتقلت إلى ما وراء وخارج الخطاب العلمي البحث.

وتجلى هذا التحول في أن هذه القضية أصبحت تحديا مقلقا لكل من يمارس التطبيق العملي سواء كان من رجال الأعمال أو من المسؤولين الحكوميين.

وقدم المفتي راوي عين الدين هذا التعميم فورا بعد اختتام المنتدى العالمي في هذا المجال: شهدت باريس في الفترة ما بين 30 تشرين الثاني/نوفمبر و11 كانون الأول / ديسمبر عام 2015 أعمال مؤتمر الأمم المتحدة العالمي حول المناخ. وخلالها التقى حشد كبير من الخبراء والسياسيين، وأما المفتي فقد قام بتوجيه كل ما قيل هناك إلى المسلمين في كل العالم، وبالدرجة الأولى إلى الوسط العلمي الإسلامي ورؤساء الدول المعنية.

وأود القول إن المقالة التي عرضها عليكم ليست إلا متابعة وتطوير للأفكار التي طرحها المفتي في لندن، وتوضيح رسالته الروحية بعبارات التيولوجيا والعلوم السياسية والعلوم المشتركة ذات الصلة.

نداء بيئي للمفتي عين الدين من لندن

وهكذا، تجدر الإشارة إلى أنه تبقى في مقدمة المشكلات القائمة الأكثر تعقيدا

الشمولية في المجتمع. وهنا تصبح واضحة لا لبس فيها مسألة الموقف الصريح والحرص نحو الحوار من الجانبين. ويصبح تحسين نظام التعليم الإسلامي مسألة مهمة وملحة بسبب التطور المطرد للسلطات الدينية الإسلامية المحلية والقيادة الدينية في بريطانيا. وإذا كان المجتمع الاسلامي، وقيادتهم المسماة بـDFEE وLEAs تبدو جادة حقا في النية حول رفع مستوى تعليم أطفال المسلمين، فمن الضروري إحداث تغيير جذري في نظام التعليم البريطاني. يحتاج أطفال المسلمين بمدارس حكومية إسلامية تضمن النمو التطور المتناغم. وهي هنا تتواجد في موقع افضل بحكم وجود فهم عميق لاحتياجاتها ومطلباتها. ❁

من الديمقراطية الشاملة قادر على ان يكون عادلا في المجتمع التعددي حديث العديد من الثقافات، ونظم القيم والتقاليد الدينية³⁷. وعلاوة على ذلك، يعد هدف شاهين إظهار أن الاخيرة وبالذات العملية العلمانية، تتمتع بدرجة عالية من التوافق مع مبادئ الإسلام. وهو يحاول ان يظهر أنه يمكن العثور على المثل العلمانية في المبادئ الإسلامية للمصلحة العامة والعلنية وفي محاولات تحديد وتفسير ارادة الرب (المقاصد وتعليل الاحكام) في المجتمع الحديث³⁸. ويدعم شاهين الانفتاح والتفاعل الثقافي، الذي كان يمارس في المجتمع الإسلامي في العصور الوسطى، لإظهار التسامح نحو المجتمعات الدينية المتنوعة.

الخاتمة

في مقدمة ذكرنا وتطرقنا الى الأساس المعرفي الموسوعي لدى شاهين، الذي تشمل العلاقة الحرجة مع الآخرين. ونحن يمكن أن نواصل هذا الخط من التفكير في عبارات النهج التوحيدي، الذي يسعى المسلمون في اطاره ليصبخوا اعضاء متساوين وكاملي الحقوق في بريطانيا المتعددة الثقافات والأديان دون أن يشكل تهديدا لهويتهم الدينية. ومثابة المرحلة الهامة نحو تحقيق هذا الهدف يعتبر استعداد السلطات لإدراك وقبول بحيادية الاحتياجات التعليمية للمسلمين البريطانيين³⁹. وخلال ذلك يعتبر مهما، وجود الوعي الذاتي الصلب لدى المؤسسات التعليمية الإسلامية: هذا يسمح لها بالاندماج بسهولة أكثر في الحياة الثقافية العامة للدولة. كما جرت الإشارة اعلاه، على الرغم من كل هذا تميل جميع المؤسسات المذكورة إلى أن تكون أكثر عزلة عن الثقافة الخارجة. وهذا الموقف الدفاعي والانعزالي يتحول الى مشكلة لكثير من الطلاب المسلمين الشباب الذين يصعب جدا للتعبير عن أنفسهم في إطار الثقافة المشتركة. ينبغي أن تكون المؤسسات التعليمية الإسلامية أكثر شمولا وتستعرض انفتاحها على الآخرين. ويعاني عمل المؤسسات الدينية والتعليمية الاسلامية من نقص المعلومات حول البنية المعقدة للثقافة التي يعيشون في اطارها. وتجدر الإشارة إلى أن فهم المسلمين لهويتهم الدينية لدى وصولهم الى بريطانيا كان على مستوى عال. وكانت المعضلة تكمن في أن جيل الشباب الذين ولدوا في بريطانيا تلقوا بالإضافة إلى الهوية الإسلامية، الهوية البريطانية ايضا وأخذ جزءا من التراث الثقافي البريطاني. وهكذا، ظهر التحدي امام الاطفال وامام أولياء أمورهم. وغالبا ما واجه الأطفال مهمة الحفاظ على هويتهم الإسلامية في إطار مجتمع غير اسلامي ولدوا فيه. وأما الآباء فهم في حيرة ويهمهم نقل الى أبنائهم الرؤية التقليدية للعالم والقيم وفقا للشروط جديدة، مع الحفاظ على التوافق مع تعاليم الإسلام. وإذا كان الإيمان هو المحدد الرئيسي للحياة وهوية التلاميذ المسلمين، فإن يجب ان يقوم النظام المدرسي والتعليم العالي ببعض الخطوات نحو فهم أفضل وأعمق لأهم مكونات حياة الشباب المسلمين. و يبدو وجود الأطفال المسلمين في المدارس المتعددة الديانات يبدو ضروريا لتسهيل لترسيخ

³⁷ Shahin, "Islam, Secularity and the Culture of Critical Openness A Muslim Theological Reflection", 3.

³⁸ Ibid, 4.

³⁹ Ghulam Sarwar, *British Muslims and Schools*, (London, The Muslim Educational Trust, 1994), 30.

مع الفتیان المسلمین البريطانيين³⁵. وهذا يعني انهم يستطيعون مساعدة الأطفال المسلمین في الحفاظ على هويتهم الدينية، وتقديم الإسلام في المجتمع البريطاني الحديث. لا يجوز للمسلمین البريطانيين الاعتقاد بأن الإجابة الصحيحة يجب أن يأتي من الخارج، من علماء الدين الإسلامي الكبار الذين يعيشون في البلدان الإسلامية.

ويعتقد بأن الأمة الذين تعلموا خارج المملكة المتحدة، يمكن أن يؤثروا سلباً في عملية الحفاظ على الهوية الدينية، ومن ناحية أخرى، في اندماج المسلمین في المجتمع البريطاني. وبالإضافة إلى ذلك، يميل مثل هؤلاء الناس إلى جعل الممارسات التعليمية البريطانية والبرامج التعليمية تشبه تلك الموجودة هناك، حيث تم تعليمهم. يقول شاهين:

" يعتبر من المهم جداً أن غالبية أعضاء هيئة التدريس والطلاب في المدارس الدينية ليس لديهم المهارات التربوية العامة اللازمة لتصميم ووضع معارف صحيحة عن الإسلام وفهم جوهرها ونقلها بشكل فعال إلى المجتمع ككل. اتضح أنه ينعدم تعريف الطلاب المناسب المطلوب بالموضوعات التي تفتح في التعليم الإنساني الإسلامي الكلاسيكي (الأدب)، وبالإضافة إلى ذلك، هم تقريباً لا يدرسون الليبرالية الغربية الحديثة (liberal arts).

دون التعرف السليم على مواد العلوم الإنسانية من الصعب أن نتوقع من الطلاب من الكفاءة على التأويل، التي بدورها تتواجد في التراث الثقافي الإسلامي الغني، وخلق لغة مناسبة وفعالة أكثر للحديث عن الإسلام في المجتمع البريطاني الحديث"³⁶.

ويبدو استيعاب وقبول التعليم الإسلامي التقليدي في المجتمع العلمي المضيق مستحيلًا بالنسبة إلى غالبية المؤسسات التعليمية الإسلامية بسبب عدم تطابق الاثنين. هذه الحقيقة قد توضح أحد أسباب عدم مشاركة العديد من هذه المؤسسات في الحوار مع ثقافة "أجنبية".

على الرغم من هذا، يرمي شاهين بالتحدي في وجه التباين في القيم الإسلامية والمثل العلمانية، والمقولات التي تقود إلى الاستنتاج بعدم التوافق هذا. وفي ضوء ذلك يقترح شاهين أن نميز بين أ) العلمانية "كموقف أيديولوجي يحد من نطاق الإيمان بالحياة الخاصة حصراً، ولا يعكس في نفس الوقت واقع المجتمعات الغربية المعاصرة، مع كونه في ذات الوقت غير متوافقاً مع الإسلام"، وب) العلمانية "كمبدأ سياسي، يعد جزءاً لا يتجزأ

طلاب المدرسة الكاثوليكية Primary Catholic Rosary حيث حوالي 90% من التلاميذ المسلمین، خلال القداس الصباحي

من هذا، فإن الأحداث الأخيرة توضح أن كلا النظامين لم يعودا قادرين على ملاحظة التحديات التي يواجهها المسلمون في أوروبا، ناهيك عن حلها"³⁰. ويحدد شاهين مشكلتين رئيسيتين تظهران في اتصال مع عدم كفاية اندماج المسلمین في بريطانيا ذات الثقافات المتعددة.

الأولى تتعلق بالسياسيين، الذين في الغالب يركزون على الأمن الوطني في محاولة للقضاء على الإرهاب دون اختيار كأولوية أساسية، السياسات الاجتماعية والاقتصادية والتعليمية³¹. وبالإضافة إلى ذلك، على مستوى سطحي، يوجد اتجاه لتشجيع المسلمین "المعتدلين" في محاولة لتحديد الإسلام بمساعدة الخطاب السياسي البريطاني. ووفقاً لشاهين، يسعى ذلك إلى تحقيق أهداف قصيرة الأمد والأجل ولن يسمح للمسلمین بأن يكونوا قادرين على تحديد وحل مشاكلهم³².

ويلاحظ شاهين ثاني أهم مشكلة وهي ترتبط بضعف المؤسسات الإسلامية، وعدم وجود الحد الكافي من التأهيل والمهارة لديها وبالشكل الذي يسمح بالعمل في إطار واسع من مجتمع متعدد الثقافات³³.

ويظهر شاهين مختلف المشاكل التي تواجه المؤسسات الإسلامية في جهودها الرامية إلى العمل في مجال مجتمع متعدد الثقافات. من بين التحديات الرئيسية التي تواجههم، يمكن ذكر فشلهم في اقناع السلطات التعليمية البريطانية بقبول هذه المؤسسات.

ويرى شاهين أنه يجب على المؤسسات التعليمية الإسلامية أن تعيد النظر في استراتيجياتها وتضمن بشكل أكبر دخولها في النظام التعليمي العلماني³⁴. في إطار المدارس التابعة للمساجد غالباً ما يقوم بالتدريس، أمة الجوامع المذكورة الذين في غالبيتهم غير متمرسين بالتعليم الحديث بل تلقوا تعليمهم في المدارس الدينية التي كانت بعيدة كل البعد عن السياق الثقافي والديني لبريطانيا.

أهم مهمة للحفاظ على الهوية الدينية الإسلامية تعتبر توفير وسد الحاجة بالأمة الذين تعلموا في المملكة المتحدة، القادرين على التواصل والتفاعل

³⁰ Abdullah Sahin, "Rethinking the Meaning of Being Islamically Educated in a secular Context: Reflections on Religious Nurture among British Muslim Communities", 2.

³¹ Ibid, 1.

³² Abdullah Shahin, "Islam, Secularity and the Culture of Critical Openness A Muslim Theological Reflection", in Islam, Society and the State: British Secularism and Religion ed. Yahya Birt, Dilwar Hussain and Attaullah Siddiqui (Markfield: Kube Publishing, 2011), 10.

³³ Ibid, 10; Abdullah Sahin, "Rethinking the Meaning of Being Islamically Educated in a secular Context: Reflections on Religious Nurture among British Muslim.

³⁴ Ibid, 3.

³⁵ Maurice Irfan Coloes, *Education and Islam – a new strategic approach* (Leicester: SDSA 2004), 12.

³⁶ Abdullah Sahin, "Rethinking the Meaning of Being Islamically Educated in a secular Context: Reflections on Religious Nurture among British Muslim Communities", 4.

مع واقع المجتمعات التي يعيشون فيها. يجب عليهم العثور على المجال حيث تتمتع التربية الإسلامية بأهمية خاصة. ولا شك في ان دراسة البيئة المحيطة والناس المقيمين فيها، تعد جزء لا يتجزأ من كافة مراحل التعليم. المؤسسات التعليمية الإسلامية لا يمكن أن يفصل عن الواقع. المدارس المدعومة من الدولة تقوم بأنشطتها في بيئة إسلامية. وفي الوقت نفسه هناك خطر من أن هذه المدارس تساهم في ترسيخ وجهة نظر أكثر انعزالية²⁸. وهذه المدارس يمكن ان تعزل المسلمين عن المجتمع المضيف، وتعيق محاولات التكامل.

وهي يمكن أن تنفي الإعداد الكافي والمناسب للأطفال للحياة في ربوع دولة الديمقراطية وفي مجتمع متعدد الثقافات. علاوة على ذلك، قد فهم الديانات الأخرى أكثر صعوبة بالنسبة اليهم. على العكس من ذلك، ينبغي أن يتم تربية الطفل على الإيمان بواسطة التعليم الديني، بما في ذلك الفنون، والوعي الجنسي والتاريخ من وجهة نظر إسلامية، وكذلك من خلال ضمان الدعم للإيمان بالدين عن طريق اخلاقيات المدرسة.

ومن الضروري تسهيل استيعاب البيئة الروحية والتعليم، والتي يجب ان تكون في توافق مع العقيدة والقيم الإسلامية. وإذا تمتع الأطفال المسلمين بثقة صلبة بالنفس والإحساس بالهوية، فسيكونون قادرين على زرع في انفسهم الاحترام والتسامح نحو الآخرين ولعب دور هام وامتزاج في مجتمع متعدد الثقافات.

2.1. التكامل في المجتمع البريطاني والعلماني والمتعدد الثقافات .

توفر التعددية الثقافية البريطانية حواراً مثمراً بين الثقافات والديانات المختلفة، وهو ما يدعم التنوع والتعددية. وفائدته تتلخص في الاعتراف بتعدد الهويات الجماعية، خصوصاً هويات الأقلية²⁹. ولكن احتمال فوز سياسة التعددية الثقافية في المملكة المتحدة تراجع بسبب الجدل الدائر حول "قضية الآيات الشيطانية لرشدي" (1988)، وكذلك هجمات 9/11 و 07/07 الإرهابية - أدى كل هذا إلى تزايد العدائية تجاه المسلمين في بريطانيا. لقد أصبح وجود المسلمين في المجتمع البريطاني واضحاً تماماً في عام 1980، بعد قضية رشدي.

وفي نفس الوقت، يشعر الكثير من الشباب المسلمين بشعور بالاغتراب والابتعاد عن الثقافة التقليدية للوطن وشعور رفض العالم العلماني له. يقول شاهين: " وخلال فترة نهاية الثمانينات وبداية التسعينات تزايدت عدم المساواة الاقتصادية، والتمييز، البطء الشديد للحركة الاجتماعية ويضاف لكل ذلك تزايد الخوف من الإسلام وهو ما أدى الى الشعور بالافتراق. التعددية الثقافية البريطانية، بالمقارنة مع النموذج الفرنسي الذي يميل أكثر نحو الاندماج، تعتبر أكثر تقبلاً للاحتياجات الدينية / الثقافية للأقليات العرقية. ولكن على الرغم

المدارس، لأنه يتشكل لديهم الاحساس بانه ليس لهم اية أهمية، في المجتمع المضيف ككل. وفي الوقت نفسه، يثير القلق أن أطفال المسلمين في كثير من الأحيان يتحولون الى هدف للمضايقات والتهيب في المدارس. وعلى سبيل المثال، وقع حادث قامت خلاله امرأة بالوقوف عند بوابة المدرسة ونزعت الحجاب من رأي احدي التلميذات وترافق ذلك بسيل من التهديدات والشتائم التي تم تسجيلها. يتضمن برنامج المدرسة مساعدة التلاميذ على تطوير فهمهم لمختلف الفئات الاجتماعية والثقافية التي تشكل المجتمع الذي يعيشون فيه. والمدارس هي المسؤولة عن تحديد المواقع الصحيحة للإسلام في الكتب والمطبوعات التي تستخدمها (بما في ذلك الموجودة في المكتبات الخاصة بها). وبطبيعة الحال، المدارس هي قادرة على إعطاء فكرة عن الإسلام، ولكن على أي حال هذه الفكرة تكون محدودة الى حد كبير، وغير كافية لفهم عميق لتطلعات المجتمعات الإسلامية²⁵.

ويرغب الكثير من الآباء والأمهات في أن يملك أطفالهم امكانية وفرصة حضور دروس الإسلام ضمن الجدول المدرسي العادية؛ ويفضل أن يشرف على هذه الدروس إمام مسجد او معلم مؤهل بشكل مناسب. في المدارس العامة يشارك التلاميذ في أداء العبادة الجماعية اليومية، والتي يمكن أن تعتبر على أنها مسيحية الطابع من حيث الجوهر²⁶. وبالإضافة إلى ذلك، ينبغي أن يكون المعلم مستعداً للتعامل مع احتياجات الأطفال المسلمين وإبداء رد فعل دقيق على المعتقدات والقيم الإسلامية سواء داخل الصف وخارجه. ومن المهم بالنسبة الى المعلمين احترام هوية الأطفال المسلمين وتجنب التعامل معهم انطلاقاً من الصور النمطية المبتذلة عن الإسلام والمسلمين. وتلعب المدرسة الدور الحاسم والرئيسي في هوية الفتيان المسلمين البريطانيون ويتوافق ذلك بالعديد من المسائل والقضايا المعقدة في مجال العلاقات بين الثقافات في مجتمع متعدد الثقافات. في هذا السياق، تظهر أيضاً مسألة الاندماج والعزلة. أحد الأجوبة المحتملة يتلخص في تخلي المرء عن تراثه الثقافي (الاندماج)، في حين أن الرد الآخر يكمن في ابتعاد المسلمين وانعزالهم ضمن احياء منعزلة حيث يمكنهم الحفاظ على هويتهم، والعيش في حياة منفصلة عن المجتمع المضيف (العزلة). يجب على المسلمين اختيار الطريق الذي يساعد في تطوير انتمائهم وفي نفس الوقت يعطيهم كل الحقوق والواجبات كمواطنين بريطانيين كاملين. وهكذا، نصل إلى نماذج التكامل. تغييران في المنهاج الدراسي يمكن أن يساعدا في تنفيذها. الأول هو أكثر شمولاً ويتلخص في تسييق الثقافة المسيحية والاوروبية في عبارات الحضارة العالمية. والثاني يفترض إدراج في خطاب مساهمة المسلمين، التعليم والثقافة الأوروبية، وهو ما يجري اهماله حالياً. ونتيجة لهذا يكون إثراء المنهج الدراسي لجميع الطلاب، وتقديم الدعم لأطفال المسلمين في الحفاظ على هويتهم كجزء من مفهوم المواطنة الأوروبية، وكنتيجة تنقلص مشاعرهم بأنهم مرفوضون²⁷. يجب على المسلمين البريطانيين التفكير، هل يرغبون في استيراد الطرق التربوية وبرامج التعليم من بلدان منشأهم والتفكير في مشروع لتكييفها

²⁵ Open Society Institute, British Muslims and Education (2005), 152.

²⁶ Ibid. 159.

²⁷ Ibid. 154.

²⁸ Abdullah Sahin, "The contribution of religious education to social and community cohesion: an Islamic educational perspective," 168.

²⁹ Claire Tinker, "State Funded Muslim Schools? Equality, Identity and Community in Multi-faith Britain," 206.

تلميذة إحدى المدارس الإسلامية في بريطانيا بعد انتهاء اليوم الدراسي

المحلية (Local Education Authorities, LEAs) كانت أكثر المختصة فيما يتعلق بتحديد الاحتياجات الدينية للأطفال. وكانت الممارسة، التي فرضتها LEAs ردا على مطالب المسلمين، على النحو التالي: توفير غرفة للصلاة في النهار ولأداء الجمعة، وتغيير قواعد المدرسة اليومية وشكل ملابس الرياضة، والسماح للأطفال بعدم الدوام في المدرسة في بداية رمضان وعيدي الفطر والاضحى. وتوفير وجبات طعام حلال في المدرسة وفصل الاناث عن الذكور في الدراسة وخلال الأنشطة داخل المدرسة. معظم الآباء المسلمين كانوا مع فصل الاناث عن الذكور في المدرسة مع وصول الفتيات لسن البلوغ: الفتيان يمكن ان يتسبوا بالازعاج والاضطراب للبنات بالمدرسة، سواء لفظيا او جسديا. واستخدام الآباء المسلمين هذه الحجج اكثر فأكثر لدعم تفضيلهم التعلم المنفصل. اما الأطفال المسلمين فكانوا يصطدمون بالتباين والاختلاف في القيم بين المدارس العادية ومدارس المساجد. وعند الحديث عن مصطلحات وتعابير التخطيط التربوي التعليمي حاولت بعض الاوساط المدرسية إخراج الدين والإيمان كليا الى ما وراء اطار المؤسسات التعليمية. ومثل هذه المحاولات جعلت تلبية الاحتياجات المعنوية والروحية والثقافية المتنوعة للأطفال المسلمين أكثر صعوبة²⁴. ونتيجة لذلك، فان الهوية الدينية الفريدة لأطفال المسلمين لا تحلظ بتاتا في

المسلمين هو إدراج الجمعية المسيحية في التعليم الديني. وكان مهقدور الآباء المسلمون الاحتجاج والطعن بهذا القرار فقط عن طريق طلب كتابي مباشر إلى كبار المسؤولين عن التعليم، وكان يجب ان يذكر في الطلب عدم رغبتهم في إدخال التعليم الديني المسيحي في المدارس. وبالإضافة إلى ذلك، كان الآباء المسلمين يشعرون بالقلق إزاء عدم وجود الموارد والإمكانيات الضرورية واللازمة في المدرسة لتعليم الأطفال المسلمين أسس دينهم وثقافتهم. ويجب القول أن فصل الذكور عن الاناث في المدارس كان أيضا جزءا هاما من التعليم الإسلامي. في برادفورد تم في عام 1974 تشكيل رابطة الآباء المسلمين التي مثلت وجهة نظر المسلمين في الشؤون التعليمية. ومنذ ذلك الوقت، تم تأسيس مجموعة محددة من المدارس الإسلامية، جرى تعليم الذكور والاناث بشكل منفصل وفقا لمبادئ الإسلام. وأنشئت مدارس البنين لتلبية تطلعات المجتمع الإسلامي، التي أعربت عن الحاجة إلى التعليم المنفصل لأبنائهم وبناتهم. نظرا لعدم وجود العدد الكافي من المدارس الملتزمة بالعقيدة الإسلامية، اختار الآباء المسلمين المدارس البديلة، مثل الكاثوليكية أو الأنجليكانية، التي كانت تمارس التعليم المنفصل وتتمسك بالأخلاق التقليدية. وعندما اخذت الحكومة زمام مبادرة حول العديد من القضايا ذات الصلة باحتياجات الأطفال من المسلمين وغيرهم من الأقليات، تم وضع المسؤولية عن الاحتياجات الدينية الخاصة والى حد كبير على عاتق هيئات الحكم المحلي. ويعود السبب في ذلك الى أن السلطات التعليمية

²⁴ Open Society Institute, British Muslims and Education (2005), 145.

الاجتماعي لهؤلاء الأطفال في هذا مجتمع المنفتح حيث سيلتقون مع أطفال من نفس العمر، ولكن مع تاريخ ثقافي وديني مختلف تماما. ألا تخاطر الهوية الإسلامية وهل ستصاب بالضعف وتتلاشى نتيجة الاتصال مع المجتمع غير المسلم المهيمين؟²²

في كثير من الأحيان في المدرسة يصطدم الأطفال بقيم مختلفة جذريا عن تلك التي اعتادوا عليها في بيت اهلهم. وهذا الامر يدفع بالاطفال الى مواجهة مشاكل في التكيف في المدرسة وفي المنزل. وهنا تظهر أسئلة أساسية حول كيفية التعامل مع القيود في المأكل والملبس، والتربية البدنية، ومع التعامل مع الجنس الاخر . وتجدر الإشارة الى ان إصلاح التعليم في عام 1988 أثار بواعث قلق مشابهة للمسلمين²³. وأكثر ما اثار قلق الاباء

في مجتمع غير مسلم. وبالإضافة إلى ذلك، يجب عليه ان يجد الطريق للتوفيق بين القيم الإسلامية والحياة في دولة علمانية. وتجدر الإشارة الى انه بالنسبة الى المهاجرين المسلمين الأوائل كان الحفاظ على هويتهم الدينية محط اهتمامهم الاساسي. لقد سعوا للحفاظ على دينهم من خلال التعليم وتنشئة وتربية الأطفال وفقا لتقاليد التعلم الإسلامية. ولتحقيق ذلك، بنى المسلمون الأوائل اول المساجد البريطانية . ولعبت بنية المساجد والمدارس الدينية دورا رئيسيا في الفترة الأولى في موضوع تثبيت المسلمين في المكان الجديد.

الحاجة الضرورية الاولى للمسلمين من الجيل الأول للهجرة بخصوص التعليم تجلت عندما تم شملهم مع أسرهم وأطفالهم. وكنتيجة لذلك، وسع المهاجرون مجال التعاون مع المجتمع المضيف، وخاصة في مجال التعليم²¹. وقد أثار هذا التفاعل أسئلة عميقة وتحديات ومشاكل تعلقت بالشعور الهويات الفردية والجماعية. في نهاية الستينات عندما دخل الاطفال من العائلات المسلمة في النظام التعليمي البريطاني، وجد المسلمون أنفسهم في مواجهة تحدي ثقافي خطير وجدي، وهو : ما يمكن أن تكون عواقب التفاعل

²¹ Jorgen Nielsen, *Muslims in Western Europe* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995), 118.

²² Gilles Kepel, *Allah in the West – Islamic Movements in America and Europe* (Cambridge: Polity Press, 1997), 109.

²³ Muhammad Anwar, *Young Muslims in Britain: Attitudes, educational needs and policy implications* (Leicester: The Islamic foundation, 1994), 30.

الانتقال إلى مناقشة أكثر خصوصية للهوية الدينية للمسلمين في المملكة المتحدة، وينبغي النظر في السياق العام للبلدان التي قدم منها الإسلام نفسه. لقد "جلبت" الجالية المسلمة في بريطانيا معه من أوطانها مجمل قواعد حول الحياة الأسرية والمبادئ الأساسية الأخرى. وبعبارة أخرى لقد احتفظ المسلمون بثرائهم الثقافي وتقاليدهم¹⁸. وجميع الفئات والمجموعات التي هاجرت الى دول جديدة واجهت حتما بعض الصعوبات بسبب الوتيرة الجديدة للحياة هناك.

هؤلاء الناس كانوا دائما متعلقين بدينهم وثقافتهم بقوة، وشعروا أن الثقافة الغربية تهدد دينهم وقيمهم لأن الدين يعتبر قسما هاما جدا وحساسا من هوية المسلمين البريطانيين الذين تربوا في بيئة ثقافية مختلفة جدا، ولذلك شعروا بضغط العلاقات الثقافية المتبادلة الذي كان على شكل "أقلية-أغلبية".

وهذا النوع من الضغط أثر كثيرا وبقوة في علاقة ونظرة المسلمين المهاجرين نحو دينهم، ونحو القيم الأخرى. وبات التكيف مع الظروف الثقافية الجديدة، المشكلة الرئيسية للمجتمعات التي تشكلت حديثا من المسلمين البريطانيين. وفي هذا الصدد، تظهر مجموعة كاملة من الملاحظات والتساؤلات المتعلقة بهويتهم. وكما قال كبير كينكبر: "عندما تأخذ بعين الاعتبار هذه المصادر الوطنية المختلفة، لا تبدو مستغربة كمية وعدد الأسئلة التي تنشأ في اتصال مع عملية بناء والحفاظ على هوية المسلمين البريطانيين. ومن بينها على سبيل المثال، هل يقبلون بالعديد من الهويات المتداخلة، أو تبقى إحدى الهويات أكثر تميزا وجاذبية؟ الى من يميل أكثر معظم "المسلمين البريطانيين": نحو الحكومة البريطانية اوالمجتمع الإسلامي البريطاني والأوروبي أو نحو الأمة في العالم؟"¹⁹. كان التحدي الرئيسي للمسلمين البريطانيين يكمن في الحفاظ على هويتهم الإسلامية في المجتمع البريطاني، وبالإضافة الى السؤال حول ماذا يتضمن مفهوم "الاسلام البريطاني" وهل يمكن الحديث هنا عن الهويات المتعددة²⁰. يحاول المسلمون البريطانيون أن يحلوا لأنفسهم مشكلة كيف يجب على المسلم ان يكون في الدولة العلمانية، وكيف يمكن ان يجد وسيلة فعالة للحياة والعيش كأقلية

التقليدي القائم على تجربة الهند. على أي حال، هناك أنواع مختلفة من المدارس. على سبيل المثال، يمكن أن يتراوح عدد التلاميذ من 5 الى 1800 تلميذ. وهناك اختلاف ايضا في برامج التدريس. كافة المدارس الحكومية وقسم من المدارس الإسلامية المستقلة تدرس وفق البرامج الحكومية العامة. في حين تقوم بعض المدارس المستقلة بتعليم الشرائع الإسلامية بشكل بحت. وهذه الاخرة عادة تكون إما حوزات إسلامية أو دار العلوم الإسلامية التي تقوم عادة بإعداد العلماء المسلمين¹². ويجري النضال منذ وقت طويل للحصول على التمويل للمدارس الإسلامية من الدولة. ولكن الطلاب ترفض الواحد بعد الآخر.

على سبيل المثال، حاولت رابطة الآباء المسلمين في برادفورد في عام 1982، وسعت إلى تحويل 5 مدارس كانت غالبية تلاميذها من المسلمين إلى التمويل الحر وتحت المراقبة الإسلامية. ولكن تم رفض المبادرة مع الصيغة التالية: "هذا النوع من المدارس سيؤدي حتما إلى التمايز الاجتماعي وانخفاض نوعية التعليم". وتجدر الإشارة إلى أن قانون إصلاح التعليم، الذي صدر في عام 1988، جعل إلزاميا إدراج التعليم الديني في المدارس حيث يوجد أطفال يعتقدون الإسلام¹³.

وتضمن قانون التعليم الجديد الذي اعتمد في عام 1993، بندا حول دعم الدولة للمدارس، التي شكلت بشكل مستقل. وحينذاك بالذات فتح باب الفرص للمدارس الإسلامية. لقد درس حوالي 500 ألف طفل مسلم وتعلموا في المدارس البريطانية¹⁴. وفقط 1% من أطفال المسلمين كانوا يتعلمون في المنزل¹⁵. ويجب القول إن غالبية الأطفال المسلمين تتعلم في ثلاثة أنواع من المدارس: المدارس داخل التجمعات المحلية والمدارس الدينية والمدارس الإسلامية. ومن المعروف ان الاطفال يتعلمون في المدارس في بريطانيا من سن 5 سنوات الى سن 16 عاما. ووفقا لقانون حقوق الإنسان / 1998/ يجب على المدارس ان تتوافق مع متطلبات الاتفاقية الأوروبية حول حقوق الانسان: حق الحرية الدينية وحق الوالدين في تعليم الاطفال بشكل ذاتي وفقا لمعتقداتهم الدينية او الفلسفية وحق حماية الاطفال من التمييز وفقا للانتماء الديني¹⁶.

2. التحديات أمام التعليم الإسلامي في بريطانيا.

في عصر العولمة، مر الانتماء والهوية الدينية عبر سلسلة من التحولات فريدة من نوعها. وأهمها يتلخص في أن المجتمع الديني اصطدم مع مؤسسات، بعيدة جدا عن أي من أي نوع من العقيدة الدينية: لقد شغلت العلوم محلها. ولفهم عمق هذا التحول من الضروري ادراك قيمة العلمانية من وجهة نظر الدين - وهي عملية متعددة الجوانب التي خلالها فقدت الممارسات والمؤسسات السابقة قيمتها الاجتماعية المعتادة. بدأت عملية العلمنة في الغرب في عصر التنوير. وأصبح التفكير العلماني خصما جديا وخطيرا للهيمنة الأخلاقية لوجهات النظر الدينية. واحدى نتائج لعملية العلمنة والعولمة المصاحبة لها كانت تجزئة الهوية الدينية¹⁷. وقبل

¹² Parker-Jenkins, M., "The Legal Framework for Faith-based Schools and the Rights of the Child", in Gardner, R. et al. (eds.) *Faith Schools: consensus or conflict?* (Abingdon: Routledge Falmer, 2005).

¹³ Ghulam Nabi Saqeb, "Teacher training in Islam: its importance and practicalities", in *Issues in Islamic education*, ed. The Muslim Education Trust, (London: Cromwell Press Limited, 1996), 35.

¹⁴ www.statistics.gov.uk/focuson/religion

¹⁵ www.islamichomeeducation.co.uk

¹⁶ European Convention Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) art. 9 and 14, and Additional Protocol no 1 to the ECHR, art.2.

¹⁷ Seid Reza Ameli, *Globalization, Americanization and British Muslim Identity* (London: Islamic College for Advanced Studies Press, 2002), 109.

¹⁸ Maurice Irfan Coloos, *Education and Islam - a new strategic approach* (Leicester: SDSA, 2004), 13.

¹⁹ Claire Tinker, "State Funded Muslim Schools? Equality, Identity and Community in Multi-faith Britain," Ph.D dissertation (University of Nottingham, 2006), 12.

²⁰ Paul Bagguley, Yasmin Hussain, "Flying the flag for England? Citizenship, religion and cultural identity among British Pakistani Muslims", in *Muslim Britain: Communities under pressure*, ed. Tahir Abas, (London, New York: Zed Books, 2005), 217.

أمير ويلز تشارلز في لقاء مع تلاميذ إحدى المدارس الإسلامية

أول المسلمين البريطانيين - من سكان الهند. في النصف الأول من القرن العشرين

والمراكز الاجتماعية والمدارس العامة أو في المنازل الخاصة. وتم في المدارس تعليم اللغة العربية لتعلم القرآن ومبادئ الإيمان والدين والمتطلبات الأساسية للشريعة¹⁰. وأحد الأسباب الرئيسية لإنشاء المدارس الإسلامية، كان قلق الأهل ومخاوف الآباء من نوعية تدريس المعايير الروحية والأخلاقية في المدارس العامة. كما أن المدارس الحكومية لم تكن تعلم التلاميذ اللغة العربية واللغات الأخرى ذات الصلة بالمجتمع¹¹. في يومنا هذا توجد في بريطانيا نوعين من المدارس الإسلامية: حكومية عامة ومستقلة. المدارس العامة الإسلامية تدرس المناهج المدرسية الإلزامية والدين، والتي يتم تدريسها وفق برنامجها الخاص. أما المدارس الإسلامية المستقلة فتجمع بين مناهج المدارس الإنجليزية الإلزامية والتعليم الإسلامي

⁴ Philip Lewis, *Islamic Britain-religion, politics and identity among British Muslims* (London, New York: I.B. Tauris Publishers, 1994), 11.

⁵ Muhammad Anwar, *Young Muslims in Britain-attitudes, educational needs and policy implications* (Leicester: The Islamic foundation, 1994), 12.

⁶ Jorgen Nielsen, *Muslims in Western Europe* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995), 41-42.

⁷ Ceri Peach, "Britain's Muslim population: Overview", in *Muslim Britain: Communities under pressure*, ed. Tahir Abas, (London, New York: Zed Books, 2005), 18.

⁸ Muhammad Anwar, *Young Muslims in Britain-attitudes, educational needs and policy implications* (Leicester: The Islamic foundation, 1994), 12. «Britain has no generally applicable legal framework for religious communities. Traditional religious communities have historical privileges, but there some statutory limits for their freedom. However, status of recognition, like in Austria for example, does not exist in Britain. Most Muslim organization and mosques operate under law that regulates charitable organizations. That means that all mosques and organizations are registered charities. Other than that, technically, organizations are not required to be registered. [В Великобритании нет правовой базы для оформления религиозных сообществ. Традиционные религиозные сообщества обладают историческими привилегиями с определенными правовыми ограничениями. Однако Великобритания, в отличие от Австрии, формально не признает религиозные организации. Большинство мусульманских организаций и мечетей юридически оформляются как благотворительные организации. Подобные организации больше не обязаны как-либо регистрироваться]».

⁹ Gilles Kepel, *Allah in the West - Islamic Movements in America and Europe* (Cambridge: Polity Press, 1997), 97.

¹⁰ Ghulam Sarwar, *British Muslims and Schools*, (London, The Muslim Educational Trust, 1994), 28.

¹¹ Muhammad Akram Khan-Cheema, "British Muslims in State schools: a positive way forward", in *Issues in Islamic education*, ed. The Muslim Education Trust, (London: Cromwell Press Limited, 1996), 84.

هؤلاء البحارة، الذين اطلق عليهم اسم "الكسكاره" عملوا بأعداد كبيرة في الموانئ البريطانية⁴. ولأن دخول الى العاصمة الكبرى لم يكن ممنوعاً من أراضي المستعمرات البريطانية حتى عام 1962، دخلت اعداد كبيرة من المهاجرين من الهند في الأربعينات من القرن الماضي بعد الحرب العالمية الثانية الى بريطانيا. وقبل ان تفرض بريطانيا التدابير للحد من دخول البلاد (قانون الهجرة ظهر سنة 1962)، كانت هناك زيادة كبيرة في عدد المهاجرين من جميع المناطق، ولا سيما من الهند⁵. الموجة المقبلة، كانت من نوع اخر من المسلمين قدمت من تركيا إلى بريطانيا في السبعينات. وأعقب ذلك موجات صغيرة من الهجرة من ماليزيا والمغرب واليمن⁶. وأما المسلمين الأوروبيين من البوسنة وكوسوفو وكذلك من أفغانستان والصومال، فقد هاجروا إلى بريطانيا في التسعينات. وحتى عام 2001، لم تكن تتوفر معلومات مفصلة ودقيقة عن المسلمين البريطانيين. ووفقاً لتعداد السكان في عام 2001، كان يقطن في بريطانيا 1.6 مليون مسلم وهو ما يشكل 2.7% من سكان البلاد. ويعتبر الإسلام - الديانة الثانية من حيث عدد المؤمنين في المملكة المتحدة⁷.

1-2. المؤسسات التعليمية الإسلامية في بريطانيا

قدم المهاجرون المسلمون الى بريطانيا لأسباب مختلفة: كلاجئين ومن اجل حياة أفضل وقدم البعض منهم طلباً للتعليم والشهادات العلمية. وعلى الرغم من أنه تم تشييد أول مسجد في بريطانيا في عام 1890 م⁸ إلا أن أعداد المساجد ازدادت بشكل ملحوظ فقط بعد الهجرات في الخمسينات من القرن الماضي⁹. ولا يزال غير معلوما متى ظهرت بالضبط أول المدارس الإسلامية. ووفقاً نعرف أن "الحركة" في سبيل المدارس ازدهرت بعد الحرب العالمية الثانية عندما وصل لاجئون من شرق أوروبا الى بريطانيا. وازداد عدد المدارس أكثر فأكثر في الستينات بفضل المهاجرين من الدول الجديدة في الكومنولث. وقد تسارعت هذه العملية مع وصول المسلمين من البلدان الاخرى الى بريطانيا. ونظمت العديد من المدارس الإضافية في المساجد والكنائس

تأثير المؤسسات التعليمية الإسلامية في عملية الحفاظ على الهوية الدينية

الدكتور حافظ بارامينكوفيتش المير،
كلية الدراسات الإسلامية، جامعة نوفي بازار

مقدمة

يدرس هذا العمل دور المؤسسات التعليمية الإسلامية في الحفاظ على الهوية الدينية، وكذلك تحليل التحديات والمشكلات التي تواجه هذه المؤسسات. على سبيل المثال يجري النظر في مشاكل المؤسسات التعليمية الإسلامية في بريطانيا وسبل التغلب عليها. نحن نرى أن المؤسسات التعليمية - هي أساس الهوية الإسلامية في بريطانيا. ولا شك في أن زيادة مستوى التعليم تعد - أساس الحفاظ على الهوية الدينية. وسننظر في القضايا المتعلقة بالتعليم في المجتمع الإسلامي، والصعوبات التي تظهر خلال حل هذه المسائل والقضايا. ونأمل في أن ذلك سيساعد في فهم أفضل للتأثير المفيد للمدارس الإسلامية في حياة المسلمين. لا شك في أن المشكلة الرئيسية في المجتمع الإسلامي - الحفاظ على الهوية الإسلامية وإنشاء نظام صالح وقادر على الاستمرار للتعليم الإسلامي في ظروف التنوع الديني والثقافي للغرب. أولاً، من المهم أن نفهم المشكلة التي تميز المسلك نحو الفارق بين المجتمعات الإسلامية والغربية. وبعد ذلك يجب إدراك الفوارق داخل المجتمع الإسلامي ذاته. ومن نافل القول إن المسلمين المقيمين في الغرب، هم حملة هويات ثقافية ودينية وعرقية مختلفة. لقد قدموا من دول مختلفة ولأسباب مختلفة وفي فترات تاريخية مختلفة. ويجب أن تؤخذ بالاعتبار الفوارق الداخلية والديناميكية إذا اردنا تحديد وتثبيت "المجتمع الإسلامي" أو الهوية الإسلامية. وفي الوقت نفسه من الصعب تحديد ما هو بالضبط "الغرب" أو الحضارة الغربية. ينبغي أن نفهم ونذكر عدم تجانس هذه الحضارة والثقافة المحددة سلفاً بخلفيات وعوامل تاريخية مختلفة. على سبيل المثال، صعود وترسخ الدولة العلمانية كان يجري بأشكال مختلفة وعديدة في دول أوروبا. على الرغم من إعلان الديمقراطية العلمانية في بريطانيا لا تزال توجد هناك الكنيسة الرسمية. في حين لا توجد في فرنسا لا كنيسة رسمية ولا قوانين تنظم النشاطات الدينية¹. بسبب عدم تجانس المجتمع الإسلامي في الحضارة الغربية، وأوروبا على وجه

الخصوص، يكتسب موضوع الهوية الإسلامية والتربية الإسلامية الطابع الحاد. وعلاوة على ذلك، تسببت العولمة والتحديث والهجرة الجماعية للشعوب بتقارب الثقافات الى حد لم يسبق له مثيل. في المقالة حول التربية الإسلامية، أكد عبد الله شاهين إن نقل الهوية الإسلامية من خلال التربية الإسلامية يجب أن يأخذ بعين الاعتبار ويقر بوجود جمهور تتصل قيمه الاخلاقية بشكل وثيق بقيمتنا. ويرى شاهين أن تربية الجيل على القيم والاخلاق الإسلامية في المؤسسات التعليمية الإسلامية - هي عملية مستمرة، تشجع على المسلك الصريح والحرص نحو الذات والآخرين. ومع الالتزام بقواعد القرآن الكريم ودروس التاريخ الإسلامي، يلفت شاهين الانتباه إلى انفتاح التربية الإسلامية². لا شك في ان المؤسسات الإسلامية التعليمية - حجر الزاوية في الحفاظ على الهوية والقيم الإسلامية، مثل حماية القيم العائلية بواسطة قيام علاقات سليمة بين الأفراد والجماعات. ومع الاخذ بالاعتبار الدور البارز للمؤسسات التعليمية الإسلامية وتأثيرها في جميع مجالات الحياة، من الضروري تقييم دور هذه المؤسسات في الحفاظ على الهوية الإسلامية. في البلدان التي يكون فيها المسلمون أقلية، كما هو الحال في بريطانيا، تبدو واضحة جدا اهمية مثل هذه المؤسسات. ومن النواحي كثيرة يبدو ماضي المسلمين البريطانيين فريداً من نوعه. إنهم في غالبيتهم ينتمون إلى آسيا والدول العربية وبعض الدول الأوروبية. وتتميز كل دول من هذه الدول بالثقافة والعادات الفريدة. وطبعاً يؤثر التنوع في مسلمي بريطانيا بشكل اجمالي ومتكامل وأما التفاصيل فنسلقي عليها نظرة دقيقة في الفصل التالي.

1. الهوية الإسلامية والتعليم الإسلامي في بريطانيا:

التحديات والآفاق

1.1. الموجة الأولى للهجرة

لنهم نهج دراسة أطفال المسلمين الذين ولدوا في بريطانيا، وقلق ذويهم، يجب التعمق في تاريخ الهجرة الإسلامية.

بدأ المسلمون بالانتقال إلى المملكة المتحدة قبل ثلاث مائة سنة على الأقل، وهو أمر يرتبط مع بداية أنشطة شركة الهند الشرقية، عندما كان يجري استئجار الرجال من شبه القارة الهندية للعمل في الأسطول البحري التجاري³.

¹ اتقدم بشكري للدكتور شاهين لأنه أولى الاهتمام الى هذا القسم الهام.

² Abdullah Sahin, "The contribution of religious education to social and community cohesion: an Islamic educational perspective", in *Religious education and Social and Community cohesion*, ed. Michael Grimmitt (McCrimmons Press, 2010).

³ Ziauddin Sardar, "Racism, Identity and Muslims in the West", in *Muslim Minorities in the West*, ed. Syed Z. Abedin, Ziauddin Sardar, (London: Grey Seal, 1995), 1.

9. مدرسة القرآن للفتيات "بهجة". مكة المكرمة 2008

الفلسفية، وكذلك عن غيره من الشخصيات الإسلامية التتارية في المنفى. أما نحن فحاولنا بهذه اللمحات أن نروي عن أهم المحطات من سيرة حياة هذا الإمام التتاري البارز الذي تحدى مصاعب حياته وواصل خدمة شعبه وهو مغترب عن أرض وطنه، وقطع الطريق الطويل من كابل إلى تامبيري.

راميل بيلبايف، طالب الدراسات العليا في جامعة هلسنكي، إمام الجالية التتارية في فنلندا

إسلام ظريفوف، دكتور في التاريخ، إمام المسجد الجامع في موسكو

العربية السعودية في عام 1972 تلبية لدعوة شخصية من الملك فيصل (1906-1975) الذي عقد معه لقاء شخصيا. كما أدى الإمام وزوجته أثناء زيارتهما هذه مناسك فريضة الحج.

في عام 1974 توفيت زوجته بيبي ريحانة التي كانت تمارس، بعد إقامتها في تامبيري أنشطة تثقيفية في أوساط المسلمات التتاريات المحليات، إلى جانب تربية أطفالها الثمانية. وقد اشتهرت بإتقانها اللغة العربية وسعة معارفها وطبيعتها.

وفي عام 1975، بعد سنة من وفاة زوجته، رحل حبيب الرحمن شاعر عن هذا العالم، وشيخ جثمانه إلى مثواه الأخير ودفن إلى جانب جثمانها في مقبرة هلسنكي الإسلامية.

أما المكتبة الضخمة التي تضم كتبها جمعها العالم على مدار سنين في أنحاء العالم الإسلامي، ومخطوطاته المحفوظة في منزل ابنته الكبرى في تامبيري، فلا تزال تضم معلومات هامة كثيرة غير معروفة حتى الآن عن حياته ومواقفه

8. لوحة ضريح حبيب الرحمن شاكِر وزوجته. مقبرة التتار المسلمين بهلسنكي

الروحية والأخلاقية. وفي عام 1957 أعد لهم، بدعم مالي من عماد جمال الدين، طبعة جديدة لكتاب "زبدة الأخلاق" باللغة التتارية الذي طُبِع للمرة الأولى قبل الثورة في "مطبعة ورثة شمس الدين حسينوف". وفي عام 1962 أصدر مع سميع الله وافين كتاب "دروس الدين ومختصر التاريخ الإسلامي"، وكذلك كتابا عن عبد الله طوقاي.

إلى جانب كتاباته الدينية والعلمية طرق الإمام باب المسرحيات أيضا. لقد عثرنا على مسرحيته الممتعة جدا بعنوان "ميراث نياز بيه"، التي يعري فيها شاكِر رذائل مثل الجشع والأنانية والجهل. والكاتب إذ يثني على سعة المعارف وطرقة العطاء، فإنه يبيّن على مثال أحد أبطال مسرحيته أن هاتين الصفتين الأخلاقيتين الساميتين يمكن أن تؤديا بالإنسان في نهاية المطاف إلى النجاح والسعادة الشخصية. كما تتناول الميلودراما مواضيع دينية بحثة مثل مسألة القضاء والقدر وحرية الإرادة الإنسانية التي يحاول الكاتب إثبات حقيقتها في مسرحيته. ونجد في حوارات أبطالها مقتبسات مباشرة من الأحاديث النبوية الشريفة.

في عام 1966 زار شاكِر الاتحاد السوفييتي حيث التقى في طشقند كلا من زميل دراسته ضياء الدين باباخانوف، مفتي الإدارة الدينية للمسلمين في آسيا الوسطى وكازاخستان، وإمام جامع لينينغراد عبد الباري عيسايف الذي تولى في عام 1975 رئاسة الإدارة الدينية للمسلمين في القسم الأوروبي من الاتحاد السوفييتي وسيبيريا (أي الإدارة الدينية "التتارية"). وفي عام 1967 قام وفد إسلامي من الاتحاد السوفييتي، ومن ضمنه شاكِر خيال الدين (1890-1974)، مفتي الإدارة الدينية للمسلمين في القسم الأوروبي من الاتحاد السوفييتي وسيبيريا، وأحمدزيان مصطفى (1902-1986)، إمام وخطيب المسجد الجامع في موسكو، قام بزيارة جوابية إلى فنلندا زار خلالها الجالية الإسلامية في تامبيري.

وفي نهاية عمر العالم جرى في حياته حدث هام آخر، هو زيارته إلى المملكة

7. واحدة من آخر الصور لحبيب الرحمن شاكِر

التركية الإسلامية في الإمبراطورية الروسية. وتنتشر هذه المجلة مقتطفات من أعمال موسى بيغيف حول الموضوعات الدينية بل واللغوية أيضا، كمقالته بعنوان "مسألة لغتنا" التي أعيد نشرها في عدد يوليو/تموز من عام 1950 بعد نشرها للمرة الأولى في عام 1912. وكانت القضايا المتعلقة بضوابط الهجاء والنحو في اللغة التتارية هي الأخرى موضع اهتمام حبيب الرحمن شاكِر. ففي أحد أعداد مجلته انتقد بشدة لائحة للأسماء الموصى بها للمواليد، نشرتها صحيفة "أخبار المحلة" في هلسنكي، مشيرا إلى وجود أخطاء إملائية في كتابة بعض هذه الأسماء وعدم تماشيها مع التقاليد التتارية الإسلامية. وليس موقف المحلة أقل انتقادا (بغض النظر عن رأي رئيس تحريرها) إزاء مسألة إحياء ذكرى مولد الرسول، في إشارة منها إلى عدم وجود حجج شرعية وأحداث تاريخية تدعم جواز إحياء هذه المناسبة. ومن الملفت للنظر أن كاتب المقالة أبا الهادي إذ يستشهد بوقائع من سيرة النبي محمد، فإنه يعتمد دوما على كتاب موسى بيغيف بعنوان "أيام حياة النبي" (وهو كتاب غير معروف لدى الباحثين)، ويصف أبو الهادي موسى بيغيف بأنه "معلمه الراحل".

مع ذلك، ففي العدد ذاته الصادر عشية حلول شهر ربيع الأول الذي يعد تقليديا شهر المولد النبوي، نشرت المجلة قصيدة باللغة التتارية مكرسة لمولد النبي. وكان في المجلة باب خاص للشعر، تنشر فيه قصائد لعبد الله طوقاي وغيره من الشعراء التتار.

كما نشرت المجلة رسائل لقرائها من أبناء التتار في المنفى والمقيمين في مختلف أنحاء العالم، في فنلندا وتركيا واليابان. تجدر الإشارة إلى أن شاكِر الذي أصبح قبل انتقاله إلى تامبيري رجل دين معروفا في العالم التركي والإسلامي، كان يتزامل مع علماء زمانه.

في نشاطاته المتعددة كان شاكِر يولي اهتماما بالغا الى قضايا تربية الأطفال

Muazzaz Babulal, The Tampere Islamic Congregation: the Roots and History, Jyväskylä, 2004.

6. حبيب الرحمن شاکر (في الوسط) مع مفتي الادارة الدينية لمسلمي اسيا الوسطى ز. باباخان طشقند، 1966

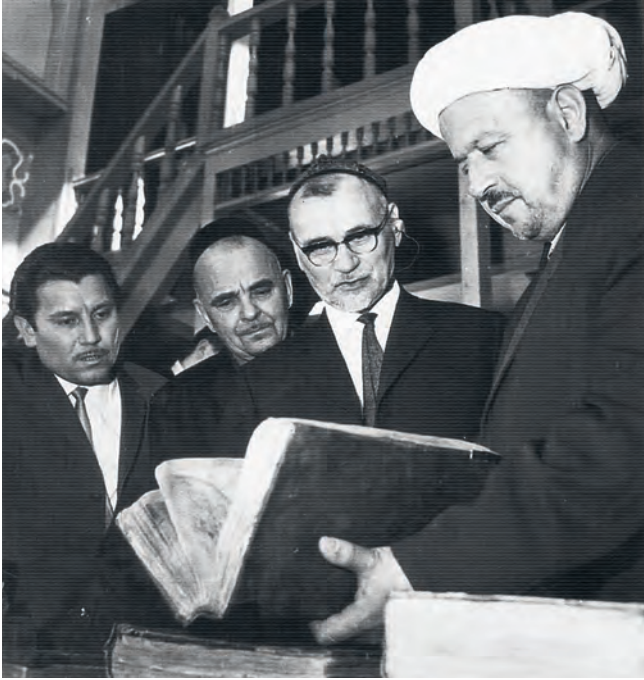

Muazzaz Babulal, The Tampere Islamic Congregation: the Roots and History, Jyväskylä, 2004.

5. حبيب الرحمن شاکر (في الوسط) مع مفتي الادارة الدينية لمسلمي اسيا الوسطى ز. باباخان طشقند، 1966

وفي عام 1949 يبادر شاکر بإصدار "المجلة الإسلامية" وهي نشرة قومية ودينية بالأحرف العربية لم يقتصر انتشارها على فنلندا وحدها بل كانت ترسل إلى جاليات من المهاجرين التتار في اليابان وتركيا، وكذلك إلى معارف الإمام المقيمين في مناطق أخرى من العالم الإسلامي. وكان حبيب الرحمن شاکر يكتب بنفسه معظم المقالات في هذه المجلة التي تناولت القضايا الدينية الملحة للجالية التتارية. ولعل الأجدر بالاهتمام مما تسنى لنا العثور عليه من مقالات الإمام هو تأملاته عن العلاقة بين الوعي القومي لدى شعوب العرق التركي ووعيتها الديني، وهي أفكار عرضها في دورة مقالات تحت عنوان "الدين والملة والوحدة، معانيها والعلاقات المتبادلة فيما بينها"، والتي نشرت في عدة أعداد من هذه المجلة في عام 1950. ويبدأ الكاتب بالكشف عن المعتقدات الدينية لدى أبناء العرق التركي قبل اعتناقهم الإسلام، ثم يروي قصة إسلامهم ومساهماتهم في بناء الحضارة الإسلامية. ثم يشير الكاتب إلى أن جماهير الأتراك، خلافا عن غيرهم من الشعوب من فيهم العرب، اعتنقوا الإسلام طواعية وهم لا يزالون أوفياء له على مر العصور. ويختم الكاتب بالقول أن "المرء لا يمكن اعتباره تركيا إلا إذا كان مسلما، فوفقا للوعي القومي للأتراك أنفسهم، فإن وحدة الدين والغاية واللغة تشكل شرطا لا بد منه". وهناك احتمال كبير أن هذه المقولة كانت مستلهمة لمبدأ "وحدة اللغة والفكر والعمل" الذي طرحه، أواخر القرن التاسع عشر، إسماعيل غاسبرالي (1851-1914)، أحد مؤسسي حركة التجديد الديني ومفكر وحدة الشعوب

مباني لاحتياجات الجالية، ومنها جوامع وقاعات لعقد اللقاءات والحفلات الموسيقية، والدورات الخاصة بتعليم الدين واللغة التتارية، وفي عام 1942 شيد مسجد في مدينة يارفنبايه. في الفترة ما بين 1948-1969 تحققت أكبر أمانى المجددين بافتتاح المدرسة الابتدائية القومية في هلسنكي، حيث يتعلم أبناء التتار العلوم الطبيعية والإنسانية إلى جانب المواد الدينية. كان التتار الفنلنديون يكونون احتراماً بالغاً لموسى بيغييف الذي عاش سنوات طويلة في مدينة بطرسبورغ (بتروغراد ثم لينينغراد لاحقا) التي مر عبرها المهاجرون. وبعد زيارته الأولى لفنلندا في عام 1910، زارها بيغييف مجدداً في عام 1932 ليبقى طيلة حياته على صلة وثيقة بالجالية الإسلامية المحلية. وقد تأثر بيغييف بما شهدته في فنلندا إلى حد أنه كرس عدة صفحات في كتابه الشهير "الصيام في الأيام الطويلة" لوصف روائع طبيعة هذه المنطقة ومُط حياة سكانها، وهو يذكر أن "الإنسان يشعر هنا بأنه جزء من مجتمع سعيد ووسط رائع، وهو يرى بعينه سكينه وأمانا يحققهما العدل، وأملا ينبع من الرخاء، وعملا يلده الأمل، ويرى رغدا وسعادة بشتى مظاهرهما كنتيجة للعمل". في عام 1947، وبتوصية من موسى بيغييف الذي أصبح بمثابة حلقة ربط بين معلم بومباي وتتار الإسكندنافية، يغدو شاکر إماما لجماعة تامبيري الإسلامية التي كانت قد انفصلت وقتها عن الجماعة الإسلامية الفنلندية الموحدة، ويبدأ فوراً في أداء وظائفه في إمامة الجمعة وإلقاء الخطب وتدریس الصغار.

Muazzee Babulal: The Tampere Islamic Congregation: the Roots and History, Jyväskylä, 2004.

4. حبيب الرحمن شاكِر (في الوسط) مع مفتي الادارة الدينية لمسلمي اسيا الوسطى ز. باباخان (يمين) وإمام لينينغراد أ. ايسايف (يسار). طشقند، 1966

تلاميذ أبيها في هذه المدينة الهندية، وكان مدرسه يتابع الأخبار عن نجاحاته ببالح الاهتمام حتى نهاية أيامه.

في عام 1946 يصل موسى بيغييف منهكا بأسره في بشاور إلى بومباي حيث يقضي شهرين في مستشفى محلي ويخضع لعدد من العمليات الجراحية. وربما في تلك الأثناء، قبيل مغادرته إلى القاهرة، اقترح بيغييف على أخيه في الوطن، والمتعلم الشريد مثله، أن ينتقل إلى فنلندا الثرية، حيث كانت الجالية التتارية الغنية والقوية تحتاج إلى رجل دين ومدرس متعلم كشاكِر. من المعروف أن بدايات نشوء الجالية التتارية في فنلندا تعود إلى أواخر القرن التاسع عشر، عندما بدأ التجار التتار الوافدون من محافظة نينجي نوفغورود يستوطنون في أراضيها التي كانت وقتذاك جزءا من أراضي الإمبراطورية الروسية. في عام 1915 تأسست في هلسنكي، شأن مدن فنلندية كثيرة، جمعية خيرية إسلامية، بعد إعلان استقلالها عام 1917، اتخذت فنلندا نهجا يختلف جذريا مع نهج روسيا السوفيتية، الأمر الذي كان تأثير واضح في حياة الجالية التتارية هناك. لقد غدا ما كان يحلم به المجددون التتار مطلع القرن العشرين في سبيل خير أمتهم مستحيا على أرض وطنهم لأسباب معروفة. أما في فنلندا التي تبنت في عام 1922 قانون الحرية الدينية، فكانت كل الإمكانيات لتحقيق ذلك متاحة لأبناء البورجوازية التتارية المتعلمة. ففي عام 1925 قاموا بتأسيس وتسجيل "المجمع الإسلامي الفنلندي" الذي لا يزال يواصل أنشطته الناجحة في أيامنا هذه كمؤسسة جامعة لتتار البلاد. وخلال فترة وجوده اقتنتى المجمع في مدن مختلفة

Muazzee Babulal: The Tampere Islamic Congregation: the Roots and History, Jyväskylä, 2004.

3. إدارة الحالية المسلمة في تامبيرى. يجلس من اليسار إلى اليمين: الإمام حبيب الرحمن شاكِر ورئيس الجالية عمر سالي، وأمين الصندوق لطف الله بيبلات. الوقوف: السكرتير وزير فاتح أرات، نائب الرئيس سميع الله فافين. عام، 1948

أستراليا، أما رشاد (-1910 ثمانينات القرن) الجالس في اليسار فتوفي في باكستان، بينما ناصح (1915-2005) الواقف في اليمين، فتوفي في مكة، شأنه شأن أهمهم تشكيرة. والجدير بالذكر أن ابنة حبيب الرحمن شاكِر، حامدة تشيدم، ذكرت أن أخاها ناصح هو الذي شجع بهيجة، أخته غير الشقيقة، على تأسيس أول مدرسة قرآنية للبنات في مهبط الوحي مكة المكرمة التي أنزلت فيها قبل نحو 1400 عام الآيات الأولى من القرآن الكريم. وأتيح لأحد كاتبي هذه المقالة شرف زيارة هذه مدرسة البنات هذه التي لا تزال تواصل عملها لحد الآن وعلى بابها لافتة تحمل اسم مؤسستها التتارية.

بعد زواجه بوقت وجيز انتقل شاكِر مع زوجته إلى بشاور (في باكستان الحالية)، حيث أصبح إماما ومدرسا. ومع أننا لا نعلم شيئا تقريبا عن حياته في هذه المدينة، إلا أن هناك صورة فوتوغرافية فريدة (الرسم رقم 3) نشرتها إحدى الصحف التتارية في اليابان، مرفقة بعبارة باللغة التتارية تقول: "إن الشخص الجالس في الوسط والذي يقوم بخدمة الأمة في مدينة بشاور هو الملا حبيب الرحمن البولغاري، وعلى يمينه محمد علي رحمة الله أوغلي من كاشغر، وعلى يساره الآخند غفور ديوان كريم أوغلي من كاشغر، والباقون هم أبناء لمهاجرين".

في بشاور يجمع القدر شاكِر مجددا مع موسى بيغييف الذي عاش هناك تحت مراقبة البريطانيين الخفية حتى نهاية الحرب العالمية الثانية، وذلك بعد اعتقاله في عام 1939 وهو في طريقه من اليابان إلى أفغانستان عبر الهند.

في عام 1942 ينتقل إمام تامبيرى المستقبل مع عائلته إلى بومباي حيث يواصل نشاطاته كرجل دين ومدرس. وتفيد حامدة تشيدم بأن ذو الفقار علي بوتو (1928-1979)، رئيس باكستان ورئيس وزرائها مستقبلا، كان أحد

1. حبيب الرحمن شاکر/ يجلس في الوسط/ جنباً إلى جنب مع إخوة زوجته

2. حبيب الرحمن شاکر/ في الوسط/ في بيشاور، في الثلاثينيات من القرن العشرين

التجديد الديني خلال فترة ما قبل الثورة.

ومما يدل على مستوى حبيب الرحمن شاکر من الدراسة إتقانه للغات العربية والتركية والأردية والفارسية، فضلا عن التتارية لغته الأم.

وبحسب معرفتنا تصبح العاصمة الأفغانية كابل المحطة الثانية على درب حبيب الرحمن الشاب.

بدأت عملية نشوء الجالية التتارية في أفغانستان في النصف الثاني من القرن التاسع عشر، عندما نجح التجار التتار، مدعومين من الحكومة القيصرية الروسية، في إقامة اتصالات تجارية راسخة بما فيه الكفاية مع هذا البلد الجبلي. وثمة معلومات تفيد بأن فرسانا من التتار خدموا في عام 1919 في جيش أمان الله خان، أول ملك لأفغانستان المستقلة.

لكن لم تكن العلاقات التجارية ووحدة الدين عاملين وحيدين يجذبان رجال الأعمال والمثقفين المسلمين من منطقة الفولغا والأورال الممزقة بالحرب الأهلية إلى هذا البلد العريق. لا بد من الإشارة أيضا إلى التقارب الفكري بين المجددين التتار و"الأفغان الجدد" الذين لعبوا في عشرينيات القرن الماضي دورا ملحوظا في أنظمة حكم الدولة الأفغانية. وكانت إصلاحاتهم، وخاصة في مجال التعليم، تحظى بتقييم إيجابي لدى المجددين التتار. يقول موسى بيغييف الذي وصل إلى أفغانستان في عام 1931، بعد أن جاب خلال فترة دراساته العالم الإسلامي أجمع من خانية بخارى إلى الحجاز ومن مصر إلى الهند: "حللت بكابل وهي جنة الله على الأرض، أجمل مدينة وأروع عاصمة في الشرق.. وقد علمني ما رأيته أن الدولة الأفغانية اليوم هي أقوى دولة إسلامية حضارة وتمسكا بالدين..".

لقد لعبت أفغانستان دورا هاما في حياة هذا العالم الديني التتاري الشهير. فبعد أن هرب من الاتحاد السوفيتي سرا في أواخر عام 1930، استقبله بحفاوة صديقه القديم محمد نادر شاه الذي كان قد أصبح في ذلك الحين

ملكا لأفغانستان، والذي عرض على بيغييف أن يبقى في كابل، واعداد إياه بالحماية والدعم. لكن بيغييف كان يتوق إلى سفرات جديدة معتقدا بأنها ستفيده في بحوثه. ثم عرض نادر شاه عليه منحه جواز سفر لرعية أفغاني كي يتمكن معه من التنقل بحرية في أرجاء العالم. وهذا العرض قابله العالم التتاري بالامتنان، وسرعان ما توجه إلى بومباي (مومباي الهندية الحالية) ليبدأ منها تجواله الذي دام تسعة عشر عاما.

وربما في ذلك الوقت التقى حبيب الرحمن شاکر لأول مرة ابن وطنه الشهير موسى بيغييف الذي يسجل في يومياته المحررة في كابل في 22 يونيو/حزيران عام 1931 قصة المدعو "حبيب الرحمن أفندي".

كما يرتبط بكابل حدث مهم آخر في حياة إمام تامبيري المستقبل، ألا وهو لقاءه بيبي ريحانة (1918-1974) التي أصبحت زوجته وشريكة حياته. وهي بنت شمس الله ولي الله (1867، مقاطعة أوبا - 1930، في كابل)، رجل الدين التتاري المعروف الذي درّس قبل الثورة في مختلف مدارس منطقة الفولغا والأورال. ويورد مؤسس باي بولات أن الأستاذ شمس الله ألف ثلاثين كتابا في المواضيع الدينية أصدرتها مطبعة الإخوة كريموف بقازان. وبعد اعتقاله في عام 1928 نفي مع عائلته إلى مدينة ترويتسك في مقاطعة أورال، لكنه أفلح في الفرار من هناك إلى طشقند أولا، ثم إلى أفغانستان حيث توفي بالملايا.

بيبي ريحانة وإخوتها التسعة وأختها تلقوا من أبيهم تعليما دينيا كاملا وأتقنوا اللغة العربية التي تحدثوا بها حتى فيما بينهم في البيت. لكن القدر شاء أن يجد أبناء الإمام التتاري أنفسهم مبعثرين في أنحاء العالم. وقد عثرنا عرضا في الإنترنت على صورة فوتوغرافية يفيد صاحبها المجهول الاسم بأنها تظهر حبيب الرحمن شاکر وأصهاره. والواقفان في يسار الصورة وفي وسطها وهما سديد (1912-1999) ومطيع الله (1917-1981)، قضيا عمرهما في

راميل فاريتوفيتش بلبايف

طالب دراسات دكتوراه في جامعة هلسنكي، إمام الجالية التتارية في فنلندا
زاربيوف إسلام أميروفيتش
مرشح في العلوم التاريخية إمام خطيب في جامع موسكو الكبير

من كابل إلى تامبيري: لمحات من سيرة العالم التتاري الإمام حبيب الرحمن شاكر

رجال الدين التتار في المنفى كثيرا ما استخدموا نسبة "البولغاري" كإشارة إلى التسمية التي كان شعبهم يعرف نفسه بها منذ القدم، والتي كانت معروفة في العالم الإسلامي. وعلى سبيل المثال، كان العالم الديني التتاري البارز عبد الرحيم أوتيز إيمان، من مواليد قرية أوتيز إيمان (قرية يانا في ناحية تشيريمشان بجمهورية تاتارستان)، والذي عاش على تخوم القرنين الثامن عشر والتاسع عشر، كان يضيف إلى اسمه نسبة "البولغاري"، وهو يطلق اسم "ديار البولغار" على جميع أراضي التتار في حوض نهر الفولغا وجبال الأورال.

أما مدينة محمودوفا، المتخصصة في دراسة الثقافة التربوية التتارية في فنلندا، والتي تذكر، في إشارة عابرة، اسم حبيب الرحمن شاكر بين أسماء "المدرسين المتقدمين من تاتار فنلندا"، فهي تشير إلى مدينة قازان كمسقط رأسه.

لم تستطع ابنة الإمام حامدة تشيدم، في مقابلتنا معها، إعطاء جواب دقيق على السؤال عن موضع ميلاد أبيها، وكل ما ذكرته قد ذكرت أنه ليس من مواليد مقاطعة نيجني نوفغورود، خلافا لمعظم تاتار فنلندا.

هناك شح في المعلومات عن مسقط رأس هذا العالم الديني، بل وعن كل المرحلة الأولى تقريبا من حياته قبل انتقاله إلى تامبيري. وكل ما نعرفه من معلومات ضئيلة عن سنوات دراسة شاكر هو أنه بعد إنهائه المدرسة الابتدائية في وطنه توجه إلى بخارى، وفقا للتقليد المتبع بين التتار منذ القدم. يفيد باي بولات بأن إمام تامبيري المستقبل، بعد مغادرته أرض الوطن، تلقى التحصيل العلمي خلال عشر سنوات في مختلف المراكز العلمية في العالم الإسلامي، لكنه لم يورد أسماءها تحديدا، باستثناء

بخارى السالفة الذكر وطشقند، حيث كان زميلا لضياء الدين باباخان (1908-1982)، المفتي الثاني مستقبلا للإدارة الدينية للمسلمين في آسيا الوسطى وكازاخستان. وكما هو معروف فإن رجل الدين السوفييتي هذا تلقى التعليم في عدد من مدارس طشقند، كما أنه أخذ العلم على يد محمد العسلي الشامي الطرابلسي، العالم العربي الذي عاش في طشقند في عشرينيات القرن الماضي، وكذلك على يد أبيه إيشان باباخان، المفتي الأول للإدارة الدينية للمسلمين في آسيا الوسطى وكازاخستان، أحد أنصار حركة

من المعروف أن تطور الفكر الديني التتاري الذي احتل مكانة بارزة في حقل العلم الإسلامي مطلع القرن العشرين، انقطع بصورة عنيفة وهو في عز ازدهاره، نتيجة لانقلاب أكتوبر عام 1917. وفي مرحلة مبكرة من حكم السوفييت اغلقت المدارس التتارية المتقدمة، وتوقف إصدار الكتب والدوريات الإسلامية، بعد أن كانت صفحاتها مؤخرا تزخر بأفكار تحرك أذهان المسلمين في روسيا، بل وفي العالم الإسلامي أجمع. لم ينج من موجات الاضطهاد في عشرينيات وثلاثينيات القرن الماضي إلا قلة قليلة من رجال الدين، وهم لم يستطعوا بعدها مواصلة بحوثهم العلمية الدينية. وحتى لو تمكنوا من ممارسة نشاطاتهم المهنية في مجال الدين، فهم اقتصرنا على أداء شعائره فحسب. وعلى الرغم من أن جزءا من أفكار المجددين الدينيين التتار، بحسب بعض الباحثين، أسهمت في بلورة نظرية الاشتراكية الإسلامية في الاتحاد السوفييتي، والفتاوى التي أصدرتها الإدارات الإسلامية الرسمية في الفترة ما بين الخمسينيات والثمانينيات من القرن الماضي، إلا أننا نلاحظ مع الأسف أن الفكر الديني الفلسفي التتاري ظل طوال الحقبة السوفييتية قابعا في طي النسيان.

ولم يبق من التراث الديني التتاري سوى المفكرين المنفيين المنفردين المتناثرين في أنحاء العالم، الذين واصلوا دراساتهم العلمية وخدموا شعبهم بعد أن اجبروا على مغادرة وطنهم. ويقف حبيب الرحمن شاكر الذي وجد مأواه الأخير في مدينة تامبيري الفنلندية بعد تجوال طويل، في صف واحد مع الشخصيات الدينية الشهيرة من تاتار المنفى، إلى جانب موسى بيغييف (1873، مقاطعة بينزا - 1949، في القاهرة) وعبد الرشيد إبراهيموف (1857، مقاطعة توبولسك - 1944، في طوكيو).

من المعروف على وجه الدقة أن إمام المستقبل ولد في عام 1903، ولكن الغموض يحيط بموضع ولادته. يورد مؤسس باي بولات، مؤرخ الأقلية المسلمة في تامبيري، أن حبيب الرحمن شاكر من مواليد مدينة بولغار والأرجح أن ما أوصله إلى هذا الاستنتاج هو نسبة "البولغاري" التي نعتز عليها في بعض أشكال كتابة اسمه (انظر شرح الرسم رقم 3 مثلا). لكن نسبة الشخص في أغلب الأحيان لا تدل بالضرورة على مكان ميلاده المحدد، وفي هذه الحالة بالذات يمكن أن تكون دليلا على قومية الشخص. ذلك أن

في جو من الشك والريبة اضطررنا كمسلمين ان نقوم مرارا وتكرارا بإثبات بأننا لسنا متعصبين أو إرهابيين. وكل ما يبقى علينا - التصرف بكرامة والسعي نحو الهدف الرئيسي في الحياة، دون خيانة المثل العليا للعبادة والإيمان.

وينبغي أن يصبح التعليم كأساس للرفاهية الإسلامية. المدارس والتوحيد، حيث يتربى ويتعرض أطفالنا - الأركان الطبيعية لمستقبلنا، العادل والنزيه حيث لا وجود للضعفاء والمحتاجين، وحيث الدين هو التوحيد الحقيقي يوفر بديلا عادلا.

نلتقي جميعا مع الله، الذي أمامه سنجيب عن كل أعمالنا وعن كل شيء. نحن أعضاء المجتمع النبيل. فليكن هذا المجتمع مثلا للبشرية، وليجلب النجاح سواء في الدنيا والآخرة. آمين.

السلام عليكم ورحمة الله. ❁

الحاج مالك عبد الرحمن روبي كاليهاس،
رئيس الجالية الإسلامية في إسبانيا، رئيس رابطة
مساجد غرناطة رئيس صندوق الأندلس للتعليم
رئيس صندوق مساجد اشبيلية

الإسلام في العالم الناطق باللغة الإسبانية والناطق بالبرتغالية

بسم الله الرحمن الرحيم

مرت إسبانيا، المعروفة سابقاً باسم الأندلس، عبر ما يقارب ثمانية قرون من الازدهار والتوسع. وتحت حكم المسلمين ازدهرت شبه الجزيرة الأيبيرية وامتلكت أعظم إنجازات الحضارة المعروفة في ذلك الوقت. وتطور الدين وكذلك الفنون والعلوم، وانتشر تأثيرها في العالم الغربي بأكمله وفي الشرق عبر شمال أفريقيا.

ثم شهدت إسبانيا التراجع الكبير الذي لا يصدق وضاع وانفقد التراث الإسلامي. بدأت العصور المظلمة تحت حكم الكنيسة الكاثوليكية، التي استمرت مع سقوط غرناطة في عام 1492 وصولاً إلى عهد الدكتاتورية الفاشية، وانتهت فقط في عام 1975، وبعد ذلك بدأت في إسبانيا ما تسمى بالصحو والنهضة الإسلامية.

في عام 1980، عاش في الدولة المذكورة 120 ألف شخص من المسلمين، معظمهم من المهاجرين من بلدان المغرب العربي. ويقوم في إسبانيا اليوم حوالي مليونين من المسلمين.

يذكر ان إسبانيا كانت دائماً بمثابة النموذج الثقافي لجميع البلدان الناطقة بالإسبانية. وبالمثل كانت تسترشد بها الأوساط الإسلامية. لقد انتقل الإسلام إلى أمريكا اللاتينية مع المستعمر الإسباني. وكان العبيد الذين نقلوا من قبل الغزاة من شمال وشرق أفريقيا، بعد غزو أمريكا في القرن الخامس عشر، من المسلمين. وهكذا ظهر الإسلام في البرازيل وفنزويلا وكولومبيا ومنطقة البحر الكاريبي. ولم يتمكن قسم كبير من العبيد ممارسة الدين الإسلامي بحرية. لقد أجبروهم على التخلي عن دينهم عن تحت طائلة الموت. وهكذا ، تم في أمريكا اللاتينية اجتثاث الإسلام واختفى تقريباً. وفي وقت لاحق، في نهاية القرن السادس عشر ، تشكلت قاعدة المسلمين من العبيد الذين نالوا الحرية ومن المهاجرين من الهند وباكستان.

ولكن نظراً لعدم وجود المعرفة الدينية وقلة عدد الوسط الإسلامي ولم يتطور الإسلام هناك عملياً. في الخمسينيات من القرن التاسع عشر هاجرت أعداد ضخمة من العرب المسلمين إلى أمريكا. وكان معظم المهاجرين أصل لبناني أو سوري. واستقروا في الأرجنتين والبرازيل وفنزويلا وكولومبيا. وبالإضافة إلى ذلك، كانت هناك هجرات فلسطينية وباكستانية

وبنغلاديشية. ولكن كثافة الهجرة إلى الأرجنتين والبرازيل وفنزويلا تراجعت في الخمسينيات من القرن العشرين والى كولومبيا في السبعينات. وفي وقت لاحق، شهدت البرازيل وفنزويلا موجة جديدة من الهجرة. وهاجرت مجموعات من الفلسطينيين إلى تشيلي وكولومبيا.

وشارك معظم المهاجرين المسلمين، وكما إخوانهم في الدين في الولايات المتحدة، في الحياة العامة وتميزوا بحب العمل وبحبهم وتقديرهم للبلد الذي استقبلهم. وبالجهد المشتركة أقام المهاجرون، المؤسسات الإسلامية والمدارس والمساجد - وهي الأماكن الذي جرى فيها تطوير الدين. الآن يتمركز في أمريكا اللاتينية عدد كبير من المهاجرين المسلمين ومن السكان المحليين الذين اعتنقوا الإسلام. ووفقاً للإحصاءات، فإن عدد المسلمين في أمريكا اللاتينية، يبلغ أكثر من 6 ملايين شخص. على سبيل المثال، في الأرجنتين يبلغ عددهم 700 ألف شخص و1.5 مليون شخص في البرازيل.

ومن المعروف ان سكان البرازيل والبرتغال لا يتكلمون بالإسبانية، ولكن قرب اللغتين يساعد في التواصل مع المجتمع الناطق باللغة الإسبانية. اليوم، يقوم الوسط المسلم في إسبانيا بتطوير ونشر الإسلام على أساس:

1 المواد المطبوعة

2 التلفزيون عبر الانترنت

3 الدعوة عبر الإنترنت.

4 نشر وإصدار الكتب.

في العالم الناطق باللغة الإسبانية يعيش 11 مليون مسلم. ويبدو واضحاً انه يوجد طلب لتطور الإسلام. ويعيش المجتمع المسلم، وخصوصاً في أمريكا اللاتينية، محاطاً بسكان بفطرة طبيعية، وهو ما ييسر فهمهم للإسلام. الوضع الاقتصادي - موضوع قلق كبير ولكن نحن يمكننا تقديم البديل على أساس الإيمان الديني لدينا: نظام مصر في بديل والأسواق والاتحادات المهنية كحل لمشكلة البطالة والفقير، وهناك القوافل كفرصة للتجارة الحرة، والتي لا تزال تعرف باسم معاملات [ممارسة تطبيق المعتقدات والمذاهب - ملاحظة المترجم] - بديل فعال للرماسالية الربوية ورد فعل المسلمين للركود الاقتصادي.

حيث يتربي ويتعرع أطفالنا - الأركان الطبيعية لمستقبلنا، العادل والنزيه حيث لا وجود للضعفاء والمحتاجين، وحيث الدين هو التوحيد الحقيقي يوفر بديلا عادلا.

نلتقي جميعا مع الله، الذي أمامه سنجيب عن كل أعمالنا وعن كل شيء. نحن أعضاء المجتمع النبيل. فليكن هذا المجتمع مثالا للبشرية، وليجلب النجاح سواء في الدنيا والآخرة. آمين.

السلام عليكم ورحمة الله. ❁

الإسلام في العالم الناطق باللغة الإسبانية والناطق بالبرتغالية

المفتي الشيخ راوي عين الدين،

رئيس الإدارة الدينية لمسلمي روسيا الاتحادية مرشح
في العلوم الفلسفية (موسكو، روسيا الاتحادية)

موجة جديدة من الهجرة. وهاجرت مجموعات من الفلسطينيين الى تشيلي وكولومبيا. وشارك معظم المهاجرين المسلمين، وكما إخوتهم في الدين في الولايات المتحدة، في الحياة العامة وتميزوا بحب العمل وبحبهم وتقديرهم للبلد الذي استقبلهم. وبالجهود المشتركة اقام المهاجرون، المؤسسات الاسلامية والمدارس والمساجد - وهي الأماكن الذي جرى فيها تطوير الدين. الآن يتمركز في أمريكا اللاتينية عدد كبير من المهاجرين المسلمين ومن السكان المحليين الذين اعتنقوا الإسلام. ووفقا للإحصاءات، فإن عدد المسلمين في أمريكا اللاتينية، يبلغ أكثر من 6 ملايين شخص. على سبيل المثال، في الأرجنتين يبلغ عددهم 700 الف شخص و1.5 مليون شخص في البرازيل. ومن المعروف ان سكان البرازيل والبرتغال لا يتكلمون بالإسبانية، ولكن قرب اللغتين يساعد في التواصل مع المجتمع الناطق باللغة الإسبانية. اليوم، يقوم الوسط المسلم في إسبانيا بتطوير ونشر الإسلام على أساس:

- 1 المواد المطبوعة
- 2 التلفزيون عبر الانترنت
- 3 الدعوة عبر الإنترنت.
- 4 نشر وإصدار الكتب.

في العالم الناطق باللغة الإسبانية يعيش 11 مليون مسلم. ويبدو واضحاً انه يوجد طلب لتطور الإسلام. ويعيش المجتمع المسلم، وخصوصاً في أمريكا اللاتينية، محاطاً بسكان بفترة طبيعية، وهو ما يبسط فهمهم للإسلام. الوضع الاقتصادي - موضوع قلق كبير ولكن نحن يمكننا تقديم البديل على أساس الإيمان الديني لدينا: نظام مصرفي بديل والأسواق والاتحادات المهنية كحل لمشكلة البطالة والفقر، وهناك القوافل كفرصة للتجارة الحرة، والتي لا تزال تعرف باسم معاملات [ممارسة تطبيق المعتقدات والمذاهب - ملاحظة المترجم] - بديل فعال للرأسمالية الربوية ورد فعل المسلمين للركود الاقتصادي. في جو من الشك والريبة اضطررنا كمسلمين ان نقوم مرارا وتكرارا بإثبات أننا لسنا متعصبين أو إرهابيين. وكل ما يبقى علينا - التصرف بكرامة والسعي نحو الهدف الرئيسي في الحياة، دون خيانة المثل العليا للعبادة والإيمان. وينبغي أن يصبح التعليم كأساس للرفاهية الإسلامية. المدارس والتوحيد،

مرت إسبانيا، المعروفة سابقاً باسم الأندلس، عبر ما يقارب ثمانية قرون من الازدهار والتوسع. وتحت حكم المسلمين ازدهرت شبه الجزيرة اليبيرية وامتلكت أعظم إنجازات الحضارة المعروفة في ذلك الوقت. وتطور الدين وكذلك الفنون والعلوم، وانتشر تأثيرها في العالم الغربي بأكمله وفي الشرق عبر شمال أفريقيا. ثم شهدت إسبانيا التراجع الكبير الذي لا يصدق وضاع وانفقد التراث الإسلامي. بدأت العصور المظلمة تحت حكم الكنيسة الكاثوليكية، التي استمرت مع سقوط غرناطة في عام 1492 وصولاً إلى عهد الدكتاتورية الفاشية، وانتهت فقط في عام 1975، وبعد ذلك بدأت في إسبانيا ما تسمى بالصحة والنهضة الإسلامية. في عام 1980، عاش في الدولة المذكورة 120 ألف شخص من المسلمين، معظمهم من المهاجرين من بلدان المغرب العربي. ويقوم في إسبانيا اليوم حوالي مليونين من المسلمين.

يذكر ان إسبانيا كانت دائماً بمثابة النموذج الثقافي لجميع البلدان الناطقة بالإسبانية. وبالمثل كانت تسترشد بها الأوساط الإسلامية. لقد انتقل الإسلام إلى أمريكا اللاتينية مع المستعمر الإسباني. وكان العبيد الذين نقلوا من قبل الغزاة من شمال وشرق أفريقيا، بعد غزو أمريكا في القرن الخامس عشر، من المسلمين. وهكذا ظهر الإسلام في البرازيل وفنزويلا وكولومبيا ومنطقة البحر الكاريبي. ولم يتمكن قسم كبير من العبيد ممارسة الدين الإسلامي بحرية. لقد أجبروهم على التخلي عن دينهم عن تحت طائلة الموت. وهكذا، تم في أمريكا اللاتينية اجتثاث الإسلام واختفى تقريباً. وفي وقت لاحق، في نهاية القرن السادس عشر، تشكلت قاعدة المسلمين من العبيد الذين نالوا الحرية ومن المهاجرين من الهند وباكستان.

ولكن نظراً لعدم وجود المعرفة الدينية وقلة عدد الوسط الإسلامي ولم يتطور الإسلام هناك عملياً. في الخمسينات من القرن التاسع عشر هاجرت أعداد ضخمة من العرب المسلمين إلى أمريكا. وكان معظم المهاجرين أصل لبناني أو سوري. واستقروا في الأرجنتين والبرازيل وفنزويلا وكولومبيا. وبالإضافة إلى ذلك، كانت هناك هجرات فلسطينية وباكستانية وبنغلاديشية. ولكن كثافة الهجرة إلى الأرجنتين والبرازيل وفنزويلا تراجعت في الخمسينات من القرن العشرين والى كولومبيا في السبعينات. وفي وقت لاحق، شهدت البرازيل وفنزويلا

بيان المنتدى الإسلامي العالمي الحادي عشر

إننا، المشاركون في المنتدى الإسلامي العالمي الحادي عشر الذي عقد في 16-14 من ديسمبر/كانون الأول لعام 5102 في العاصمة البريطانية لندن تحت عنوان "الدين والتكامل في ظلّ التغيّرات القيمية"، توصلنا إلى النتائج التي نعرضها للأمة العالمية وجميع الناس ذوي النوايا الحسنة وننوّجها إليها بالبيان التالي:

بسم الله الرحمن الرحيم

1 إننا نؤمن بأن واجبنا التعبير عن غضبنا ورفضنا التام للأعمال الإرهابية تحت الشعارات الدينية الزائفة التي شهدتها أنحاء مختلفة من العالم في العام الماضي. وإذا ما تسترّ شخص ما بالإسلام فهو، في الحقيقة، شوّه صورة الدين. ونقدّم تعازينا لجميع ضحايا الأعمال الإرهابية الجنونية ونعبّر عن تعاطفنا وإيائهم. إن وفاة أي شخص بغض النظر عن الجنس والعرق والمعتقد تشكّل مأساة. وأولئك الذين ارتكبوا أفعالاً وحشية استحقّوا احتقار معاصريهم علاوة على أنهم سيلقون في الآخرة عذاباً أليماً.

2 نشأت ظاهرة الإرهاب الإسلامي الزائف على حد ذاته في بداية القرن الحادي والعشرين كنتيجة لتغييرات شتى في مجال القيم، وبالأخص، في الدين والسياسة والتحديد الذاتي للهوية عند الشعوب ومعتنقي مختلف المعتقدات. إن المجتمع الدولي عموماً والجزء الإسلامي منه خصوصاً بحاجة إلى تحليل معمّق لتلك التغيّرات ووضع آليات جديدة تهدف إلى مواءمة كل من المجتمع والإنسان وذلك بالاعتماد على القيم التقليدية التي أعيد النظر فيها من جديد ومنها قيم "الأديان السماوية" من أصل التقليد الإبراهيمي والإنساني.

3 ينبغي علينا اتخاذ إجراءات لا سياسية واقتصادية وعسكرية وأمنية - وقائية تهدف إلى القضاء على الإرهاب الديني الزائف فحسب، بل، وبالدرجة الأولى، يتطلّب الوضع العمل على تنوير وإضفاء الصبغة الإنسانية على تلك من شرائح المجتمع في دول مختلفة التي يستخدمها الإرهابيون لتجنيد عناصر جدد لتحويلهم إلى طعمة النار. ولا يمكن التغلّب على طلب للأيديولوجيا المتطرّفة إلا عن طريق تنوير شامل على مستويات كافة في البلدان الغربية والشرقية على حدّ سواء وفي جميع المجموعات الدينية والعقائدية أخذاً بعين الاعتبار خصوصيات تلك المجموعات.

4 أما المسلمون فتحتلّ بالنسبة إليهم المسائل الآتية ثمة سلّم الأولويات فيما يتعلّق بالعمل على أسنّة المجتمع: إدراك الجوهر الإنساني العميق لرسالة القرآن الكريم والاهتمام بالإنسانية القرآنية تفسيراً لعمليات اجتماعية سياسية وأخرى مختلفة يشهدها العالم المعاصر فضلاً عن كبت الشعور بالفوقية تجاه مذاهب أو تيارات أخرى للإسلام وتجاه معتنقي معتقدات مختلفة من جهة، وكذلك، تعزيز الحوار بين المذاهب والأديان والمعتقدات على أساس الإنسانية، ومن جهة أخرى، فهم المسؤولية الكبيرة التي يتحمّلها اتباع الرسول محمد (صلى الله عليه وسلم) عن السلم والأمن الاقتصادي والبيئي على سطح الأرض.

5 تتطلّب مهمّة إضفاء الطابع الإنساني على المجتمعات الإسلامية بالإصلاح الجوهري لنظام التعليم الديني مع الاستناد على دمج إنجازات التقدم العلمي التقني مع الدين. ومن الضروري إيلاء الاهتمام الى مسائل تربية الجيل الجديد للمتقّفين المسلمين وتطويرهم ناهيك عن خلق الظروف لاندماجهم الناجح في النخبة الفكرية العالمية.

6 ولتعزيز الحوار والتفاهم والتعاون العملي مع غير المسلمين ينبغي إيصال الحقيقة التالية عن الإسلام المعاصر وهي: إن التعليم القرآني لا يضع أتباعه في حالة المواجهة مع العالم كله، بل يؤكد أن الحوار الشامل وحده يشكل بديلاً حقيقياً عن نهج صراع الحضارات والمواجهة بينها وذلك عبر وسائل الإعلام العالمية والمطبوعات المتخصصة لعلماء وزعماء الطوائف والمسؤولين عن صنع القرارات.

7 من الضروري إبلاغ مقرّرات مؤتمر الأمم المتحدة لتغيير المناخ الذي عقد في نوفمبر/ تشرين الأول - ديسمبر/ كانون الأول الماضي في العاصمة الفرنسية باريس إلى جميع أعضاء الأمة في بلدان مختلفة عبر وسائل الإعلام، أما الأشخاص ذوي السلطة والنفوذ والعلماء فواجبهم وضع هذه القرارات حيز التنفيذ. كما ينبغي علينا أن نفهم أن الكارثة البيئية تهدّد، بالدرجة الأولى، المناطق التي يقطنها إخواننا وأخواتنا من المسلمين.

8 وفيما يتعلق بالتطوير المستقبلي للفكر الفلسفي والإنساني الإسلامي وتكوين نخبة فكرية إسلامية جديدة وتعميق البحوث عن التقاليد الإسلامية يرى المشاركون في المؤتمر أنه من الحيوي مواصلة إجراء اللقاءات السنوية على المستوى الدولي مع مشاركة علماء بارزين وخبراء في مجال العلاقات بين الدولة والطوائف فضلاً عن علماء الدين وذلك بهدف التبادل الواسع للخبرات والآراء ورسم المناهج المشتركة لمعالجة القضايا الملحة التي تواجهها مجتمعاتنا. ❁

إبراهيم مورغا إمام جالية ليستر ومساعد الامين العام لمجلس المسلمين في بريطانيا مع رئيس الاساقفة بليسي

نشوب حرب عالمية مدمرة. بل وجاء تأكيدا على رفض جميع المسلمين للتطرف بأشكاله كافة، وعلى أن أهم المشكلات التي يواجهها العالم الإسلامي هي، بلا شك، الجهل والفقر والتخلف.

ووافق المشاركون بإجماع على نص وثيقة القرار الصادر عن المنتدى والذي يتضمن دعوة واضحة إلى خوض حوار داخل الأمة والبحث عن حل المشكلات العالقة عبر تطوير الفكر العلمي الديني الحديث، والتعليم، والتعاون الشامل.

وأشار نص القرار إلى ضرورة "استيعاب الجوهر الإنساني العميق لرسالة القرآن الكريم والاعتماد إلى الإنسانية القرآنية في إدراك حقيقة التطورات الاجتماعية والسياسية وغيرها من التطورات الجارية في أيامنا هذه، وتجاوز الإقصاء المذهبي وإقصاء الآخر، وتطوير حوار بين المذاهب والأديان بناء على قيم إنسانية عامة، ووعي مسؤولية العظيمة التي يحملها أتباع النبي محمد، صلى الله عليه وسلم، عن السلام وسلامة البيئة والرخاء الاقتصادي على كوكب الأرض".

حسين حلاوة

العالمي ضمير محي الدينوف، نائب رئيس الإدارة الدينية لمسلمي روسيا للشؤون الدولية روشان عباسوف، نائب رئيس الإدارة الدينية للمسلمي روسيا، عميد الجامعة الإسلامية (موسكو) ضمير خير الدينوف، رئيس أجهزة الإدارة الدينية للمسلمي روسيا إدار نوريمانوف وغيرهم. كما ضم برنامج زيارة الوفد الروسي للمملكة البريطانية الموحدة وإيرلندا الشمالية المشاركة في مأدبة الغداء مع زعماء المنظمات الإسلامية، وذلك بدعوة من رئيس المركز الثقافي الإسلامي بلندن، السير أحمد الديبان وكبار مستشاري المجلس الإسلامي البريطاني السير إقبال سكراني، وزيارة أضخم مسجدين في لندن، وزيارة المدرسة الإسلامية، ولقاء مع رئيس أساقفة كانتربري جاستن ويلبي، ومحادثات مع أعضاء المجلس الإسلامي البريطاني. هذا وجرى أثناء الزيارة تبادل الخبرات بين أبناء المجتمع الإسلامي في بريطانيا مع الضيوف الأجانب والزعماء المسلمين في هذه الدول حول جميع المسائل الإنسانية الملحة، وإقامة صلات وثيقة بين علماء المسلمين البريطانيين وإخوتهم وزملائهم من دول مختلفة، وبحث مشاريع ثقافية وعلمية وتعليمية مشتركة والتخطيط لتنفيذها.

والمنتدى الإسلامي العالمي هو فعالية ينظمها المسلمون في روسيا سنويا لبحث مستقبل الإسلام والمجتمعات الإسلامية في سياق أجندة القضايا المعاصرة. وفي عام 5102 أثمرت جهود أمانة المنتدى الإسلامي العالمي والإدارة الدينية لمسلمي روسيا الاتحادية في عقد أول اجتماع للمنتدى خارج الأراضي الروسية، وذلك برئاسة الشيخ المفتي راوي عين الدين. وعلى وجه العموم، أظهر المنتدى الإسلامي العالمي الحادي عشر عدم وجود خلافات حادة بين أبناء الأمة الإسلامية، ناهيك عن خلافات قد تقود إلى

سعيد فاضل الميلاني، إمام منظمة الهوي

المشاركون في المنتدى الاسلامي العالمي الحادي عشر

المشاركون في المنتدى الاسلامي العالمي الحادي عشر

الروسي فلاديمير بوتين بالمسلمين في روسيا، الأمر الذي تدل عليه مشاركته في مراسم افتتاح المسجد الجامع بموسكو".
 وختم بالقول: "إنني على يقين بأن المسلمين في روسيا كسبوا احترام المجتمع الروسي وحققوا الانسجام والتماسك في ظل قيادتكم".
 وجرت أعمال المنتدى في ثلاث دورات عامة هي: "الهوية والاندماج"، و"مكافحة التطرف والراديكالية"، و"مواجهة الإسلاموفوبيا". وركزت المناقشات على المواضيع الرئيسية التالية: القيم التقليدية والأخلاق القائمة على أساس تراث الأديان السماوية؛ الإنسانية القرآنية؛ الحوار والتعاون بين الأديان؛ المشكلات البيئية وسبل معالجتها.
 لقد أولى المشاركون في مداخلاتهم اهتماما بالغا بمسألة "داعش" (التنظيم الإرهابي المحظور في روسيا) وجهود علماء الدين لفضح إيديولوجيته. كما تناول المشاركون مسألة اللاجئين في سياق مشكلة اندماجهم في مجتمعات المستقبل.

وجرى تنظيم المنتدى من قبل الإدارة الدينية لمسلمي روسيا الاحادية، وأمانة المنتدى الإسلامي العالمي، بدعم كل من المجلس الإسلامي البريطاني ومجلس المفتين لروسيا والإدارة الدينية لمسلمي جمهورية تاتارستان. وتضمن الوفد الروسي، إلى جانب الشيخ راوي عين الدين، النائب الأول لرئيس الإدارة الدينية لمسلمي روسيا، السكرتير التنفيذي للمنتدى الإسلامي

حاسما في بلورة مناهج ومبادئ جديدة لتحديد شكل أنظمة الدولة والعلاقات الدولية في القرن الحادي والعشرين في العالم أجمع". ثم تساءل سماحة المفتي عين الدين قائلا: "ما هو الشكل الذي سيتخذه تطور فكرنا الديني وأمتنا الإسلامية في القرن الحادي والعشرين: هل سيتخذ مسار داعش أو مسار الإنسانية القرآنية؟" وتابع يقول: "إن منتدانا عقد لبحث هذه المسائل بالذات في مناقشة نزيهة وصريحة".
 هذا ورحب كل من الأمين العام للمجلس الإسلامي البريطاني، دكتور شجاع شافي، ورئيس الأساقفة يليسي، راعي أبرشية سوروج (الكنيسة الأرثوذكسية الروسية).
 وفي كلمته أمام المنتدى أعرب الشيخ محمد إسماعيل، الأمين العام لجمعية العلماء المسلمين في بريطانيا، عن إعجابه بافتتاح مسجد موسكو الجامع في سبتمبر/أيلول عام 2015.

وقال فضيلته، وهو يخاطب سماحة المفتي الشيخ راوي عين الدين نيابة عن الأمة الـ 008 الأعضاء في الجمعية: "أنتهز هذه الفرصة لتهنئة سماحتكم و القادة الروس بافتتاح المسجد الجامع بموسكو مؤخرا. إننا نعبر عن إعجابنا بافتتاح المسجد الجامع بموسكو، هذا العمل النبيل العظيم الذي أصبح ممكنا بفضل المساعدة والدعم اللذين تقدمهما الدولة الروسية للمجتمع الإسلامي في البلاد". وتابع: "إننا نرحب بحماس كبير بأنباء عن اهتمام الرئيس

المنتدى الاسلامي العالمي العاشر. نتائج وآفاق

المركز الصحفي
للمنتدى الاسلامي العالمي

وافتح أعمال المنتدى الإسلامي العالمي الحادي عشر تحت عنوان "الدين والهوية والتكامل في ظل التغيرات القيمة" بتلاوة آيات القرآن الكريم وإقامة الصلاة، ثم ألقى سماحة المفتي الشيخ راوي عين الدين، الزعيم الروحي للمسلمين في روسيا، خطابا إلى المجتمعين، جذب فيه انتباههم إلى أن التطورات الجارية في الشرق الأوسط لا تخص بدول المنطقة وحدها بل والدول الكبرى كلها، أما "عواقب المأساة التي يشهدها الشرق الأوسط فتؤثر في القارة الأوراسية بأسرها، ومن دلائل ذلك الهجمات الإرهابية الوحشية وأزمة المهاجرين وصعوبات اجتماعية وسياسية أخرى".

واعتبر المفتي الشيخ راوي عين الدين أن "نهاية الحرب في سوريا، هذا الفصل الأخير والأكثر دموية من أحداث "الربيع العربي"، ستلعب دورا

عقد في لندن في 15 ديسمبر/كانون الأول عام 2015
المنتدى الإسلامي العالمي الحادي عشر تحت عنوان "الدين
والهوية والتكامل في ظل التغيرات القيمة".

وشارك في المنتدى زعماء الجاليات الإسلامية ومفتون من روسيا، وألبانيا، وبلغاريا، وبريطانيا، وإيران، وإيرلندا، وكازاخستان، وقرغيزستان، وليتوانيا، ومقدونيا، وبولندا، ورومانيا، وصربيا، وتركيا، وفنلندا، وإستونيا ودول أخرى.

شارك في أعمال المنتدى ممثلو هيئات دينية دولية وباحثون بارزون من مؤسسات علمية وتعليمية أيضا، إضافة إلى ممثلي سلطات دول أوروبا والشرق الأوسط وشمال إفريقيا، وجنوب شرق آسيا، وأمريكا الشمالية.

المشاركون في المنتدى الاسلامي العالمي الحادي عشر

و ان الكلمة الحكيمة والحقة المشبعة بالفكر السليم والخبرة الجيدة فقط تبدو قادرة على إخماد نيران الكراهية والشقاق. ونحن نثق بأن صراع الافكار يمكن أن ينتقل من خنادق القتال الى خلف الطاوات المستديرة وإن وسيلة الإقناع ستكون ليس السيف بل الكلمة. يعتبر الكثيرون أن هذه الكلمات تبدو مثيرة للشفقة كثيرا وتحمل التفاؤل غير المبرر. لكن يشجعنا ويلهمنا الإيمان بالله، والأمل في رحمته. ومن أجل رضوانه وباسم الأخوة والسلام، أطلقنا قبل عام دعوتنا من مجلة " المنارة". نحن ندعو الله عز وجل لكي يهدينا ويمنحنا فرصة والقدرة على المساهمة في حفظ السلام وتحقيق النهضة الفكرية الإسلامية. ونحن نأمل في أن مجلة "منارة الإسلام" ستلعب، وبإذنه تعالى، الدور المهم في تطوير أمتنا بأكملها. وسنعتبر النجاح الحقيقي على هذا الطريق، ظهور زمن تندثر فيه التنظيمات القتالية المتشددة و"جبهات التحرير" المختلفة لتظهر بدلا عنها المدارس والجامعات وتجمعات الأنفس التي تطلب المعرفة والعلم. وفي سبيل ذلك ومن أجل تحقيقه يجب على الإنسان أن يستمر فعلا في العيش والعمل! ❁

كلمة المحرر

ضمير محي الدين

السكرتير المسؤول للمنتدى الإسلامي العالمي
رئيس تحرير مجلة "منارة الإسلام"
مرشح في العلوم السياسية

ونحن كمسلمين مفكرين في مستقبل أمتنا وكأنصار مبدئين للسلام والتطور المطرد لخير ومصالحة كل البشرية وكوطنيين نحب بلادنا وكدعاة دائمين للحوار الاستراتيجي بين روسيا والعالم الإسلامي، لا يمكننا ولا يحق لنا أن نبقى جانبا.

نحن شعرنا أنه من الضروري ويجب إنشاء منصة فكرية حقيقية ليس للحرب والتفرقة، بل للعمل الجاد المشترك ولإجراء حوار حقيقي وتبادل المعرفة بين كبار المفكرين ورجال الدين والباحثين، أي بين كل "العقول النيرة" في الأمة الحديثة المعاصرة وكل من يتعاطف معها. وبهذا الشكل نقوم بتنفيذ وصايا أجدادنا ونبدي الوفاء لأسلافنا: موسى بيغييف واسماعيل غاصبرالي وشهاب الدين مرجاني وغيرهم من الشخصيات العظيمة في الفكر الديني الروسي والعالميين الذين أصروا دائما على أن أساس العيش في المستقبل بسلام ورخاء يكمن في التعليم والمعرفة والتنوير. وبفضل مآثرهم الروحية والفكرية تبلورت وتشكلت مفاهيم الإنسانية القرآنية وتكون الكيان الروسي المسلم وعلى أساس كل ذلك تسري عملية التطور البناء للإسلام في روسيا الاتحادية. والآن نرى مهمتنا في نشر الإمكانيات السلمية لهذه الأفكار وتقاسم خبرة تنفيذها وتطبيقها العملي على أرض الواقع.

وتجدر الإشارة إلى أن المنتدى الإسلامي العالم ومجلة " المنارة" كجزء منه، يهدف الى توجيه الطاقة المحترمة والتفاعلات في العالم الإسلامي، نحو الاتجاه البناء. ويجب حتما وقف عمليات التدمير الذاتي الصريح والواضح التي نشاهدها اليوم في أماكن كثيرة مثل سوريا والعراق. ومن نافل القول إن ثمن التقاعس في هذه الحالة سيكون باهظا جدا بشكل لا يصدق: وقد ينتشر العداء وتنهزم الدماء قريبا في العديد من المناطق الأخرى. في هذه العملية يجب أن يشارك في المقام الأول الأشخاص الروحيون : رجال الدين والمفكرون. لا يمكن التغلب على الإرهاب والتطرف بالدبابات والطائرات ولا حتى بواسطة فرق كاملة من القوات الخاصة. وبدلا من "داعش" واحد قد تظهر عشرات التنظيمات المشابهة الجديدة. يبدو واضحا أنه لا يمكن التغلب على هذه الهيدرا بالقوة الفيزيائية الفظة فقط.

مرت سنة واحدة على تأسيس "منارة الإسلام"! وقبل عام أيضا تم اتخاذ قرار بإنشاء المنتدى الإسلامي العالمي - المنظمة التي كانت الطرف المبادر في ظهور مجلتنا في شكلها الجديد. لقد وضعنا لأنفسنا أهدافا طموحة: دخول المجال الفكري الإسلامي العالمي وبعد التمرکز هناك بشكل راسخ، توجيه الدعوة إلى كل من يشاركنا أفكارنا في جميع أنحاء العالم للعمل في سبيل بناء السلام العالمي الشامل.

وخلال هذه الفترة، تم إطلاق وتنفيذ مجموعة كاملة من المشاريع الهامة. بالإضافة إلى مجلة " المنارة" ظهرت إلى الوجود الطبعة الدورية للمنتدى العالمي الإسلامي / almanac MMF / ويجري العمل لإصدار موقع متجدد دوري على الانترنت لتقديم المواد التحليلية تحت أسم muslim-forum. ofni . وأخيرا عقد بنجاح تام في ديسمبر/ كانون الأول عام 2015 في لندن المنتدى العالمي الإسلامي الحادي عشر ويجري التحضير والاستعداد لفعاليات المنتدى الإسلامي العالمي الثاني عشر الذي سيعقد في باريس في ديسمبر/ كانون الاول عام 2016.

في إطار هذا المنتدى، سيجري بحث مناقشة العديد من القضايا والمسائل وسيتم تنفيذ أعمال تتسم بالطابع التأسيسي وبنيتها سيتم تحضير القاعدة اللازمة لعمل ونشاط المنتدى الإسلامي العالمي وفروعه الهيكلية على المدى الطويل.

ويجب القول إن خط الانقسام والانكسار الرئيسي في العالم الإسلامي المضطرب والمسربل بالجراح اليوم - يتسم بالطابع الذهني الفكري وإن الصراع الرئيسي بل يمكن القول حتى الحرب الأساسية، تتسم أيضا بالطابع الذهني الفكري.

تحمل هذه الحرب، الطابع الشامل وتظهر عمليا في كل مكان تقريبا. ويتناحر فيما بينهم الراديكاليون والمعتدلون وكذلك أنصار مختلف الاتجاهات والنظريات العلمانية والدينية، والشيعية والسنة، والدول، والكتل والأحلاف، والطوائف المختلفة، الخ..

وتحدد المواجهة بين الأفكار والمشايخ والمفاهيم، مستقبل مئات الملايين من البشر، وعشرات من البلدان ومساحة واسعة من أراضي الكوكب بشكل عام و لسنوات عديدة في المستقبل.

المحتويات

3 كلمة المحرر

ضمير محي الدين

الإسلام في السياق العالمي: التاريخ والعصر

الحديث

5 المنتدى الاسلامي الدولي الحادي عشر

أعدّه: المركز الصحفي للمنتدى الإسلامي العالمي

9 قرارات المنتدى الإسلامي العالمي الحادي عشر

10 "رسالة مفتوحة"

حول البلاء الاساسي للمسلمين المؤلف: المفتي

الشيخ راوي عين الدين

12 الإسلام في العالم الناطق

بالاسبانية وبالبرتغالية المؤلف: حاجي مالك عبد الرحمن رويز كالياس

14 من كابول الى تامبيرا:

لمسات على السيرة العلمية للإمام التتري حبيب

الرحمن شاكر المؤلفان:

راميل بيليايف، وإسلام زاربيوف

20 تأثير المؤسسات التعليمية الإسلامية على مسألة

الحفاظ على الهوية الدينية المؤلف:

ألمير بارمينكوفيتش

28 التحديات البيئية – الموضوع الرئيسي في القرن

الحادي والعشرين

المؤلف: ضمير محي الدين

مناره

№1-2 (5-6) 2016

المؤسس:

دار النشر "مدينة" عنوان هيئة التحرير : 129090,
روسيا الاتحادية ، مدينة موسكو،
شارع فيبولزوف بيريولوك بناء رقم 7
هاتف / فاكس: +7 (994) 36-51-367
البريد الإلكتروني: muslimforum@outlook.com
موقع على الانترنت : www.islamic-forum.org
© 2016 شركة "دار النشر" مدينة " المساهمة
المفتوحة

لدى الهيئة الفدرالية للرقابة على
الاتصالات،
والتكنولوجيات المعلوماتية
ووسائل الاتصال الجماهيري
(Roskomnadzor).
شهادة التسجيل: اس ام اي بي اي
رقم اف اس 37594-77
بتاريخ 71 سبتمبر 2009
ISSN 2412-4125

مجلس التحرير:

المفتي الشيخ راوي عين الدين

رئيس الإدارة الدينية لمسلمي روسيا الاتحادية
(موسكو، روسيا الاتحادية)

الدكتور البروفيسور محمد غرميز

رئيس ادارة الشؤون الدينية بالجمهورية التركية
(أنقرة، الجمهورية التركية)

الشيخ الدكتور علي محي الدين القره داغي

الامين العام للاتحاد العالمي لعلماء المسلمين (الدوحة، قطر)
آية الله علي رضا اعرافي - رئيس الدورات التعليمية
جمهورية إيران الإسلامية،
رئيس جامعة "المصطفى" الدولية
(قم، إيران)

هيئة التحرير:

رئيس هيئة التحرير البروفيسور توفيق إبراهيم،

رئيس الرابطة الروسية للباحثين في الشؤون الاسلامية
كبير الباحثين العلميين في معهد الاستشراق
التابع لأكاديمية العلوم الروسية ، دكتوراه في الفلسفة.
(موسكو، روسيا الاتحادية)

حميد رضا سلكي عضوالمجلس الأكاديمي لجامعة "المصطفى"
الدولية (قم، إيران)

رئيس التحرير:

ضمير محي الدين النائب الاول لرئيس

الإدارة الدينية لمسلمي روسيا الاتحادية
السكرتير المسؤول للمنتدى الاسلامي العالمي
مرشح في العلوم السياسية
(موسكو، روسيا الاتحادية)

نائب رئيس التحرير:

ضمير خير الدين نائب رئيس الإدارة الدينية لمسلمي روسيا
الاتحادية

لشؤون التعليم والعلوم
والثقافة، وعميد معهد موسكو
الإسلامي، مرشح في العلوم التاريخية
(موسكو، روسيا الاتحادية)

المحرر المسؤول:

جيورجي فاليف - ماجستير فلسفة (موسكو، روسيا الاتحادية)